

Олекса ПАЛІЙЧУК

НА ПОКЛИК ПРИВИДА

Науково-фантастична повість

Допоки будеш ти,
Катіліно, зловживати
нашим терпінням?!

Ціцерон

ЧОЛОВІЧКИ З ГОЛОЇ ГОРИ

Невелика сім'я Кривого Носа мирно вовтузилась на галявині. Усі, за винятком господаря, щойно спустилися з домового дерева, де в них був затишний і досить просторий курінь.

Гуляти на землі цікаво кожному: місця тут багато і зовсім не боїшся впасті. Тільки ось частенько доводиться видряпуватись назад: поблизу вдень і вночі нишпорять хижаки. Особливо небезпечні щурі - найбільші та найсильніші звірі на землі. Добре хоч дерево дісталося надійне. Таких у лісі знайдеш небагато: майже всі низенькі і нерозгалужені, криві, як у господаря ніс... Так, дерево славне і авжеж примітне. За нього Кривому Носу довелося витримати не одну запеклу сутичку. Це ще тоді, як він був молодий і тільки-но завів собі подругу. Зрештою, і тепер охочих переселитися в його курінь знайшлося б чимало, покажи він їм хоч найменшу поступливість. Але ніколи і нікому не віддасть свого дому Кривий Ніс. Раніше йому відчайдушно допомагала захищатись дружина, а тепер - не похитнеться його старший син. Та й у меншого голос уже ламається...

Що не кажи, гуляти на землі цікаво. Можна і за комашкою погнатися, і в чиось нірку зазирнути. От лише забігати далеко не дозволено. І це добре затяմив собі Пострибун, інакше сувора мати швиденько вгамує його запал. Ну, а Плямистий Жук - як і годиться старшому - повинен охороняти всіх, доки не повернеться з полювання батько... Подивишся, нібито й усі знають порядок, а Гнучкий Гілці все одно спокою нема. То прикрикнути, то стусана дати - заморишся. Хоч би вже хутчій повертається чоловік...

Та ось неподалік почулося знайоме, з присвистом, сопіння, і - на галяву вийшов сам голова сімейства. Пересувався він переважно на трьох кінцівках: одною раз у раз притримував чималу, плетену з тонкої лози, торбу, що висіла в нього на ший.

Біля самого дерева Кривий Ніс зупинився. Спочатку дістав із торби бойового каменя, а потім витрусив решту.

- Поганий бірак. Дуже далеко ходив, а він усе поганий. Он тільку піймав, та - ліпша.

Гнучка Гілка співчутливо глянула на чоловіка і мовчки підійшла до купки зморщених плодів. Підібрала одного - спробувала на зуба.

- Так, поганий, - погодилась вона і, виразно сплюнувши, кинула його назад. Угледіла тільку - вже мертву двоголову ящірку - схвально вискалилась: - Й ми з'їмо завтра - підсмажимо на вогні.

- Ліпше сьогодні! - раптом випалив наймолодший Ніс і тут же відскочив убік. Цей стрибок порятував його від міщного ляща, якого незагайно приготувала йому мати. І лише тепер хихкнув старший син Кривого Носа. Досі він мовчки нудьгував неподалік, намагаючись видаватися статечним і незворушним. Але довго так стояти йому не довелося.

- А тепер підеш ти, - подаючи синові торбу і бойового каменя, звеліла мати. - І дивись мені: не пхай носа в пустиню. Ліпше піди у бік гір...

Плямистий Жук нетерпляче мотнув головою: кожного разу, збираючись на полювання, він вислуховує такі напучування, хоч усі ці правила йому давно відомі, як і те, що перед полюванням не можна їсти, і Плямистий Жук навіть неголосно пирхнув.

- Ти слухай, що тобі кажут! - раптом визвірився батько. - І через мить усе ще сердитим голосом закінчив те, що не встигла мати: - На землі довго не затримуйся! Відпочивай тільки на дереві! Затяմив?.. І щоб до вечора був у дома!

Як тільки старший син зник за стіною дріблолісся, мати відразу дісталася кремінне шкребло і взялася за непідатливі плоди. Чоловік же досі не міг заспокойтись:

- Ну, зовсім безголовий хлопець! Скільки не вчу, а він і слід може загубити, й Удачу попросити як годиться не вміє, іншого разу зовсім про неї забуде. Тъху ти!.. Звіра і без того довкола мало, не кажучи вже про птицю. І куди вони тільки поділися?.. Сьогодні жодного свіжого сліду не бачив. Що таке?.. Може, усі втекли від учорашнього грому? Я не пам'ятаю, щоб коли-небудь ішле так сильно громіла і тряслася земля.

- Не інакше, як гірські духи між собою побилися. І як тільки все це витримують люди, що живуть у печерах?!

- А можуть бути і штучки нашого Мітлуга. Він давно злиться на пічерного знахаря. Навіть умовляв напасті на тих людей. У них, каже, багато м'яких шкур і в'яленого м'яса.

- А сам же ж Мітлун чого ненавидить їхнього знахаря?

- Довгий Сук розказував, що вони по-різному тлумачать майбутнє життя. Наш вважає, ніби в людей, як у мавп, обов'язково виростуть хвости - щоб ліпше було по деревах лазити. А їхній - що виростуть крила, як у кажанів, і тоді всі люди будуть літати.

- Авжеж, пічерним людям хвости ні до чого: вони по деревах не лазять. Це тільки на вигляд їхні пальці на ногах подібні до наших, а насправді зовсім не вправні.

- Ось наш знахар і каже: невправні через те, що пічерні люди зледащіли, - відвикли по деревах лазити. А лазити треба всім.

- Ліпше хай вони живуть, як хочути, і ми - по-своєму. Нічого за таку дурницю один одному черепи ламати. Крім того, не забувай, де гніздо наше, - до пічерних людей рукою подати.

- Так-то воно так, але Й Мітлuna було небезпечно гнівити. Він тобі і кість вправить, і рану загойть, і Невдачу прожене. А розілиться - навпаки, шкоди наробить. Ні, якби не Головатий - пішли б ми на пічерних людей, нема й мови.

- А Головатий як про це дізнався?

- Довгий Сук ходив до нього за порадою. Цілих три дні йшов. Багато чудес потім розказував. На зріст той чоловік не набагато вищий од нас буде, а голова - як дві людські. І все-усе на світі знає. Головатий ніколи неходить навкарачки, а тіло своє ховає в якусь дуже густу сітку. Живе у кам'яному домі разом зі звичайними людьми - чоловіком та жінкою; їх він їще дітьми підібрав десь у лісі. Коло дому річка тече і крутиль хитро зроблені дерев'ячки. А ті - крутиль усе, що Головатому хочеться, - велику користь йому дають. Як зачув, що Мітлун кличе бити пічерних - розгнівався несказанно. Чому? - питас. І тільки-но Довгий Сук пояснив - як розрегочеться... Нехай, каже, сам Мітлун і їде на пічерного знахаря, коли хоче не в суперечці, а бйкою доводити, що він розумніший. Авже, Мітлун сам не пішов... І ще Головатий порадив нам обрати старшого та слухатись його, а не знахаря. Тільки ж який дурень погодиться на те старшування?! В кожного своїх турбот по зав'язку.

- Важай, ось круглий рік буде, як божевільний Борідка перегриз горло нашому останньому старшому, і нічого - обходимось.

- Ale старшого хочути слабкі сім'ї. Цього разу, кажуть вони, треба все влаштувати інакше: з охоронцем, і щоб обом харчами пособляти.

- От нехай Довгий Сук і стає старшим: йому ж турбуватись нема про кого!

- Ага, скаржився мені сусід. Каже, Невдача замучила мене. Перша дружина дитя без рук народила, в другої хлопчик вийшов на вигляд хоч і здоровий, та занадто вже довгий і якийсь прямий, наче палка. Шерсть у нього тільки на голові й над очима. Та, головне, ноги його дуже відрізняються від рук: пальці зовсім манюсінські - такими за гілку ніяк не вхопишся. Довелось і його кинути в прірву.

- A пам'ятаєте, що розказував той волоцюга, якого наш татко ледь не уколошкав? - знову нагадав про себе наймолодший Ніс.

- Так, я справді його убив би, - не без гордощів стверджив батько. - Людина він чужа, підозріла, і занадто вже близько проходив мимо нашого дому. Та зненацька напав на мене дорослий щур, і ось той волоцюга допоміг оборонитися.

- Коли ти привів його до нашого дерева, я спочатку було аж налякалася, проте він виявився непоганою людиною.

- I які цікаві казки розповідав! - не забув свого Пострибун. - Нібито колись давно тут жили тільки такі люди, що ходили дубки.

- Так-так, пам'ятаю, що він розказував, - закивав головою Кривий Ніс. - I начебто ті дубуни були дуже розумні та сильні. Захочути - грім і блискавку зроблять, довгу пічеру під землею проріють, річку назад повернуть... Ale саме за це на них дуже розсердилися духи й одного разу почали так трясти землю, що з неї вийшли отруйні тумани - зависли повсюди, як величезні гриби, і погубили всіх дубунів... A казку ту волоцюга чув у домі Головатого.

- От якби в нього побувати! - захоплено крутнувся через голову Пострибун і.. залишився без штанців. Яка прикірість!.. Уже другий день носить на собі цю плетінку, а як слід пов'язуватись нею не навчився.

Тим часом Гнучка Гілка скінчила чистити бірак. Із дерева вона принесла ще кілька великих бабок і в'ялену мишу. Сівши один навпроти одного, сім'я стала обідати. I тут щось трапилося. Кривий Ніс раптом перестав жувати - звів голову і прислухався.

- Джус! Летить джус! - через мить крикнув він і швидко метнувся до дерева. Його дружина та син теж незагайдно відскочили в різні боки. Не встиг Кривий Ніс скинути на землю сачки, як грізне дзижчання сповнило всю галяву. Це були отруйні, завбільшки з людський кулак, мухи-стерв'ятниці. Рідко хто виживав од жала навіть однієї такої тварюки. Зустрівши джуса десь у дорозі, ще якось можеш розраховувати на його байдужість, але горе тобі, якщо поруч виявиться хоч найменший кусник пропахлого м'яса. Джус тоді в кожному вбачає свого суперника і люто нападає.

Озброївшись сачками, троє людей почали обережно підкрадатися до зграйки захоплених юдою мух. Крок, іще крок... ривок, і - в майже одночасно опущених сачках зразу забилися три полонянки. Тепер же їх треба підтягти до себе і розчавити, після чого хутко бігти назад до дерева. Маневр повторюють, як тільки муhi заспокоються і знову сядуть на м'ясо.

Коли з останнім джусом було покінчено, всі полегшено зітхнули. Та дойдати обід ніхто не наважувався. Його тут же віднесли за кущі і загребли в землю.

Не встигло сонце наблизитись до верхівок дерев, як повернувся Плямистий Жук. На вечерю він приніс лише кислих ягід і жменю пташиних яєць. Однаке його торба все ще лишалася важкою. Нарешті він дістав з неї якийсь чудернацький предмет завбільшки з людську голову і кілька - теж дивовижних - менших речей. - Я їх знайшов коло розваленої дуhami Голої гори, - пояснив Плямистий Жук і запитально глянув на батька: похвалить він його за це чи ні.

- Зовсім незрозумілі іграшки, - сказав той. - Схожих ніколи не бачив.

Плямистий Жук був задоволений. Він узяв найбільший предмет і почав зацікавлено оглядати. Знахідка і справді незвичайна. З одного її боку виднівся білуватий, прикаламучений, як місяць за хмарою, круг. I він, й останні чисто чорні грані мінілися таємничим полиском. Уподовж круга виступали такі ж гладенькі горбочки. То були єдині місця, за які можна було зачепитися пальцями. Тож якраз ними і захопився Плямистий Жук. Ale раптом злякано відсахнувся: з предмета почувся якийсь розбавлений гудінням шум. Так само зненацька той шум обірвався, а прикаламучений круг ні з того ні з сього засвітився, засяяв, і на ньому, як на потривоженій воді, з'явилися казкові

зображення. Водночас почулися ні на що не схожі звуки. Плямистий Жук пронизливо скрикнув і відбіг убік. Поруч з ним уже спинялися і теж ціпеніли від подиву його рідні.

Тим часом зображення на крузі вирівнялись і стали чіткішими. Перед приголомшеною сім'єю Кривого Носа попливли неосяжні рівнини, довжелезні ріки і гори. Так наче вони були далеко-далеко внизу. I - о духи! - постали цілі скопища високих і струнких осель, а біля них юрбами рухаються прямоходячі чоловічки - справжні дибуни... Ось вони наближаються - збільшуються. У всіх волосся тільки на голові та - вузенькими смужками - над очима, у декотрих іще бороди... Одні сідають уві щось довге, як гусениця, і мчат з неймовірною швидкістю, інші - входять у черево величезного чудовиська-птаха і злітають до хмар... Та ось картина змінилася - змінились і звуки. Чоловічки, вbrane у щось легке і прозоре, стали кружляти і пурхати, як метелики. А перед ними сидять багато - пребагато інших чоловічків і час від часу незрозуміло чого плещуть у долоні... Несподівано виникає нове, майже таке саме, підвищення, але тут чоловічки затягнуті в якісі блискучі, як риб'яча луска, шкури. I вже під зовсім інші звуки, серед яких чітко прослуховуються лунікі удари, скачут, відчайдушно звиваються і верещать.

- Та вони ж танцюють! - раптом вигукнула Гнучка Гілка. - Майже так само, як ми!

Згодом нестяжні звуки припинилися, і до сім'ї Кривого Носа наблизилось нове обличчя - мабуть, найбільшого і найповажнішого дибуна. О, що то було за обличчя! Біле і чисте, гладеньке, як пташине яйце. Той чоловік одразу ж подивився на кожного Носа і, величаво посміхнувшись, заговорив. Мова його була незрозуміла, та, проте, всі відчували: звертається він до них з дуже добрими намірами. I знай дивиться, дивиться... Так проникливо, так розумно, ніби забирається тобі всередину. I нікуди дітися від його чаклунських очей - весь ти перед ним, як вивернутий. Безперечно, так дивитися може тільки великий дух.. I Кривий Ніс не витримує: віддано заска вулівши, перший падає ницьма на землю - молитовно сплітає на потилиці пальці.

Коли заціпеніння минуло, і всі, хто лежав, підвели голови - чудесного обличчя вже не було. Тепер світний круг засіявся багатьма, схожими на звірині і пташині сліди, знаками. I десь за ними звучала приемна - як видно, жіноча - грудна мова.

Нарешті Кривий Ніс наважився встati. Дещо зніяковіло оглянув свою сім'ю і коротко оголосив:

- По клічу сусіда: хай теж подивиться.

У лісі було ще світло, і Кривий Ніс упевнено ступав стежкою, на ходу відкидаючи з неї велике опале гілля. Ішов і подумки себе лаяв: забув наказати синам, щоб не чіпали ту дивовижну знахідку, а то ще, чого доброго, зіпсують. Хай би вже длубалися в тих, менших... хоч, певне, й вони для чогось годяться. Зрештою, діти зостались не самі: його дружина здогадається стримати їхню цікавість.

Довгий Сук сидів у дома. Він був дуже заклопотаний: нагледів собі нову наречену і тепер готовувався її "умикнути". Для цього терпляче плів із сухої волокнистої трави чималу сітку. Але встояти перед словами збудженого сусіда, певна річ, не міг.

До куреня Кривого Носа шлях недовгий - якраз вилускає жменю горіхів. Але не встигли сусіди пройти і його половини, як обидва здригнулися від страшного гуркоту. Тієї ж миті в небо шугнула ціла гора вогню і диму.

- Це там, де моя сім'я! - тривожно гукнув Кривий Ніс і щодуху помчав до свого дому.

Але його дому, його рідного дерева, вже не було. Тепер на галіві зяяла глибока яма, над якою стирчав тільки обувглений уламок стовбура. Дико зойкнувшi, Кривий Ніс заметався довкруж, не в силі збегнути, що сталося, і не знаючи, що робити. Слідом за ним так само безпорадно бігав-метушився Довгий Сук. Нарешті Кривий Ніс щось вирішив: скочив у яму і почав несамовито розгрібати її дно і стіни... Але це нічого не дало. З покриваленими пальцями він вибрався назовні і, знову забігавши, став голосно кликати всіх по імені - дружину, обох синів. Кликав і кликав, майже без пам'яті кружляючи довкола галяви і поступово віддаляючись у глибину лісу...

Далеко за північ повернувся Довгий Сук додому. Втративши надію встигнути за приятелем, він відстав од нього і нині, вже у власному курені,тихо скавулів, причавлений тяжким почуттям вини. Як тільки настав ранок, Довгий Сук не витримав - навіть не поспідавши, спустився з дерева і пішов туди, на сусідову галяву... Але застав лише пустку. Він довго блукав довкола, так само кликав усіх на ім'я і, нікого не зустрівши, сумно подався назад.

Віднині Довгий Сук навідувався на галяву мало не щодня. Навіть коли йшов на полювання, бувало, навмисне давав гаку щоб заглянути, чи не з'явилися сусіди. Він вирішив відкласти одруження і перестав плести свою велику сітку.

Якось порану, коли стежина знову повернула до так добре знайомого місця, Довгий Сук іще здалеку побачив самотню постать. Серце його стиснулося: то був сусід, був друг. Мовчки підійшов до нього, всівся навпроти і, виждавши якийсь час, обережно заговорив:

- Тебе не було довго-довго. Стільки днів, скільки оцих пальців. Напевне, далеко ходив.. Та чи здогадався ти зайти до Головатого? У нього навіть жива і мертвa вода є. Самого Мітлуна лікував.

- Головатого я вже не застав. Він повернувся туди, звідки прийшов, - на той бік гір.

- Чому вернувся?

- Того ніхто не знає. Він тільки сказав: "Мені час додому". I людям, що з ним були, далі перевалу йти не дозволив.

- Вони так і зосталися жити в кам'яному домі?

- Так. Головатий усе їм залишив. Ті люди мене лікували і пропонували оселитися в них назавжди. Але тут моя галява... - Кривий Ніс раптом звів голову і, спрямувавши погляд кудись мимо сусіда, тужливо сказав:

- А все те нарobili вони... чоловічки з Голої гори, - і заплакав.

Знову помовчавши, Довгий Сук вирішив переїти до діла:

- Так, добре, що ти повернувся, добре, що не стратив розуму. Але далі блукати по лісу тобі не можна.

- Не можна.

- Тоді послухай, що я тобі скажу: йди ліпше до нас старшим. Це дуже цікаво, почесно. I не турбуйся: тепер ми все влаштуємо інакше. Я пішов би й сам... та ось треба женитися - почнеться клопіт.

- Гаразд, - несподівано швидко погодився Кривий Ніс і, не перестаючи схлипувати, додав: - Мені вже однаково: нехай хоч завтра перегризуть горло. - Він тут же покірно звівся на ноги, ще раз окинув поглядом опустілу галіяу і - мовчки поплентався за сусідом.

УРОКИ БЛАГОЧЕСТЯ

Невеличкий караван поволі рухався нічною пустелею. Геліодор ритмічно погойдувався на спині двогорбого верблюда, намагаючись ні про що не думати. Він уже й не пам'ятає, з якого часу в нього вселився цей забобонний страх: ніколи не уявляти собі картин майбутнього. Здавалося, тільки почни він райдужно фантазувати з якоїсь більш-менш значущої нагоди, як неодмінно все вийде навпаки. Але зовсім позбутися думок не щастило, не брала його і дрімота. Геліодор вирішив згадувати й аналізувати тільки минуле. Його власна біографія налічувала не більше тридцяти п'яти літ і, певна річ, сьогодні виглядала б звичайним куцим відтинком на історичному тлі повоєнного суспільства, якби він не належав до династії Титусів, яка ось уже два століття неподільно править, мабуть, найбільшою на землі країною Благостенією. І та країна - з десятків губерній і племен числом у два мільйони чоловік - через кілька днів склонить голову перед молодшим сином Яхонта II, прямим і нині єдиним спадкоємцем королівського престолу... Ні-ні, не треба уявляти те завтра. Навіть тут, у дорозі, хтозна-що може трапитись, не кажучи вже про столицю, де на нього чекають насторожені погляди вельмож, у тому числі його власних родичів... Думати тільки про минуле!

Ох, те минуле!.. І в пам'яті престолонаступника постає погожий квітневий день, широка площа перед королівським палацом, а на ній усього кілька сотень сміливців, що хором вигукують: "Геть заборону нової віри!", "Свободу нашому оборонцеві!", "Хай живе принц Геліодор!.." О, які то були щемливі і солодкі хвилини! Тоді він воїстину почувався оголеним нервом свого народу, його полум'яним провідником. Хоч добре знав: через годину всіх демонстрантів заарештують, а його самого повезуть у далеке Лихопілля - чужий край, що набагато більше, ніж іхній, потерпів від останньої війни і де нині живуть одні мавполоди. Він тільки не знав, що в той час уже востаннє зойкне для нього мати. Але перед цим його старший брат король Миловид I віддасть ще одне розпорядження, від якого здригнеться країна: скарати на горло всіх учителів Геліодора. Живими зостануться лише ті, хто виховував обхвісокородних братів.

Десять років у полоні зубожілої природи, поміж мутантів, у стократ нещасніших, ніж він сам! Аби не здичавіти, він примусив себе працювати - почав робити все те, що знов чи бачив у себе на батьківщині, що було йому під силу в нових умовах. А потім, на щастя, знайшов собі заняття, заради якого варто було б сюди прийти і добровільно... Думав про нього, жив ним зі самозреченістю фанатика і, коли покликали до перевалу, покидав з жalem, близьким до страждання. Навіть мало задумувався над тим, чому його туди кличуть. І не дуже хвилювався: якби хотіли тільки вбити, то це, певне, легко зробили б на місці.

На перевалі його зустріли троє чоловіків, і один з них, як видно, старший за чином, запросив до намету.

- Я Мигаль - начальник столичної поліції, - відрекомендувався він і пошиво додав: - Та ви, будь ласка, не хвилюйтесь: вам ніщо не загрожує. Я прибув сюди для того, аби повідомити про цілком природну смерть вашого брата, і, зрозуміло, маю честь висловити своє глибоке співчуття.

Геліодор мовчазно кивнув і залишився стояти з похиленою головою.

Подивившись, яке враження справили його слова, Мигаль іще співчутливіше протяг:

- Крутуватий був чоловік, не зумів розібратися у ваших поглядах, еге ж?

І тут Геліодор усім еством відчув, як у намет зазирнула його власна смерть. Ось воно, фатальне запитання, і від того, що він зараз відповість, залежатиме, візьмутъ його з собою чи кинуть тут у першу-ліпшу прірву. "Але яким вони хочуть мене бачити? - тужно подумав принц, намагаючись не виказати свого страху. - Я ж зовсім нічого не знаю про обставини братової смерті... Та навіть за умови, що його усунули, я ніколи не буду їм потрібний зі своїми попередніми переконаннями".

- Для кожного з нас смерть близької людини є великим горем, - нарешті відповів Геліодор і скорботно стулив тонкі вуста.

- Авжеж, авжеж, - поспішив погодитися Мигаль.

- Усі ми грішні, всі помиляємося. І за десять років, проведених тут, я це зрозумів особливо чітко. Усвідомив, хто я такий і чиї інтереси повинен захищати в першу чергу.

В очах Мигала зблиснула перша радість, і він лагідно сказав:

- Так, не помиляється лих той, хто ні до чого не прагне. Зате після серйозних помилок від сильного характеру можна чекати і серйозних успіхів. Мені здається, ви зумієте це довести на досить реальних справах.

"Ми тебе гарненько провчили, і тепер ти мусиш бути набагато слухняніший, тобто служитимеш нам особливо ретельно, - подумки розкладав по полицях ті слова принц. - Узагалі-то, сам ти нам не дуже потрібен, але ми мусимо мати твоє ім'я - непорушний символ єдиновладдя, символ традиційного порядку і спокою. Тож, якби ти опинився у прірві, нам довелося б шукати короля з-поміж твоїх родичів - спадкоємців другої черги. Але ти нам цінніший і передусім тому, що вже нами бітій, що добре звідав нашу силу і, повернувшись у розкішне життя після десятилітніх злигод, більше ніколи не поставиш його під загрозу втрати". - Так зрозумів начальника поліції принц Геліодор і якомога розсудливіше проказав:

- Авжеж, сповна виправляють гріхи молодості лише невспущими стараннями і в зрілому віці. І те, що не під силу одному, долають у спілці з вірними друзями, доблесними соратниками.

Мигаль задоволено потер долоні, на його пещеному обличчі тепер уже без будь-яких застережень почала проступати послужлива люб'язність вірнопідданого. Погляд його несамохіт упав на принцову руку: який жаль,

що не випаде щастя поцілувати її першим! Незабаром вона щедро даруватиме королівські милості. Але, будемо сподіватися, її власник не забуде, хто перший повів його дорогою до престолу.

Після чотирьох днів стомливого шляху пустелею караван дістався, нарешті, до пограничного форту Оконська. Спинялися тільки для того, аби переночувати. Наступного ранку велика, запряжена четвериком, карета покинула форт і взяла напрямок до столиці. Високу особу супроводжував кінний загін у складі майже половини гарнізону.

Липневе сонце тільки-но запалахко тіло над обрієм. У його ще милосердних променях земля дихала рівно і байдоро, світ розкривався приязним, урочисто свіжим, обнадійливим. І той світ владно перебив, сплутав Гелюдорові всі потасмні думки - повернув його до себе обличчям і серцем. Немов сказав: “Ось тут сонце і земля - одвічні й довічні твої батьки. Постіши вклонитись! ... Ти зовсім даремне нарікав на мене: я не покидав тебе ні на хвилину!..” І раптом Гелюдорові страшенно захотілося поговорити. Запально і довго, про все-усе на світі. Боже! Скільки часу він мовчав!.. Та лише скинув головою, неначе прокинувся від сну: з ким же говорити?! Мушу все витерпіти і найперше цю дорогу. Досі йому щастливо зберігати на обличчі маску незворушності, ба зрідка навіть обдаровував своїх заподядливих оточенців прихильною, вже мало не монаршою, усмішкою, та, коли навпроти майже несподівано зазеленіли знайомі пейзажі, серце його стиснулося: Батьківщина!.. У пам’яті самі по собі забриніли такі прості та багатозначні слова старовинного гімну... Але ось їх сполохує і проганяє послужливий голос Мигала:

- Вітаю вас, ваша високородність: ми вже на землі лапачів!.. Незабаром і Пиловаха.

- О, дякую! - Гелюдор знав: Пиловаха - перша залізнична станція на їхньому шляху, а вже звідти паровик без жодної зупинки домчить їх до столиці. Там - останній і найскладніший іспит... Але уподовж дороги іще пропливали облямовані кущами та гайками жовті лисини пагорбів, тяглися порізані крутими ярами долини... Все то були землі лапачів - племені, зобов’язаного своєю назвою лиш одній спадковій відмінності - шести пальцям на руці або нозі... І раптом у голові Гелюдора закублилась гнітуча думка: гаразд, пройде він ті фільтри, сподобається аристократам, а що далі? Кого матиме поруч?.. Хіба до такого фіналу йшов ці довгі роки?.. Ні-ні, жодної думки про те ефемерне “далі”. Всі, що лишилися, сили, всю згорьовану волю тільки на один - завтрашній - рубіж!

Такі години, дні називають зоряними. Вони творять одні і ламають інші долі, повертають кормила держав іноді на сто вісімдесят градусів. Їх любить історія. Але зараз Гелюдор був далекий від цих помислів: з величавою покірністю ступав до жертвового вівтаря, де на чорному базальтовому п’єдесталі стояв золотий бог Все вид. Тут сам Верховний пастир - якраз навпроти грізних богових очей - поклав йому на плече руку і досить рішуче поставив на коліна, в другій руці він тримав довгого ножа. Серед глибокої тиші неголосно і повільно зазвучала клятва нового короля. Коли ж вона скінчилася, до вівтаря хутко підвели молодого осла. Верховний спритно змахнув ножем, і - з горла тварини зацебеніла кров. Гелюдор тут же взяв із послужливих рук білу хустину, добре змочив її кров’ю і, підступивши до суворого обличчя бога, щедро помазав йом у губи. Так він зробив аж тричі. По тому осла винесли, а король - уже без сторонньої допомоги - зайшов до бога з протилежного боку, де на нього глянуло зовсім інше обличчя - натомлене і скорботне, з великим опуклим чолом. Гелюдор знову став на коліна і, сплівши на грудях руки, благоговійно вислухав найголовніші настанови Всемудрого та Непомильного. І тільки-но він попрощався з богом та просвітленим поглядом окинув усіх довкола, як на нього відразу наклали корону, в руки дали скіпетра і посадовили на трон. Урочисто заграли сурми. А коли вони стихли, найбільша зала палацу озвалась гучними вигуками: “Хай живе король Титус Гелюдор І!”, “Слава Вінценосному!”, “Владарю щасливо!..” Першим поцілувати монарха підійшов його дядько - високородній Обсидіан. Тепер він був Гелюдорові найближчим живим родичем. Далі підходили інші свояки, велиможі, міністри, губернатори та вожді. Цілували руку, присягали на вірність. Головний же писар відкрив ішо зовсім чисту Книгу монарших діянь та урочистих актів і вписав епоху короля Гелюдора І з династії Титусів. Новий монарх народився у дощовий місяць, а правити почав у пору Благодаті - під час жнів. То був добрий знак.

Гелюдор ні на дрібку не відхилився від узвичаєнного розпорядку монаршого життя. Щопонеділка до нього приходив старший міністр і доповідав про найважливіші події та державні справи, затім подавав на підпис папери. Король щоразу люб’язно його вислушував, згідливо кивав головою і підписував усі документи, мало цікавлячись їхнім змістом. Зате цілими годинами він простоював на колінах перед сумовито-мудрим лицом Всеvida, і тоді всі, кому після того щастливо бачити монарха, передавали з уст в уста, яке рідкісне благочестя випромінювало його обличчя, або - скільки доброти вони встигали перейняти від його серця. Що не кажи, а довгорічне усамітнення зробило з нього справді аскета-праведника. І насамперед це, кажуть, велими припало до душі Верховному пастиреві, та воно й зрозуміло чому... З кожним днем люди переконувалися, що король не скрупий на ласку, вміє бути вдячним і прощає близкім дрібненькі гріхи. Одного разу він затримав у себе старшого міністра трохи довше, ніж досі: почав розпитувати його про здоров’я, сім’ю, відверто сказав, який-то він задоволений з того, що державні справи перебувають у чудовому стані. Тож нехай старший міністр складе список особливо заслужених, вартих нагороди, людей. І коли такий список уже поклали перед монархом - той здивовано звів брови:

- Я не бачу тут найдостойнішого!.. - і власною рукою вписав над усіма: “Прем’єр Онаць”.

Гелюдор уже добре знав, хто відряджав до нього посланців у Лихопілля. Всі вони, високочиновні і маєтні, тепер один наперед одного в різний спосіб давали йому про це знати. Але ж могло бути й інакше... якби там, на перевалі, він припустився хоч однієї значущої помилки. Тоді та к само всі вони до єдиного стали б його убивцями. О тім король сьогодні знову подумав, уклякнувши перед замисленим богом. І ще він добре пам’ятав, що його життя й досі перебуває в руках цих людей, що в будь-який час подана йому чаша може стати для нього останньою. Та самотність, якої він побоювався ще в дорозі до столиці, тепер точила йому серце дедалі глибше. Правда, він трохи

втішився тим, що не знайшов у своєму оточенні закулісного “павука”. О, він його шукав надзвичайно ревне! Але так обережно і непомітно для інших, що іноді сам дивувався з себе. Та, видно, його брат був настільки енергійним і підозріливим деспотом, що ні один потенційний суперник закріпитися в палаці не зміг. Довкола - в усіх придворних званнях - сновигали люди зі слабкою волею та недорозвиненим почуттям власної гідності. Керуючись одвічним правилом “поділяй і пануй”, Миловид I усіляко заохочував серед них заздрість, доноси і, розказують, відверто смакував таємницями з іхнього сімейного та інтимного життя. Тож не дивно, що за його п'ятна дцятирічну епоху при дворі виросло ціле грибовисько дуже вправних і западливих нашпітувальників, які вже не могли жити інакше. І вся та захланна атмосфера невідвортно обдала Гелюдора своїм відразливим запахом і слизом, урятуватися від якої щастливо тільки біля п'єдесталу Всеїда.

То була його перша державна справа... Онаць доповів, що аудієнції просить вождь племені укруїв Білокінь. Самого вождя Гелюдор уже бачив під час своєї коронації, але про його плем'я майже нічого не знав і на слова старшого міністра лише запитально звів очі.

- Укруї дістали у нас назу “стригуни”, через те що дуже коротко стрижуться. Вони з'явились на нашому півдні сім років тому числом близько сорока тисяч. Покійний король дозволив їм поселитися на землях між хребтом Рогатим і річкою Стрибіж, - Онаць підійшов до настінної карти, взяв указку і поволі обвів неправильний чотирикутник. - Плем'я цілком нормально прижилось і ось уже два роки справно платить податки. Правда, ще утримує невелику бойову дружину, але, я думаю, через два-три роки її можна буде скасувати.

- Чого ж хоче вождь?

- Він клопочеться про свою релігію, оскільки Верховний пастир вирішив навернути плем'я до лона нашої віри. “Єдина релігія - монолітна держава” - постійно і всюди твердить він.

- У своїх обрядах укруї умертвляють або калічать людей?

- Ні. На відзначення свят вони вбивають лише тварин чи птахів і тут же їх поїдають.

- Нас кільки агресивна їхня релігія?

- Як і наша, вона категорично забороняє війни; досить терпима до інших віровченъ.

- Дуже дякую, добродію. Ви чудово обізнані з предметом. Тепер же я буду думати про цю справу вголос, а ви, будь ласка, висловіть по тому власні міркування. Так ми удвох і спробуємо знайти правильне рішення.

Онаць серйозно подивився на короля і згідливо кивнув головою.

- Отож я думаю, що сьогодні монолітність держави залежить насамперед не від релігійної єдності, а від того, наскільки племена будуть задоволені спільними для всіх законами. Через те ми не повинні викликати серед них обурення: воно - вже початок ворожечі... Подумайте, хто ж добровільно зреється власних святынь?! А застосувавши насильство, ми тільки підірвемо ту державну монолітність, про яку так ревне дбає наш Верховний пастир. Що ж до єдиної релігії як ідеї взагалі, то вона цілком здійсненна, тільки хай Найсвятіший не поспішає. Це не обов'язково має відбутися за нашого з ним життя. Якщо плем'я триматиметься нас далі, воно неодмінно перейде і центральну релігію... Так само, як уже переймає нашу мову, чи не так?

- Тільки так. Лішого рішення бути не може, - зі щирим серцем сказав Онаць і задоволено всміхнувся.

- Тоді поясніть, будь ласка, хід наших думок Верховному пастиреві, а вождя я готовий прийняти хоч зараз.

Сивоголовий, коротко стрижений чоловік шанобливо підійшов до трону і опустився на коліно:

- Довгого і щасливого тобі віку, наш миротворче!

Гелюдор підвівся з трону, взяв під руку вождя і допоміг йому встати:

- Миру та здоров'я тобі й народу твоєму, великий муже! ... Чи знайшов ти гідну для себе гостину в Живгороді?

- Дякую, ваша величноте. Нарікати не можу.

- Як почувається сім'я твоя?.. Чи є в тебе діти?

- Дякую, все гаразд. Маю дорослу дочку і - ще підлітка - сина.

- Де жив раніше твій народ і яких мав сусідів?

- Ми жили в степах - за тридцять п'ять денних переходів звідси. На південь од нас тяглися гори, за ними ж була велика вода. Я не пригадую ніяких племен, що сусідили б з нами, але діди розказували, нібито колись давно у горах жили пічерні люди. Вони були нечисленні і розрізнені. Наші охоче обмінювалися з ними всілякими товарами і навіть брали собі їхніх жінок... Це все, що я знаю про сусідів. Самі ж ми покинули свої степи через великі засухи і крізь пустиню пробилися до вас.

- Звідки ви знали, що за пустинею будуть землі країн?

- Нас вів провідець Гірчак, а йому повідали про це перелітні птахи.

- Чи не терпите ви якихось труднощів на новому місці?.. Розкажі відверто і сповна.

- О Віценосний! На жаль, народ мій схильований як ніколи. Верховний пастир послав до нас перших своїх місіонерів: хоче, аби ми відступилися від батьківського і прийняли його бога. Та ми швидше покинемо країну, ніж злечемося священних п'яти кілець.

- Даруй мені мою необізнаність, але що означає для твого народу п'ять кілець!

- То улюблений знак нашого миротворця бога. Ним він заповідає всім людям і народам жити у вічній дружбі. ... Ось той знак! - і Білокінь розщібнув свій помережаний узорами плащ. На його грудях було вишито п'ять сплетених кілець - три зверху і два під ними.

Король умить задумався, а трохи згодом тихо попросив:

- Розкажі мені коротко про своє віровчення... І, будь ласка, присядь хоч на хвилину.

Білокінь завагався: чи ж подобає йому сидіти в присутності Віценосного, але, вловивши невимушено доброзичливий погляд, що і далі спонукував його опуститися на стілець, поспішив виконати монархове побажання. І, вже сидячи, з напівзаплющеними очима, співуче розпочав:

- Одвіку творить життя і мир добрій бог Род. І так само одвіку намагається знищити його творіння злій бог Атом. Через те не люблять Атома укруси: ним лише лякають і проклинають. А Рода шанують усі: з його іменем одружуються, народжують, уперше виганяють на пасовище худобу, кладуть першого снопа... І як же його не любити?! Коли всюди-всюди - довкруж Землі, Сонця і незчисленних зір - бореться він зі страшною потвою Атомом. ...Неймовірно велика сила в Атома, ревне служать йому інші творці муки - Уран, Сtronцій, Цезій, Кобальт, Йод, Плутоній... - але ніколи-ніколи їм усім не перемогти життедайного бога, - на цьому Білокінь закінчив і, втупивши в короля очікувальний погляд, звівся на ноги. Той, з відомою лише йому думою, скорботно похитав головою і несподівано твердим голосом виповів:

- Достойний муже! Віднині можеш бути спокійний: допоки я тут, Верховний пастир ніколи більше не пошле своїх священиків до твого краю.

Сині очі вождя заясніли невимовною вдячністю, і він знову опустився на коліно.

- Встань, друже!.. Святиня людини - це частка її душі, і ніхто не сміє на неї зазіхати.

Вождь підвісся. Давно не знане почуття перехопило йому горло, нестримною хвилею налягло на очі... І коли, нарешті, він спромігся на мову, клятвенно вирік:

- Вінценосний миротворче! Не дуже велика сила у моого народу, але, якщо тобі стане потрібен хоч клаптик надійної під ногами землі, хоч тисяча вірних до смерті воїнів, можеш розраховувати на укруси у будь-який час. Варто лиш передати мені або моєму наступникові цей знак, - і Білокінь зняв з руки чорного, в скупих нарізах, персня.

- Дякую, друже! Беру твого подарунка зі щирою втіхою, а ти візьми - на тих же умовах - мого, - король простяг вождеві золотого персня і стис йому долонями руку: - Щасливої тобі дороги!..

Того ж дня в одному зі столичних будинків, далеко відомому багатством свого господаря, за розкішним столом зібралися троє чоловіків. Говорив сухорялький, з міцним кощавим носом добродій. Впевнено і розважливо, як говорять усі заможні, а отже, далекоглядні люди:

- Так, при новому державцеві жити стало набагато спокійніше. Але мене якраз і непокоїть цей спокій, це "набагато". Чи не ослабнє від м'якості нинішнього монарха дисципліна в державі, а разом з нею і наш добробут! ...Що скаже на те добродій Кутень?

- Я вже думав над цим питанням і дійшов висновку, що небезпеки для державного порядку поки що нема. Король не чіпає мене - міністра поліції - і не чіпає його - військового міністра, - Кутень кивнув у бік свого сусіда. - А від кого ж як не від нас залежить ота дисципліна! Головне, щоб він не заважав нам зміщювати наші органи, а у своїх структурах ми вже самі подбаемо, щоб усе було гаразд. Ви кажете, король м'який?.. То й добре. Виходить, у державі зростатиме наша з вами роль, чого ми всі, здається, і хотіли. Чи не так, добродію Устюг?

- Цілком поділяю думку колеги, - взявся за високу чашу військовий міністр. - Ви, добродію Козій, не хвилюйтесь: становище в країні під надійним нашим контролем. Якщо буде треба, то й притиснемо як слід... Не забуваймо, що раніше ми з вами могли отак стрічатися тільки за королівським столом: Милovid I хворобливо боявся змови. А цей, навпаки, дякуватиме нам до смерті. Крім того, врахуйте, що права рука в короля - досвідчений Онаць... Тому дозвольте ще раз повіншувати нашого гостинного господаря. Удачі йому на всіх наших ринках та міщного здоров'я!

Коли всі випили, добродій Козій звів руку до стіни і подзвонив. Одразу ж з'явились молоді служниці - мовчки наповнили чаші і так само швидко зникли.

- А чи говорить нині король щось про нову віру? - спітав господар, повернувшись до міністра поліції.

- Він сьогодні ненавидить її, певне, більше, ніж ми з вами. І є за що: поплатився десятком найкращих літ.

- Подумати лишен! А з яким запалом колись виступав на диспутах! Скільки гуртків із числа книжників і легковірних молодиків було розплодилося та грілось під його крильцем!.. Із восівцями по руїнах вештався, експедиції розсilav - усе гігантами цікавився. І як довго це сходило йому з рук, бо ж високородний! Принц!

- Що так, то так. Проте його ж високородність і перемогла, варто було тільки скуштувати лиха. І, як воно часто трапляється, відступники стають ревними ворогами своїх колишніх однодумців. А щоб не почуватися перед ними винуватими, стараються просто їх позбутися. Он зовсім недавно король обговорював з кабінетом досить цікаву пропозицію... Думаю, невдовзі ми викорчуємо цей гнилоплід остаточно. І я вже зробив дещо для того, аби в серці Вінценосного ніколи не виникло сумнівів на цей предмет або - жалощів до марновірців.

- Ну що ж, - господар узяв чашу і звівся на ноги, - тоді - за короля!

- За короля!

- За короля!..

Пізно ввечері у маленькій кімнатці на околиці міста з'явилося скупе світло. То до самотнього її мешканця неждано-негадано прийшов рідкісний гість.

- По гаси лампу, - відразу попросив він господаря. - Впізнав мене і досить.

- Упізнав, - погодився той. - Хоч не бачились ми, напевне, з півдесята літ.

- Авжеж. І не бачилися б ще довше, якби не дуже нагальна справа... Біда, Пугаче, справжня біда. Відступник у короні оголосує проти нас найбільший за всі часи похід. Не пізніше, як через тиждень, поліція розпочне по всій країні масові облави. Гелідор I хоче загнати всіх учнів Аполлона в спеціальні табори, аби щоденно тяжкою працею та психотерапією обробкою "перевиховати" їх, тобто обернути всіх на таких же відступників, як він сам.

Пугач вміть стрепенувся, голос його зазвучав гнівно і поривисто:

- Велигір Залізний стяг голову нашому Вчителеві, а цей негідник хоче переплюнути навіть свого прадіда. ...Це ж подумати: щоб усі ми зрадили свою віру!

- Саме так. Поліцейські штаби вже відпрацьовують операцію з усіма належними деталями.
- Що ж нам робити?!
- Що робити - знайдеться. Та чи готовий ти до роботи?
- Якщо треба, то, вважай, готовий.
- І не пошкодуєш живота свого!
- Ні, не пошкодую. Тільки що це дасть?
- Дасть... Якщо я продірявлю голову міністрові поліції, ти - королю, а хтось третій - військовому міністрові, четвертий - старшому міністрові... то, запевняю тебе, дасть.
- Королю? О великий Всеvide! Та як же я до нього під ступлюся?
- Ми з тобою не одні: поможуть. Головне - добре підготуватись і - щоб ти мав тверде бажання вчинити подвиг. Щоб у рішучу мить не злякався, не схибив.
- А чому так розподілили: я - короля, ти - головного поліцая?..
- Спочатку відбирали добрих стрільців узагалі, а потім уже керувалися тим, хто кого ліпше знає в обличчя. От і пригадали, що ти був у принца одним з охоронців. Яка ж третя причина - дізнаєшся, коли погодишся на діло.
- Гаразд. Іду, - з металевим притиском відкарбував Пугач. - На святе діло йду.
- Дай руку, друже!.. Після завтра Гелідор огляdatиме свої табуни, а ти ж нині його пастух, чи не так?.. Це і є третя причина. Між іншим, з усіх нас тільки ти один матимеш змогу спробувати втекти: будеш на коні, і, якщо доскачеш до лісу, - вважай, урятувався. Але попереджу: ніякої зброї з собою не бери - можуть обшукувати. Пістолета одержиш на місці. Хто б його не давав - не дивуйся. Людина спитає тебе: "Чи доброго маєш коня?" Відповіси: "На чотирьох ногах і з хвостом". Запам'ятай!.. А щоб упізнали тебе - тримай в руці маленьку гілочку акації. Ну, Пугаче, давай на всякий випадок попрощаємося.

- Давай, Лип'яше.

У маленькій кімнатці - на околиці міста - двоє людей обнялися й поцілувалися.

Старший конюх ще звечора розпорядився, щоб усіх коней підігнали на приміську оболонь. До зорі королівські табуни мали бути вже на місці. Почувши це, Пугач перший пригнав свій табун на оболонь, де, чергуючись із підпаском, навіть устиг трохи передрімати. І тільки-но розвиднілось, як той же старший конюх взявся показувати місце кожному табунові. У своєму ревному запалі він був так схожий на якогось полководця, що Пугач не втримався від спокуси пожартувати:

- Добродію воєводо, а де накажете стояти моєму війську?

Старий не образився: відпровадив його у віддалений центр і помчав далі - на лівий фланг своєї численної "армії".

Невдовзі прибув загін кінної поліції. Пугач захвилювався: виходячи на дистанцію, поліцейські розміщувались попереду пастухів. І присадкуватий, зі смагливим обличчям, сотник раз у раз під'їджав до щойно розставлених постів: інструктував та вирівнював лінію. Старший же десятник більше приглядався до пастухів, ніж до постових. Ось він зупинився перед Пугачем, одверто міряючи його не то підозріливим, не то оцінюючим поглядом:

- Як тебе звати?

- Пугач.

- Коня маєш доброго?

Конюх завмер і - лише згодом спромігся виштовхнути умовлену відповідь.

- Тоді тримай! - десятник подав загорнутий в темну ганчірку невеликий предмет.

Пугач якось напівсвідомо простяг назустріч руку, відчуваючи, як вона вже починає трептіти.

- ...Не чекай, коли під'їде близько, - тоді ми тебе не пропустимо, а мчи сам, як тільки він вийде з карети і стане пересідати на коня. Зробиши несподіваний ривок, зрозумів? І відразу тікай за Лису гору: там, біля старого колодязя, стоїть запасний кінь.

Пугач машинально кивнув головою.

Коли десятник від'їхав, він обернув коня і все ще тремтячими пальцями розгорнув ганчірку: пістолет і патрони були в прекрасному стані.

Вже почала спадати роса, коли на дорозі зненацька з'явився королівський кортеж. І постові, і конюхи відразу звелися в стременах, але побачити щось більше поки що не змогли. І лише тоді, як монарх під'їхав ближче, стало видно його розписану гербами карету і пишно вбраних форейторів. Ось королівська варта зламала свій порядок і закружляла довкола карети, що вже поволі зупинялася навпроти... Серце в Пугача закалатало, він гарячково засунув руку за пазуху і взявся за руків'я пістолета. Тим часом кінна варта вже шикувалась по обидва боки від дверцят карети, відкривши його очам одиноку людську постать. Король стояв ще досить далеко і побачити його обличчя годі було й думати, однаке Пугач не сумнівався: то він. Він... Ось походжає, розминаючи ноги, а ось до нього вже підводять білого, у розкішній зброй, скакуна... Пугач зціпив зуби і - стрімко рвонув уперед... Але що це? Всі вартові, які, здавалось, тільки бездумно витріщувались на одного короля, раптом, наче за командою, здибли коней і помчали з усіх боків в одну-єдину точку - навперейми йому, Пугачеві. А швидше від усіх наближається не хто інший, як сам старший десятник. І вже скидає з плеча карабіна... Пугач вихоплює з-за пазухи пістолета і, тужно скрикнувши, стріляє в лицезрію поліцейському. Та пострілу чомусь не чути. Конюх тисне на курок ще раз і ще... О, прокляття! І нарешті постріл, та вже не його...

Король не встиг навіть злякатися. Він лише почув несамовитий, сповнений страшної ненависті, зойк: "Зрада!" - і той зойк заслонив йому всі постріли, що обірвали комусь життя. Зараз же Гелідор незворушно дивився на обличчя покійника. Авжеж, десять років - чималий час, та ще смерть он як спотворює всі риси... Ні, то не від смерті воно так змінилося - від ненависті! Насилу впізнав у конюхові того відчайдушного хлопця, якого сам же колись і навертав у свою віру.

- Поховати за звичаєм! А всіх, причетних до його знешкодження, нагородити, - скupo сказав благочестивий монарх. Напевне, соромився, що через його особу щойно загинула людина. І лише у себе вдома, захищений стінами від людських очей, він раптом низько покліт голову, мов над відчиненою труною, і стоятиме так довготривало. Бо надзвичайно живуча штука - оті спогади.

Під виправний табір було відведено широкий пустир за межами міста. Щодня і щоночі сюди привозили молодих і літніх чоловіків, що, як вважав король, могли ще бути корисними для Благостенії. Під неослабним поглядом сторожі табірники самі ж будували собі бараки, копали колодязі, обставлялися високим щільним парканом. Неначе солдати, згруповані в десятки і сотні, вони жили за суворим, схожим на військовий, розпорядком. Невдовзі їх навіть одягли у стару військову форму. "Послух і ще раз послух!" - ось чого ненастанно вимагали від своїх підлеглих навмисне приставлені до них армійські десятники і сотенні. Здавалося, де б не став, куди б не глянув - на всеусюди лягла тінь ненависного короля Гелюдора I.

Одного осіннього вечора, в коротку годину перед сном, із бараку вийшли два чоловіки. Поволі прогулюючись по захаращеному будівельними матеріалами подвір'ю, вони наблизились до розпряженого воза з невеликим фургончиком на передку.

- Залазь! - раптом шепнув нижчий на зрост і першим упірнув під облучку. - А тепер слухай, Гілю, уважно. Сьогодні, коли я був на цій таратайці в місті, мене побачив один мій товариш - свій хлопець. Сів поруч і давай розказувати, що з ним трапилося недавно у лазні. Каже, піdstупається до мене якийсь тип - усе обличчя в милі - і заявляє: "А я тебе відразу впізнав: ти нововірець. ...Про нашу розмову думай, що хочеш, - твоє діло, але знай: у виправному таборі нині перебуває такий собі Лип'ях - з бородавкою на правій щоці. Він працює на поліцію. Чого тобі це кажу - тут уже мое діло".

- Боюся, що то примітивна поліцейська провокація. Або, може, хочуть відвести нашу увагу від справжнього табірного шпика.

- Ale все-таки нам ліпше перестрахуватися - якось нейтралізувати цього Лип'яха-репяха. Скажімо, повідомити всім без винятку і влаштувати негідникові повний бойкот.

- Помиляєшся, Найдо. Якщо поліція дізнається, що ми його розкусili, - зашле сюди іншого, зовсім невідомого нам, провокатора, і тоді буде значно гірше. Зробити ж це їй досить легко: ще не всіх наших звезено до табору, люди прибувають. Отож нехай Лип'ях і далі гуляє собі на табірних харчах, правда, деяких хлопців мусимо попередити. Ale й остерігатися треба так, щоб він ні про що не здогадувався. Іноді варто навіть трохи побурчати при ньому на тему нинішніх порядків... Та, здається, нам час уже повернутися до бараку, інакше кинуться шукати.

Петляючи між стосами дошок і цегли, дві постаті хутко перетнули подвір'я і зникли за рогом довжелезної будівлі.

Але місто, тим більше, Живгород, ніколи не засинало так рано. Ще не зачинилися двері і пивниці "Пініста гальба", що стояла на Хлібній вулиці за пам'яті всіх тутешніх живих поколінь. Сюди, за непорушною свою звичкою, знову заглянув армійський патруль. Сотник Груд і два молоді стрільці вже збиралися було повернути назад, як раптом з-за низенького столика звівся літнього віку чоловік - зовсім рудий, з недорозвиненим лівим вухом. Він гойднув уже помітно захмелілою головою і бравадно виставив уперед наповнену гальбу:

- Хай живе король! Хай живе наша славна армія!.. Слава Богу, нарешті в нас буде повний порядок. Хе-хе, тепер усі ті каламутники будуть як на долоні. Ще й робитимуть цеглу та черепицю. Прекрасно!.. А як на мене, то ще ліпше було б вигнати їх зовсім. Скажімо, на землі мавполюдей... Хай живе король!

Вони вже давно покинули пивницю і зараз поволі брели стихлими вулицями міста, однаке сотникові Груду все не виходили з голови слова рудого, оте його "послати на землі мавполюдей". І справді, якщо добре подумати, чим не ідея?.. Навіть із тих, що сьогодні вже є у таборі, спокійно набереться полк, а будуть прибувати ще... Так і назовемо: штрафний колоніальний полк. Держава від цього матиме великі вигоди: очищається від зарази та в інтересах власної безпеки відсуває кордони. Згодом же з тих поселенців виросте ціла колонія, і - будь ласка! - чистий прибуток у казну... Як не повертай - кругом виходить славно. А раз так - чого зволікати? Може, цю ідею йому посилає сама доля! Може, це той випадок, що трапляється лише раз у житті!..

Груд ледве дочекався кінця чергування. І тільки-но опинився у своїй вузенькій кімнатці - відразу сів за рапорт. У голові, тиснучи одну одну, нетерпляче завиривали кучеряві думки, спокусливі образи... Ale сотник рішуче їх відганяє - бере перо і починає писати свої лаконічні фрази.

ДТИ АПОЛЛОНА

Їх дуже мало, та вони є. Про них всякий знає, але вважає за ліпше не згадувати. Про них не говорять на диспутах і не пишуть у газеті. Їхнього питання ніхто не торкається, навіть вимовлене прилюдно ім'я їхнє вражає, мов непристойність. Віками про них мовчать, наче нема їх зовсім. І мовчать вони самі, діти Аполлона.

Мовчать, бо не вміють ані читати, ані писати. Лише гнуть свої могутні торси на рудниках і каменоломнях. Такий суворий закон суспільства. Кожна мати, який випало нещастя гірко заридати після пологів, мусить одразу розлучитися зі своїм виродком. Беззастережно і назавжди. Bo спородила найнебезпечнішу для світу істоту - людину, в якій помилився сам Господь. Тож і закон цей від самого Всешишнього - мудрого і суворого. Інакше - знову кінець усьому життю. Так застеріг бог, таке апокаліптичне застереження всіх його тлумачів і пророків.

Як переказують давні пергаменти, раніше тих невдах одразу вбивали, але після того, як подібне дитя народилося в королеві Матіолі і якось, граючись, вибило своїми рученятами з-під її вуст чащу з отрутою, їх уже не знищували, а лише стали піддавати стерилізації та відсилати в гори. Bo на те, видно, теж була воля божа... Oй бідні сини Аполлона! Чого вже їм нині родитися?

Священні книги мало хто читає, але що в них написано, знають усі. Знають і те, що теперішні люди пішли від отих злощасних, Аполлонових... Тільки назва ця - зовсім неправильна. У писанні сказано: Адамові діти. "Аполлона" ж пустив між людьми книжник і баламут Серпій - десь викопав мармурову фігуру гарного чоловіка і став на нії просто молитися. Каже: вінець природи... Ой що то були за люди! (Якщо їх можна так назвати). До моторошного велика і страшна їхня історія. Високі і міцні тілом, вони мали до того ж і чаклунські здібності. Завдяки їм навчилися літати швидше від птахів, перекидати з місця на місце моря і гори, бачити і чути один одного за тисячі верст. Уже побували на Місяці і збиралися до зір... Лиш одного не вміли як слід - виганяти із себе зло. Через те затемнів лихий їхні голови і душі настільки, що загорділися вони перед самим богом - батьком своїм - й урешті-решт затяли поміж себе жахливу війну, де один одного і повбивали. А бог уже й не схотів їх рятувати: відвернувшись настільки, що серед білого дня раптово настала ніч, а серед погожого вересня - зима. Він лише відібрав одну пару, вирвав з неї найстрашніше місце і сказав: "Починайте нове життя меншими, та кращими!" І ще створив собі друге - суворе - лице, щоб нас у послуху тримати.

Через те під страхом великих бід застерігають ветхі пергаменти ніколи не шукати слідів колишніх людей, не цікавитись їхньою магією. І того правила непорушно дотримується населення Благостенії: ніхто ні за які гроші не піде вам на вимерки - ці занесені пилом століть руйновища. Тільки навчена оберігатися і мовчати ВОС - воєнізована очисна служба, що головним чином пізвозить до ливарень металобрухт, - має право туди проникати. І бути інакше не може: там жили одні самогубці - помилка самого бога... Навіть світська думка, що в дечому не погоджується з пророками, в цьому питанні недвозначна: тотальним самозніщенням попередні гуманоїди довели свою повну неспроможність існувати як вид. Ми, мутанти, сьогодні тут єдино можливий варіант розумної істоти, бо є результатом пристосування людського організму до нових умов середовища. Закон причини і наслідку!

Все те Гелідор уже вкотре передумує за останні дні. Скидає і знову кладе на ваги, розв'язуючи нове, несподіване для себе, завдання. Але думати далі нікуди, і він іде до зали засідань, де вже зібралися міністри, радники, священики і - найчисельніший загін - вельможі. Останнім не перешкодив навіть великий мороз: приїхали мало не з усіх губерній. Сьогодні король мусить осудити столичного багача і відомого в країні мецената Лаша. Той, виявляється, мав не тільки щедру любов до мистецтва, а й міцні батьківські почуття. Двадцять років тому він приховав од людей і закону, що в нього народилася гігантка. Потай пестив і виховував її аж донині... Позбавлена ж спілкування з ровесницями, дівчина всю себе присвятила книгам та мистецтву. Вона розв'язувала складні задачі, вишивала, співала і сама творила пісні. За талантами й освіченістю з нею не могла здрівнятися жодна сучасна жінка. І як ніхто інший, гігантка була вродлива та струнка. Добрий батечко подбав і про її рум'янці - не тримав доньку в коморі, а навмисне збудував для неї будинок з розсувним дахом. Начебто собі для роботи з мольбертом, а насправді там гуляла і малювала переважно його донька.

Власне, що могли дати ті роздуми?.. Намітився лише один - єдиний напрямок і то з малопередбаченими наслідками. Він зазорів надію після того, як старший міністр повідомив, що прийшов багач Голуб, - хоче просити за свого приятеля Лаша. Король тут же поцікавився, скількох іще прохачів можна сподіватися в цій справі і, не чекаючи відповіді, зауважив: "Що більше їх буде, то краще для підсудного".

Число іменитих, готових захищати мецената, швидко зростало. Та Гелідор розумів: цьому менше всього посприяли його обережні слова. Вельможами рухало аж ніяк не співчуття, навпаки, за інших обставин кожний з них - за винятком хіба що кількох Лашевих друзів - тільки поспішив би засвідчити свою відданість державній моралі. Тут - особливий випадок: склались умови для станової солідарності, найпершою рушійною силою якої була боротьба за власні привілеї, за обмеження впливу корони і духовенства... Усі вони, маєтні і титуловані, гостро відчули момент, зрозуміли, що привчати короля до своєї волі треба з самого початку, тобто поки він як державець іще слабкий, поки його ще так виразно гнітить пляма недавнього вигнання.

І сьогодні він, Гелідор, їх добре побачив: стояли міцно і дружно, мов об'єднана інстинктом голоду зграя хижаків. Нема сумніву: вони зламають опір навіть такого фанатичного ревнителя звичаїв, як Верховний пастир... І справді, через кілька годин король без усякого жалю до владики дозволив їм це зробити. У своїй тронній промові, фактично вже констатуючи зроблене, він недвозначно сказав: "Добродій Лаш - маєтний і глибоко шанований серед нас чоловік, найактивніший рушій нашої культури. За винятком цього единого прикрого вчинку, має великі заслуги перед державою і народом. Тож будьмо милосердними до нього так, як хочемо самі, щоб хтось був милосердним до нас, - і насамкінці: - Зваживши скосне і думку більшості з присутніх, я іменем Благостенії накладаю на добродія Лаша грошовий штраф, відповідний до його майнового цензу і повеліваю забрати з його сім'ї гігантку доньку". О, як після того заграла очима, весело завертіла хвостами вся зграя! Перемога!.. Король - наша, цілком наша людина. Саме на такого ми й сподівалися.

Однакче це відбудеться згодом. Спочатку заслухають самого Лаша, почують його гарячу, до моторошного слізну просьбу пощадити доньку - не засилати на рудники. Затим виступлять сторони звинувачення і захисту... Але найбільшою подією дня буде інша картина. Невимовно оторопіють усі, коли перед високим судом стане сама Негаразда - Лашева донька. О, яка-то явилася людина! Ні-ні, хіба людина?.. Так не пасує їй це усталене визначення! А дже всі вони, певне, ніколи й у вічі не бачили дорослого гіганта, тим більше, в такій гармонійній завершеності... Чужа, зовсім незнана грація, пластика, лінія і динамізм... - наскільки воно усе красивіше, звабливіше, тонше і вище, ніж у них самих!

Мовчали - вражені і збентежені. Довго мовчали. Нарешті, в монарха ледь чутно заворушилися губи:

- Дайте їй арфу.

І полинула пісня - така ж прекрасна і величава, як її творець. Дівочий голос то скидався на легенький вітерець, що ласково перебирає пелюстки невидимої чарівної квітки, то могутньо поривався до неба, потрясаючи стінами палацу. Негаразда співала пісню за піснею, і кожна наступна, здавалось, була принадніша від попередньої. У своєму неосяжному леті вони творили рідний усім, але такий далекий і загадковий світ.

Як представниця своєї раси, Негаразда не була висока на зрост: Геліодор діставав їй майже до плечей, та, коли вона заспівала, кожен гостро відчув іще якусь, особливо значущу, свою мализну. А сам король, з острахом і жадобою позираючи на те живе диво, слухаючи той вселенського наповнення спів, уже твердо знов: Негаразда ніколи не поїде на рудники, хоч би якими ускладненнями йому це не загрожувало.

Як бути з гіанткою - ніхто не міг дати раду. Тому всі охоче погодилися з монархом, що сьогодні вирішувати її долю вже пізно, тож нехай дівчина поки що побуде в палаці. Важливі причини перешкодили розглянути це питання й наступного разу. Тільки через місяць, коли почнуть танути сніги і дорога в гори стане небезпечною, державна рада схвалює зустріне волю Найсвітлішого: доньку мецената тимчасово ізоловати від суспільства у світлиці того ж таки королівського палацу.

Та у природі ще порядкував січен - зі своїми тривкими морозами та снігопадами. На вулицях столиці мало не щоранку вовтузились купки людей, готуючи дороги для пішоходів та кінних екіпажів. Аби ті, незважаючи на зиму, йшли і їхали до своїх канттор та фабрик, до школ, приютів, шпиталів і, нарешті, до лазень, клубів, театру. Столиця жила в узвичаєному для себе стишеномерзлякуватому темпі. Навіть тижневик "Наш виднокіл" - єдиний друкований орган Благостенії - рідко повідомляв про якісь пригоди, звітуючи переважно про культурне життя країни, зустрічі і виходи короля, про державні інспекції та діяльність благодійних товариств.

Ніяких вістей не надходило і з півдня, хоч саме звідти, з морського узбережжя, найбільше чекали сенсацій. Там час од часу хвилі прибивали до берега якийсь більш-менш цікавий предмет. Одного разу навіть викинуло простенького вітрильника, правда, без жодної істоти. О, це була головна подія року! Вчені мужі довго досліджували знахідку, потім не менше часу дискутували і нарешті погодились на тому, що судно - риболовецьке, належало вищим приматам, які пересувалися на чотирьох або не ходили зовсім, оскільки ніде не виявлено ні порогів, ні східців, ні ослонів.

Такого січневого дня і відбулося засідання кабінету, героем якого став військовий міністр Устюг. Після традиційного вступу про необхідність зміцнювати оборону держави він з удаваною безсторонністю розповів про рапорт сотника Груда. Скінчивши, промовисто замовкі й очікувальним поглядом обвів присутніх.

- Повідомлення далеко не буденне, - обережно сказав міністр поліції і собі подивився на старшого міністра. Однаке той лишався незворушним.

- Так, не буденне, - у напівзадумі погодився король. - Але що скаже на те Верховний пастир? Наша релігія рішуче забороняє будь-які військові походи на чужі землі.

- Ваша величність! Чужі - це означає заселені іншими людьми, а тут же йдеться про фактично нічию територію, - вмить пожавився Устюг. - Бо хіба можна вважати людьми там тешніх аборигенів?

- Може, ви й маєте рацію, добродію, але в цьому мусите переконати насамперед Верховного пастиря, оскільки, як вам відомо, без його згоди я не можу послати за межі країни навіть одного стрільця. Інакше на мене тут же впаде прокляття самого Дволікого. Це той елементарний урок, який наше людство почерпнуло для себе із наслідків останньої світової війни. До того ж, посилаючи колоністів у далекі краї, ми мусимо видати їм зброю для самооборони, що з нашого боку було б досить ризикованим кроком.

- Для чогось же ми їх збираємо в таборі, - сказав Устюг, даючи зрозуміти, що та ідея належала самому королю. - Отже, колоністи вже будуть до певної міри перевиховані. Крім того, їх до самого кордону супроводжуватимуть регулярні війська. А щодо засобів самооборони - то лише кожен п'ятий з них отримає стару рушницю.

- Гаразд, добродію Устюг. Особисто я не проти, щоб кабінет уповноважив вас розмовляти з Верховним пастирем від свого імені. Але, щоби представництво було повнішим, раджу вам узяти з собою ще добродія Кутнія, інакше Найсвятіший одразу насторожиться: чому про це клопочеться одна армія, а не ті, хто в першу чергу відповідає за внутрішній порядок.

Тільки після цих слів підвівся старший міністр і сухо запитав:

- Хто за те, щоб надати право міністрям Устюгу та Кутніві розмовляти з Верховним пастирем на предмет колонізації Лихопілля силами колишніх нововірців?.. Хто проти?.. Отже, одноголосно, - і до обох повірників: - Вітаю вас, добродії, з почесним завданням. Нехай вам щастить!

Другим питанням, що його розглядав кабінет, була пропозиція лікаря Веха. Про неї доповідав міністр медичної та культури Плющ:

- Досі ми знали тільки один спосіб стерилізації - хірургічний, який застосовували і до тварин, і до Аполлонових дітей. Доктор же Вех у своїй новій праці доводить, що для сучасного суспільства цей метод є неетичним й антигуманним. Принаймні щодо Аполлонових дітей. Адже, які б недосконалі вони не були як люди, все одно це наші предки і подекуди - нащадки... Отож доктор Вех пропонує свою мікстуру "Антівіт", дію якої він встиг перевірити на багатьох піддослідних тваринах. Правда, виготовляти її не такто просто, але для тих кілька десяти бідолах, яких ми щороку відвозимо на рудники, багато не треба.

- Добродію міністр! - відразу ж зозвався Кутень. - Може, пропозиція доктора і слушна, але скажіть, будь ласка: щойно вжите вами слово "бідолахи" належить вам чи тільки доктору Вехові?.. Якщо йому - то це ще можна якось пояснити: співчуття - обов'язок медиків. Та, коли цим злощасним невдахам співчуваєте ви, міністр... - скажу відверто, я більш ніж здивований. Бо сьогодні ви їх пошкодуєте, а завтра, чого доброго, станете їм симпатизувати, відмовитеся од стерилізації взагалі. І що тоді - хай знову розплоджуються і вдруге руйнують світ?..

- Е, ні. Хай мені дарує високе товариство, я просто мимоволі, за інерцією, вжив слово, що фігурує в аргументах доктора.

Усі поблажливо посміхнулися.

- Добродію Плющ, - звернувся до міністра король. - Ви кажете, що доктор Вех пропонує гуманніший спосіб? Сьогодні це було б справді непогано, бо, виходячи з наших методів, історія судить про нас самих. Але мене цікавить ще й таке: як цю мікстуру переносять вищі організми?

- О, ваша величноте! На цей предмет усі можуть бути спокійні: її переносять не важче, ніж звичайний нежить.

- Ну що ж, нехай кабінет висловиться, - король подивився на старшого міністра. - Та ви ж, добродію Онаць, не забувайте про свої обов'язки - ведіть засідання.

“Король зацікавився новим методом, але не хоче першим його схвалювати, - здогадався той. - І так обережно уникати делікатних для себе тем він буде, мабуть, іще довго. Тож, виходить, першим висловитися за пропозицію повинен не хто інший, як я сам... Авжеж за неї проголосує і Плющ, інакше б він її тут не розписував, а міністрів господарства та фінансів це зовсім не торкається, тож вони зроблять так, як зроблю я. Не попливев проти течії і міністр шляхів... Залишаються “поліція” та “армія”. Але доблесний вояка вже отримав свою перемогу, отже, на радощах не повинен завадити колезі. Стосовно нашого поліцейського - то йому важливіший не метод, а результат, що, до речі, вже відбилося в його репліці... Одне слово, пропозицію лікаря, як видно, приймуть одноголосно, не чекаючи натяків короля”. - І старший міністр без вагання вдався до свого красномовного жесту:

- Шановні добродії, прошу висловитися. Сам я вважаю, що повідомлення міністра медицини та культури надзвичайно слушне.

Король приязно подивився на старшого міністра: він справді був задоволений його кмітливістю.

Сьогодні Негаразда грала на лютні. Відділений од дівчини тонкою стіною, Гелідор слухав її з уже знайомим для себе тремтливим піднесенням. Саме так, слухав її, бо важко було сказати, що зараз більше він чує: тільки музику чи все її живе ество. Гелідор стоїть тут не вперше і вже добре усвідомлює: ця дочка Аполлона починає значити для нього дедалі більше. Навіть прокидався було серед ночі з одним-єдиним бажанням - піти до неї, поговорити... Так хотілось дізнатися, що думає, як дивиться на світ вона, людина іншої раси, але найперше, безперечно, - вловити її присутність: почуті пружні кроки, шерехи, голос... І сам він міг розповісти Негаразді багато, насамперед про той далекий світ, який так бездумно чи необережно втратили її предки... О, скільки прекрасних і моторошних таємниць відкрилося йому тоді в печерах!.. Яке неосяжно велике життя вирувало на планеті! І якою страшною була його агонія!.. З епохи в епоху перед ним ішли живі зевси і тифони, прометеї і гефести, розп'яті і розпиначі. Йшли, мов заворожені, до одного кінця...

Розказав би, як цілих десять літ він, Гелідор, із жертвовою одержимістю шукав ці таємниці та хитромудрі ключі до них. Щукав у печерах, шахтах, ярах... Там же поховав і співвітчизників - п'ятьох їх було дано принців у супутники. І останнім вмирав його улюбленець Чубчик - той, з яким завше було так приємно і легко. Авжеж і шкодував за ним найбільше. І раптом, уже конаючи, фаворит зізнався, що сам отруїв усіх чотирьох і - за тим же наказом міністра поліції - мав убити свого повелителя, якби той вирішив повернутися на батьківщину... О, як він тоді вжахнувся! А потім несподівано для себе зрадів: усе-таки добре, що те завдання доручив не брат. Виходить, у цьому світі є щось надійне, святе... Може, з тих самих родинних інсінктів і народилася наша совість!.. І ще раз утішився: бач, навіть чужий, зі спотореною шпигунством душою, зізвався у власних гріях, а висповідався - значить, покаявся... Неоціненне відкриття. Як воно підтримувало в часи оглушливої самотності і чорної безнадії! Як допомагало рости і кріпнути його великому переконанню, його святій вірі в людину та її найвище покликання!

Гелідор стоїть і жадібно слухає ще ніким не чувану мелодію. Непомітно його уява починає малювати блаженно солодкі картини. Ось він виходить зі своєї схованки, відчиняє двері до її кімнати, стає на порозі і - тільки дивиться, дивиться їй у вічі... А вона, одразу все зрозумівши, сама ступає до нього, бере за руку... Ні-ні, то він візьме її за руку, бо Негаразда - дівчина, їй незручно... Тільки що це? Чи її там інші кроки м'яко наблизились і раптово завмерли під її дверима?.. Напевне, знову хтось із прислуги слухає ту чудотворну музику. Потроху вони вже звикають до її присутності. Вони - це всі ті, хто може вільно заходити до неї ба навіть торкатися її, тільки не він, Гелідор. І так триватиме хтозна ще як довго. Та що там казати, може, нічого іншого, світлішого для нього, вже ніколи не буде... І Гелідор, нітрохи з себе не дивуючись, починає шепотіти колись почуту від мавполюдей молитву Удачі.

А вночі знову не спиться. І лише згодом, в якомусь в'язкому забутті, з'являються похмурі стіни лабіринтів - печер. А попід ними, куди не кинь оком, громадяться різноманітні скрині, циліндри та кулі, зроблені з дивовижно міцного матеріалу, начинені незбагненими і через те магічно привабливими таємницями. То райдужно-пекельний світ колишніх титанів - синів Аполлона. І серед усього того скарбу він, Гелідор, уже сьогодні не новачок із роззявленим од подиву ротом, а знає чужу мову, вміє читати інструкції та елементарні схеми, що вчать користуватися тими приладами, машинами... Так, він уже встиг передивитися чимало відеотекстів, почав опановувати радіоелектроніку, вищу фізику, біологію та астрономію. І ось одного разу... Еге ж, уявіть собі, сидить наприкінці дня втомлена від інформації, з якимось до краю напруженим глибинним нервом, людина. І раптом відчуває: щось у свідомості зрушилося - змусило обернутися назад. Глянув і - завмер. У печернім отворі стояв справжній великий привид - весь матово-синій, зі стражденно-спраглим обличчям пілігрима, з маловиразним хитким тілом... Гелідор не чує ні звуку, та в його мозку, немов на терміналі комп'ютера, вже вискають чіткі думки-слова:

“Я Анрі Лоран. З моєї свідомої волі під час останньої війни не розірвалась ядерна боєголовка з п'ятдесятьма зарядами. Я зрадив своїй державі, тому через півдоби сам себе покарав смертю. Але Анрі Лоран до кінця лишився вірним людству, бо вирішив: хай краще живуть вони, ніж мають загинути всі. І ніхто інший не сміє мене судити”.

По тому привид став oddalatys, а він, Гелідор, зірвався з місця і кинувся за ним услід:

- Анрі! Зачекай, Анрі! Я так хочу тобі щось сказати!..

Та він плив і плив, здається, зовсім не поспішаючи, і лишав за собою все більшу відстань... О, Анрі! На жаль, твоїх п'ятдесяти щитів виявилося замало, щоб зберегти людство, але вони також боронили шанс народитися хоч таким, як я, боронили розумне життя на Землі.

Після наступного побачення привид подався у долину. Та цього разу не просто плив - обертається і простягає руку, наче кликав за собою. І на прощання вже не розтанув, як туман, а пішов у землю. Спочатку Гелідор не

збагнув, що то означає, та, коли привид сховався у тому ж місці вдруге, зацікавився: почав копати... Ого! Там виявилася шахта, в якій навіки застигла команда пускової ракетної установки. Вже не команда - одні скелети. Відтоді привид щоразу показував йому нову схованку і - ніколи не помилявся.

Нема Анрі, нема привида - розвіявся цього разу в ранковій голубизні вікна. Тільки ж Гелюдор добре знає: розвіявся не назавжди. Анрі прийде до нього знову - над ранок або опівночі.

Поволі, страх як поволі минали зимові дні. Але врешті-решт розтанули і розлилися струмками глибокі сніги, зазеленіла перша травиця, щемно озвалися в небі уже призабуті пташині голоси. Весна -красна. І люди все частіше виходять зі своїх осель, зачудовано розсираються навкруги, мовби усе те бачать уперше. А незабаром день Великого Моління, коли всі, хто тільки може ходити, вроочистими процесіями виrushать на поля і стануть просити Дволикого, щоб захистив їх від сарани. Самій же злочинній силі, своєму найтяжчому ворогу вони високим речитативом виголося найстрашніші прокльони, які лиши могли народитися в людській голові. Та ще поставлять бога сердитим обличчям у її бік, і так він буде стояти аж поки не зберуть урожай.

Весна-красна. Бубнявіли свіжою силою гаї і сади, на очах виникали строкаті мережанки городів і ланів, гомоніли людом вулиці, майдани і пристані. А сьогодні той гомін до краю заплеснув приморське містечко Завідів. Ще б пак, така приємна несподіванка: повернувся "Дельфін" - корабель, якого давно вважали загиблім. Он, похитуючись, на берег зійшли тридцять худючих, але безмежно щасливих моряків.

- Слава-а! - гукнув стоголовий натовп і за годину виріс у десять разів. - Слава-а-а!..

Як і слід було сподіватися, тижневик "Наш виднокіл" уже в наступному номері зарябів щедрими інтерв'ю головних героїв року. Поза увагою не лишився ніхто, але найдовше слово, певна річ, тримав капітан Щур:

- ...До Перекинутих Ночов ми дісталися без особливих пригод, однаке відразу ж за ними потрапили в несамовитий штурм. О, що то було за пекло!.. У ньому ми втратили всі щогли, вітрила і більшу частину провіанту. А після штурму, як навмисне, запанував тривалий штиль. Ми вже зовсім було зневірились і приготувалися гризти свої черевики, як раптом кошлатий Вередун знову послав нам вітер, а за ним і другий штурм... Ніде правди діти: ми вже і не рятувалися - цілком поклались на волю Всешишнього. Так минула для нас ніч. А вранці, коли море, нарешті, випогодилось, ми один за одним повиходили на палубу і... невимовно зраділи: всі живі і, можна сказати, цілі. А за хвилину втішилися ще більше: нас, виявляється, прибуло до якоїсь лісистої суші... Озброївшись хто чим запопав, ми побрели до берега, слізно прохаючи Дволикого, щоб ця земля не виявилась такою ж пустельною, як усі, що траплялися нам досі. І, як ви можете здогадатись, нам удруге пощастило: в переліску ми зустріли двох майже зовсім голих і безбройних тубільців. Зобачивши нас, вони спочатку дуже злякалися і побігли в глибину лісу, та згодом вийшли назустріч. Один - старший за віком - тримав у руці сплетеного з гілля вінка, другий - бубона. Безпомилково вгадавши в мої особі командира, старший тубілець шанобливо підійшов ближче і вчепив мені на шию вінка, молодший тим часом красиво бив у бубон. Так ми опинилися серед племені голомозих... О, хай мені дарують наші колишні господарі, але якраз тим іменням їх відразу охрестив наш стерновий Пухир, і інакше ми їх уже ніколи не називали, хоч самі вони себе величали "народ киг-ай-на", що означає "народжені чайкою". Бо одного разу - дуже давно - чайка-Мати помилилася: стрімко впавши у воду, проковтнула не рибину, а наймолодшого сина моря, що бавився у хвілях під виглядом кальмарика. Після того чайка довго кричала і нарешті знесла на скелі Вий-догу двоє яєць, з яких і вилупилась перша людська пара... Між іншим, Пухир дав тубільцям досить влучну назву: усі вони як один зовсім не мають на голові волосся, а чимало з них - і брів. Це відстале і нечисленне плем'я, живе у печерах або плетених із гілля хижак. Киг-ай-на розводять свиней і кроликів, збирають фрукти і ягоди, ловлять рибу та полюють на дрібного звіра. Вони зовсім не знають письма, рахують же за допомогою пальців або зарубок на своїх кийках. Віра тубільців так само дуже проста: за головних богів мають Сонце, Море, Вітер і Землю. Сонце і Море ще якось ладнуються між собою, а от їхні діти Богонь і Вода безперервно ворогують і, якби їх обох не втихомирювала Земля, давно пожерли б один одного. Зовсім інакше поводиться Місяць - немічний брат Сонця. Той мало цікавиться справами своїх родичів.

Іноді тубільці знаходять дивні і незрозумілі для себе речі - на берегових відмілинах або в печерах, і, коли ті легкі та блищають після очищення, носять на шиї... (Тут редакція тижневика пропустила рядок з огляду на те, що благостенські закони забороняють цікавитися слідами загиблих цивілізацій). Всі у племені киг-ай-на довірливі та гостинні. Їхній вождь Ого-того-бук (Той, що над горбами і долинами) довго умовляв нас лишитися в його краю назавжди. "Ми хочемо мати таких же міщніх і здорових людей, як ви", - казав він. Але наші хлопці члено відповідали: "На жаль, ми можемо обіцяти вашим дамам тільки тимчасову прихильність, бо на всіх нас чекає батьківщина". Треба сказати, тубільці - справді слабкуватий народ, хоч на зірт майже не відрізняються від наших. Рідко хто з них доживає до п'ятдесяти.

Як ми припускали з самого початку, земля киг-ай-на дуже велика, проте малозаселена. Може, це навіть материк, бо місцеві жителі зроду не чули про "другий берег" і, крім нас, ніколи не бачили чужої людини... Ми прожили з тубільцями понад півроку. Разом з ними добували їжу і так само разом розважалися. Як тільки настала весна, ми - з добре підлатаними боками та новими щоглами - вирушили додому. На щастя, зворотний шлях подолали без прикрощів.

Весна-красна. Помітно звеселілими очима дивиться нині на світ і колишній сотник, нині вже полковник Груд. Подумати тільки, всього одна фраза, сказана якимось підпилим дядьком, отак славно перевернула його життя! Воєтіну чарівні слова, а може, це випала така година, коли все вимовлене справджується!.. Але навіщо думати -гадати?! Краще - живи і радій. Бо як же не радіти, коли ти раптом із сотника став полковником, коли про тебе знає сам король, і, певне, таки з його ласки нині командуєш усім цим табором... Що ж, раз виявлено високе довір'я, то й виправдаємо його на всі сто відсотків. Я, мов собака під порогом, очуватиму тут, але доведу і міністрові, і його величності, що вони не помилилися... Гей, сурмаче! Давай тривогу!.. На поле біgom марш!.. А тепер слухайте

уважно: ви в оточенні - ворог довкола. Що будете робити?.. Так, правильно: тримати кругову оборону. Тоді - за лопаті!.. О, ви хлопці недурні, тож і допоможіть мені зробити з вас чудо та таке, щоб усі регулярні позаздрили. Бо, може, і справді я народився недарма, може, і в мені криються таланти... Старайтесь, хлопці, коли хочете жити! Бо в чужих землях несподіванки на кожному кроці. Невмілих, необачних і недисциплінованих, вас усіх, мов кроликів, переб'є із засідки будь-яке вошиве плем'я. Ще й засмажить собі на вечерю, ха-ха!..

- Лихі жарти в нашого полковника, - втягнув голову у плечі Найда і сплюнув на свою дерев'яну рушницю. - Ганяє нас, як миші по току.

- Мовчи і дякуй: він учить тебе захищати життя. І, треба сказати, робить це дуже сумлінно. Не знаю тільки, в яких краях нам доведеться з тобою боронитися.

- Скоріш за все пошлють до мавполюдей: наш Вінценосний особисто ходив туди на вивідки і нині зі своїм генштабом опрацьовує докладний план вторгнення.

- Прикуси язику, Найдо. Чи ти хочеш мати іншого десятника?

- Ні, Гілю. Мене прекрасно влаштовуєш і ти. Мовчущу.

Нешодавно обставини трохи змінилися: скінчивши свою програму ви школу, військові залишили після себе командирами найсерйозніших, на їхню думку, табірників. Авжеж, навчили їх, що було необхідно, і - досить. Не підуть же з ними у світі!

Уже ввечері, лежачи на бараках нарах, Найда звісив голову й прошепотів:

- А наш полковник і справді молодець, раз призначив тебе, Гілю, десятником. Як ти й передбачав, Реп'ях милиця до мене дедалі менше: напевне, розчарувався почту щось цікавеньке. - З деякого часу Найда називав провокатора тільки цим словом - для конспірації.

Вранці Гіль сам підійшов до Найди і стиха проказав:

- Сьогодні знову поїдеш за харчами. Тож постараїся побачити свою Китятку і перекажи їй усе, що почув про майбутнє з нею розлуку. Може, вона вивідає щось конкретніше. Тільки обережно!

- Гаразд. А ти знаєш, про що я вчора подумав перед тим, як заснути?.. Мені раптом стало дуже шкода, що, коли нам уже видадуть справжні рушниці і ми переступимо наші кордони, в ту годину з нами не буде Реп'яха.

- От бачиш: полковник попрацював з тобою недарма: в тобі уже прокинувся солдат-убивця.

- Ні, месник.

- Він теж убивця... Але про це іншого разу. Зараз же як твій безпосередній командир наказую їхати за продуктами. До зустрічі!

Найда подався до свого фургончика. Ніби й недовго розмовляв з Гілем, а на душі посвітлішало. Навіть переходитися розправлятися з Реп'яком. Сказано, інженер... Усетаки приемно, коли старшує над тобою розумний чоловік; мабуть, найкраща на світі влада - це влада авторитету.

Місто зустріло його своїм буденним тисячоголосим гомоном. Кожний кудись поспішав, кожний мав свій, відомий тільки йому, клопіт і навряд чи журився якимось там табором для неблагонадійних. Та й взагалі, чудернацьке це надбання - місто. Як багато в ньому людей, і всі один одному чужі! Чужі сьогодні і чужі завтра. Навіть піщані бурі і сарана - спільне тут лихо - неспроможні зблизити їх. Не громада, а лише її велична тінь. Губиця в ній, мов у лісі... Ця думка не раз приходила до голови Найді, і він, мабуть, уже давно покинув би місто, якби не запалився новою вірою, не знайшов собі побратимів. Ось, виявляється, де рятівне єднання! У світі духа! Під його високосяжними прaporами!.. І вже рідше супиться та чортіхається Найда у бік міських вулиць, усе менше гнітить його оте сумне відкриття: що більше довкола людей, то байдужіші вони до тебе... Зрештою, чого тільки місто? Кожен твій знайомий, сусід переймається найперше власним болем. Й інакше, певне, бути не може: така людська природа. У кого ж то вистачило б серця переболіти, перемучитися за всіх інших?! Навіть окремі, ті, що стали легендою, кого, мов тяжкий недуг, усе життя точило сумління за цілий світ, співпереживали не більше, ніж їм дозволяла природа. А ні - передчасно гинули. То добровільні жертви. Але чи ж зовсім добровільні, коли вже несила зробити інакше - стати байдужішим?! Цю жертву, напевне, вимагає і бере собі людство - для свого очищення й оновлення, бере за будь-яких умов - жорстоко і владно як свою незаперечну власність. Виходить, хтось "обраний" згоряє з примусу всього світу!.. І найкращий тому приклад - учитель Серпій, що першим сказав: "Ні, ми, сучасні люди, не досконаліші від довоєнних, навпаки, як жертви руйнівної мутації, є лише тим, що від них лишилося, тобто каліками. Але, на щастя, серед нас ще зрідка народжуються повноцінні, і при певних зусиллях ми можемо відновити себе як здорове людство. Тільки мусимо з тим поспішити, бо що далі, то рідше вони будуть народжуватись" ... Так, хтось мусить бути першим, знову думас Найда, але ж, господи, він боровся один! І враз уявив себе на місці Вчителя. Як, бідному, було самотньо! І страшно, і кривдно від отої самотності!.. Бо ж ні одної спорідненої душі для розради, жодної нори, щоб сховатися, зализати рани... Он їх сьогодні аж дві тисячі - вважай, стоять пліч-о-пліч, і то як вони щоміті відчувають це жахливе бездонне черево всеїдної казенної машини! А він же був один... Ні, так тримати людину може тільки віра, віра у свою правду та ще - честь. О, як добре, що був колись Учитель! І не відступився, не схібив на своєму шляху... Що тепер їхні дрібні болі проти його подвигу?! Ні, якщо порівняти, то їм сьогодні далеко не біда. І ніякі вони не герої. Бо нічого у своєму житті не зробили і навряд чи вже зроблять - аж соромно і гидко за себе... Тьху!

Уже завантажений, Найда повернув коней на Завізну. Іншого разу він нізащо не поїхав би цією забитою кінними і пішими вулицею, але то була найкоротша йому зараз дорога до ткацької фабрики. Крім того, Найда вважав себе досить досвідченим візником, тож, зрозуміло, мав право розраховувати ще на власну вправність. Зрештою, так воно і трапилося: Завізну пощастило подолати без особливих труднощів. Після того він минув ринок, виїхав на Бічну і за якихось чверть години зупинився біля повороту на Фабричну. Звідси було добре видно не лише фабрику, а й усіх, хто виходив з її воріт.

Чекати довелося недовго. Ось ворота розчинилися, і чимала юрба людей, переважно жінки, почала хутко витягуватись упродовж вулиці. Найда зірко вдивляється у цю рухливу рябизну постать, намагаючись іще здалеку впізнати Китятку. Так він робив уже давно і навіть звик отримувати від свого виглядання задоволення. Та ось нарешті вгледів: дівчина поволі йшла, втомлено опустивши худенькі плечі, і наче пильно дивилася собі під ноги. Вона ходила й дивилась отак завжди, через те ніколи не помічала його, Найду. А той, дарма що мав уже тридцять, так само завжди дозволяв собі пустощі: нечутно наближався і довгенько йшов за нею слід у слід або поруч. А може, Китятка лише удавала, що його не помічає, може, їй самій подобалась ота їхня нехитра гра?..

Найда пропустив дівчину на кілька десят кроків уперед і обережно рушив ускід. Час од часу притримуючи коней, невідступно і з жалем дивився на її худеньку постать: яка тільки вона бідова, яка терпляча! І який же дурень я, раз досі з нею не одружився!.. Уже порівнявся, а все ще ятревся цією думкою. Та - вірний своїй звичці, бо хтозна: може, востаннє, - їхав і їхав, не видаючи себе жодним звуком. І лише, як скінчилася вулиця, легенько торкнувся пужалном її спини...

До табору Найда повернувся уже поночі. Та ще затримав на воротах черговий сотник, хоч, правда, присікувався не став, лише з'ясував причину запізнення. А щойно Найда розвантажився і почав розпрягати коней, як зненацька припустив густий дощ. Довелося знову поспішити, по тому ж бігти до ї дальні, аби встигнути повечеряти.

Рятуючись від дощу, Найда швидко перебігав од одного даху до іншого. Він був уже близько свого бараку, як раптом угледів під лазнею Гіля. Той розмовляв з якимось табірником, що мав на грудях теж відзнаки десятника. І - о лих! - за рогом тієї ж будівлі, не далі, як через кілька кроків від них, стояв Лип'ях. Авжеж сьогодні дощ працював на нього: навіть якби хтось його тут побачив, то нітрохи не здивувався б: чоловік так само ховається від зливи.

Не роздумуючи, Найда стрімголов кинувся до лазні з таким розрахунком, аби пробігти мимо Гіля. Він зовсім не зінав того, другого, десятника, тож, певна річ, не міг попереджати відверто. Шепотіти на вухо теж не виходило. Залишалося тільки одне: хай і по-дурному, але перебити хтозна яку їхню розмову... Так він і зробив. За всіма правилами табірного статуту виструнчився перед Гілем і доповів про своє повернення та причину затримки. І лише тепер подумав, що можна було зробити простіше, - голосно гукнути самого Лип'яха, затим підбігти до нього і завести якусь, теж нетиху, балаканину. Але про це вже пізно... Рапортуючи Гілеві, Найда лише примуржив око і багатозначно покосився у той бік, де стояв Реп'ях. Чи цього виявилось досить, чи, може, десятники вже наговорилися, бо незабаром вони розпорошилися і розійшлися.

- Реп'ях стояв за два кроки від вас і чув усю вашу розмову, - аж тепер сказав Найда.

- Не хвилюйся: ми обидва почули, як хтось обережно підійшов до причілку... Ну, що там у місті?

- Важай, нам "пощастило": на те, що я збирався запитати, Китятка вже мала відповідь. Нас нібито хочуть розділити на два, а то й три загони. Одному з них, певне, доведеться скуштувати навіть морського штурму, бо повинен дістатися аж до племені киг-ай-на. Як вважає міністр поліції, це найкраща земля для колонізації...

- Ага, вони все-таки бояться тримати нас укупі. Що не кажи, а майже два полки!

Серед ночі крайній од стіни заворувався, зашелестів одягом. Ось він узувся і напівсонно почалапав до виходу. Тієї ж хвилини з горішніх нар біля першого стояка звісилися ноги - хтось, напевне, і собі хотів сплигнути на землю. Та не встиг: міцна рука чіпко вхопила одну з ніг і не відпускала.

- Чого ти? Я до вбіральні! - нетерпляче рухнулася затиснута нога.

- Підеш тоді, коли дехто повернеться назад, - тихо, але твердо відповіла рука. - І більше мені не дурій.

- Я можу не піти зовсім, - почувся ображений шепіт.

Заспокоївшись, Найда знову ліг на нари. Нічого особливого він і не збирався робити: просто хотів трохи провчити Реп'яха.

У розкішній кімнаті одного з найбагатших будинків столиці знову сиділо троє високих мужів.

- Добродію Козій! - звернувся до господаря міністр поліції. - Ось ми знову зібралися за вашим щедрим столом і, маю надію, не востаннє, бо сьогодні нам не доводиться більше критися зі своєю дружбою. Тож дозвольте мені наступного келіха випити за нашого монарха, за успіх його діянь в ім'я Великого порядку.

- За короля! - дружно здійнялися ще дві аристократичні руки.

- Добродію Кутень! - поклавши виделку, люб'язно усміхнувся господар. - Ви, певне, маєте якісь новини на цей предмет?

- Аякже. Через якийсь тиждень дві тисячі табірників назавжди покинуть країну. А це означає: від колишньої секти "Учні Аполлона" не залишиться і мокрого місця. Вони підуть освоювати далекі землі, тобто розширювати і збагачувати нашу державу... О, то не буде якась там війна чи напад, що так суворо засуджує наша релігія, бо воювати практично ні з ким.

Господар подзвонив, і - до кімнати ввійшли молоді служниці. Вони мовчки змінили страви, наповнили чаши. Коли ж остання з них зачинила за собою двері, господар знову спітав:

- А, крім державних справ, невже король більше нічим не цікавиться?

- Є думка, що завів легкий флірт зі старшою світличною і ще, як інформують, полюблєє пісні Лашевої гіантки. Правда, слухає її через стіну, щоб ніхто не бачив.

- Ну, пісні цієї чаклунки справді спокусливі. І то добре, що король не показує поганого прикладу для челяді - слухає потайки. Боюся лише, аби він у цю дівку не закохався. Визрівши, такі почуття можуть стати дуже великою небезпекою для всіх нас.

- Та що ви, добродію! - щиро заперечив Кутень. - Ми не допустимо цього. Та й сам король має досить здорового глузду, щоб не врахувати можливих наслідків...

- Кажете, не допустите, має глузд.. Е-е, голубчики, коли він запалає від її чар, то свій здоровий глузд скерує перш за все проти вас, аби ви не змогли йому перешкодити бути з нею. О, людина тоді стає дуже винахідливою та енергійною! ...Мовчіть-мовчіть, світ іще не знав сильнішого стимулу до діяльності, як це почуття. Бережіть од нього короля всіма силами, інакше наслідки можуть бути катастрофічні.. Невже ви думаете, що славнозвісна королева Матіюла справді відмінила звичай убивати дітей-гіантів тому, що немовля розлило перед її вустами чашу з отрутою? ...Ха-ха, це казочка для народу і таких простачків, як ми з вами. Королева відмінила старий закон через те, що керувалася теж надзвичайно сильними почуттями - материнськими. І будьте певні: перед тим, як це зробити, її довелося усунути не одного противника своєї відміни - явного і можливого... Ось що я хотів сказати вам, добродії. Бережіться!.. Як ви знаєте, ми принципово захищали Лаша, аби не допустити прецеденту в подібних справах. Але нам зовсім ні до чого цей побічний продукт - його гіантка... Так, ми не можемо заборонити монархові слухати музику, яка йому до вподоби, однаке є багато засобів одвернути його увагу, тобто зменшити вплив тої дівки. Зрештою, йому вже давно час одружитися - хоч би для того, щоб не перевелась династія по прямій лінії. Треба підшукати вродливу дівчину з нашого кола, і - музика залишиться тільки музикою, якщо не забудеться зовсім.

- Даруйте, добродію Козій! - раптом схопився військовий міністр. - Мене щойно осінило: крашої нареченої для короля, як ваша Люстріна, ніде не знайти! Тож давайте вип'ємо за непорушний союз двох сердець!..

- Зачекайте трохи, - надзвичайно люб'язно спинив його господар. - За ваше побажання я готовий випити хоч десять разів, але тільки тоді, коли воно вже буде втілюватися в життя... Повірте, я не забиваю своїх друзів і доброзичливців.

- Справді, добродію! Після короля ви найбагатша в країні людина, до того ж, красу вашої доночки вже увічнюють поети і художники, а це означає: крашої королеви годі й шукати. Одне слово, поліція "за". І я охоче приєднуюсь до тосту свого колеги, правда, у трішечки зміненному формулюванні:

- За успіх!

- За успіх!

Одного похмурого ранку з табору мовчки вийшла колона обмундированих, але беззбройних людей. Не встигла вона відйти і на рушничний постріл, як услід за нею рушила друга, озброєна, - майже п'ята частина всіх збройних сил Благостенії. У хвості першої колони скрипів невеликий обоз, що складався з кілька десяти підвод, завантажених нехитрим сільськогосподарським знаряддям, наметами і харчами. Ще один обоз - набагато більший - вирушить через місяць, тобто тоді, як колоністи знайдуть придатні для поселень землі. З цим обозом у Лихопілля прибудуть жінки - вислані і добровольці, вони візьмуть із собою насіння та худобу. Широко задумана очисна акція відбувалась чітко за планом і вже наближалася до свого завершення. То було перше велике діяння Гелідора I і перша визначна подія його епохи.

- Тихо собі, скромно... а диви, що втнув! - не без задоволення якось сказав про нового короля добродій Кутень добродієві Устогу. - З одного боку, знає, чого від нього хочуть, з другого, сам поспішає позбутися цих песиголовців.

- Ще б пак, вони - найприкріше нагадування йому про власні гріхи.

- Що не кажи, а він усе-таки ліпший варіант, ніж його пихатий дядечко. ...Ой же ж хотілося тому корони! Пригадуєш?

- І мав би її напевне, якби не привезли племінничка.

- Та нічого, все те уже позаду.

НАЙПЕРШИЙ ЗАКОН ЩАСТЯ

Негаразда нічого не знала про вислання з країни нововірців. Цілими днями та вечорами читала книги, які її приносили з королівської бібліотеки, і ще - вишивала. Іноді брала арфу і співала. Та, коли це робила, помічала біля її дверей завжди хтось зупинявся. Авжеж, зупинявся, аби послухати її гру, спів. І від того дівчині становило так присміно, що вона на якийсь час забувала про своє становище, про це тривожне очікування лихої розв'язки. Згодом її тонкий слух уже пізнавав кроки, шелест одягу, зітхання своїх слухачів. Ось прикріплена до неї служниця... Та найбільше любить пісню "Забудь мене". Коридорна - "Летіли голубочки". А це старша звітлична. Вона завжди підходить, як зачує "Танок удвох" або "Глянув місяць у наш сад"... Усі вони намагаються слухати поодинці - напевне, соромляться або побоюються... І часом Негаразда чує присутність когось іншого, якоєсь особливої тут людини. Він стоять не під дверима, а за стіною, і слухає всі її пісні. У ньому криється щось велике, загадкове... І лише недавно вона раптом здогадалася чи зрозуміла, що то сам господар палацу. Не знати чому, та в Негаразду вселилася саме така впевненість, і надалі дівчина вже не сумнівалася, хто там, за стіною, - грава і співала для нього, мов на замовлення, наче давала йому знати про своє відкриття. І відтоді кожного разу, як він приходив, хвилювалася, червоніла все більше, зате після перших же акордів виповнювалась невідомим і раніше тремким шалом. О, як небесно і сонячно тоді линув, сріблився її голос!.. І знову десь у закутках свідомості зре відкриття - ще невиразне і полохливе, та вже, як веселка, звабне і втішне: король навмисне приходить слухати її пісень і, навіть коли вона перестає співати, не відразу повертається до себе... Від цього відкриття Негаразда вся міняється: зараз вона охоче поралася б у кімнаті, жартувала б і, не повірите, пішла б у танок. Зараз, мов од чудесного трунку, з неї зйшов і невідь-куди щез найгніточіший пласт її минулого та все, що було пов'язане з ним. Так, дівчина себе не пізнавала. Бо змалку прищеплена звичка ховатися від сторонніх очей, постійне усвідомлення того, що вона живе на цьому світі випадково і протизаконно, зробили її замкнутою, лякливою і нерішучою. А зовсім недавно Негаразда впіймала себе на тому, що стала відчувати вже деяку владу над своїм незвичайним слухачем. І та влада

починає штовхати її на всілякі, мало не дитячі витівки та пустощі.. Але такі хвилини швидко минали: реальне оточення нічим не стверджувало нових відчуттів, і дівчина розпачливо руйнувала в собі щойно створений рожево-принадний світ. Одразу пригадувала, як її силоміць привезли сюди і як тоді вона, мов полохлива миша, кидалася в кутки, лише тільки наближались до дверей чиєсь кроки... Так Негаразда поверталася у свій попередній світ і - вся завмирала, стискувалась, кам'яніла. Вона - явище атавізму, виродок, дитя Аполлона. Над нею тяжіють дванадцять проклять самого пророка. Такою була, такою її бути. І шлях перед нею один - у каменоломні, на рудники.

А сьогодні вона не спала. Не склепила повік до самого ранку. Бо пізно-пізно ввечері коло її дверей зупинився хтось зовсім інший - чужий як ніхто і як ніхто страшний. Він стояв так моторошно близько і затаєно прислухався до її життя. Мов той хижак, вичікував, примірювався до вирішального стрибка. О, як вона відразу і безпомилково почула його! ...Хоч стояв тихіше від самої тиші, ніби зовсім не потребував дихати. Авжеж йому була потрібна не пісня... "Він прийшов по тебе! - враз тужно закричала кожна її клітина. - Бо ти комусь заважаеш!..."

До сніданку Негаразда і не торкнулася: нічого не хотілось, а потім ішле прокинулася підозра: може бути отруєне. Так трималася весь день. Наступної ночі вже сама тривожно вслушувала в тиші. І відразу-відразу почула його котячу ходу... О, як знову забилося її серце! Схопилася за груди, а тоді тремтячими пальцями потяглась до арфи: заграю, хай знає, що не сплю, і, може, хтось надійде. Але пальці зраджують, голос теж не хоче вириватися з горла... О боже! ...Насилу взяла перший акорд, насилу витиснула перше ламке слово - наче простогнала до всього світу: "Поможить!..."

Так - із короткими перервами - грала до самого ранку. Але хіба то гра?! Наруга над музикою! Бо ніколи-ніколи ще не зростали поруч ці одвічні антагоністи - мистецтво і страх. Якщо не слухаються пальці та язик, якщо рідко народжуються і не розкриються думки - винуватий лише параліч-страх. Бо навіть горе, тяжка біда посилає твоє серце до людей, навіть крізь плач пробивається розпечено болем слово... Знай: найтяжчий для тебе ворог - страх.

Вранці Негаразда знову відмовилась од її. У невтішному плачі просила служницю переказати, аби прийшов батько. Невдовзі прибігла схильована старша світлична - заспокоювала, умовляла їсти, але все даремно. Обличчя дівчини загрозливо поблідо, риси його споторилися. То нищив красу і здоров'я одвічний їхній ворог - страх. А коли світлична пішла, Негаразда несподівано для себе почула за стіною Того, великого. І враз не витримала: сльози знову струмками потекли з її очей. Кинувшись до Нього, несамовито забила об стіну кулаками:

- Мене хочууть убити! Убити!.. Чуеш?.. Ну, чого ти мовчиш, кате?! Невже вам усім так потрібне моє життя?! - і раптом знесилено опустилась на підлогу - розридалася. Тоді довго мовчала, зипаючи, і раптом знову заплакала, заголосила: - Ну що тобі варто мене випустити?! Та я сама не хочу тут бути, не хочу! Відвезіть мене краще на рудники. Я буду прати онучі своїм нещасним братам і, як вони, битиму киркою глину... Відвезіть!" - І так було чи тільки видалось: там, за стіною, з глухим стогоном озвалося зітхання...

Пополудні прийшов батько. Спочатку так само переконував, що всі ті страхи тільки ввижаються, терпляче втішав, гладячи її руку, а потім сам - зі слізми - впав до ніг королю: пожалій нас обох, віддай мені доньку хоч на тиждень.

Із малозрозумілою милістю звів його на ноги монарх і раптом тихо-тихо сказав:

- А що як справді вона чує свого убивцю? Чим ти її захистиш?

- Я?.. Найму варту!

- А де гарантія, що цього не зробить хтось із вартових? ...Найманця можна перекупити, і, крім того, є багато засобів його змусити.

Старий мовчки похилив голову.

- Тоді я зроблю так, - неголосно, але переконливо сказав король. - Дам розпорядження, щоб Негаразду готовували в далеку дорогу. Вість про те, що її більше не буде в палаці, вважай, на якийсь час заспокоїть її недоброзичливців й утримає від крутіх заходів. А ми за ці дні подумаємо, як бути з нею далі. Зараз же я, певна річ, подбаю про її охорону тут, на місці. Це треба зробити ще й тому, аби дівчина хоч трохи заспокоїлась... І не переживай, добрий чоловіче: я дав тобі слово, що не дозволю сірвідити твою доньку. Лише ти - не забудь моого прохання - щоб ніде і словечком не обмовився про наші підозри. Інакше змусиш убивць поспішити.

Вдячно склипнувшись, Лаш припав на коліно і поцілував монархові руку.

- Ну, що ти?! Годі... Це мій обов'язок. Я перш за все людина, а тоді вже король.

Негаразду готовували в дорогу - куди саме повезуть - ніхто з певністю сказати не міг. Мабуть, на рудники, а куди ж іще?! І ті останні дні в палаці дівчині було дозволено провести разом зі своїми батьками. Для сім'ї це означало і радість, і смуток. Радість від кількох діб спільногого життя і смуток від усвідомлення близької - вже довічної - розлуки.

Але посередині проводів несподівано трапилася подія, що змусила всіх, за винятком одних, може, Лашів, забути про це питання. У суботу вранці до монарха спішно попросився старший міністр. Не приховуючи стурбованості, він з порога повідомив:

- Ваша величність! З невідомих для нас причин під Живгородом опинився Білокінь зі своєю кінною дружиною. Укруси розташувались у спорожнілих бараках табору. До речі, там ще перебуває третина вправленців, яких ми маємо вислати на кораблях. Шлях до столиці прибулим уже перегородив наш гарнізон.

- Яке співвідношення сил?

- Полк трохи численніший, ніж Білоконева дружина, краще навчений і має досконалішу зброю, в тому числі гармати. Крім того, послано вістуна до міста Мервина: туди вже, мабуть, повернувся полк, що супроводжував виселенців. Міністри Устюг і Кутень намагаються вступити з Білоконем у переговори, але той твердить одне: "Я хочу бачити самого короля і буду говорити тільки з ним".

- Ну що ж, коли гарнізонний полк такий сильний та ще прибуде підмога і в резерві поліція, думаю, нам особливо тривожитись нема причин. Лишається тільки з'явитись на очі вождеві. Він, бідолаха, подолав чималий шлях, тепер наша черга вшанувати його честь... Тоді, добродію, приготуймося нанести візит.

Через годину королівський кортеж виїхав із палацу. Він узяв напрямок у зовсім незвичну для вроочистих виїздів сторону, і через те міщани, які траплялись по дорозі, досить зацікавлено зирали в його бік перш ніж схилитися в шанобливому поклоні. Та згодом почали стрічатися вже ті, хто не дивувався: уподовж дороги один за одним виникали поліцейські пости, і так - аж за межі міста, де перед очима постав цілий заслін з одної лише поліції.

- А наш Кутень постарається - нічого не скажеш, - зауважив Онаць.

- Так, треба віддати належне, - беручи підзорну трубу, охоче погодився король.

Та ось відкрилася вже зовсім невесела картина: рівні з стрілецькі ряди зі зброяю напоготові очікуванно застигли перед найжаченою рушничними цівками табірною огорожею.

Під'їхавши близче, кортеж зупинився. До нього вже мчали на конях обидва міністри і начальник гарнізону. За метрів двісті до карети вони спішились і рушили назустріч королю. Після того, як привітались, наперед виступив Устюг - доповісти про обстановку.

Гелюдор уважно вислушав міністра і задоволено сказав:

- А ми тут зі старшим міністром уже відзначали: оперативність і порядок у вас на висоті - як в армії, так і в поліції. Молодці. Передасте особовому складу мою подяку, - король замовк і якусь хвилину дивився на табір, а тоді рішуче крутнув головою:

- Хто піде зі мною до вождя?

- Кожен готовий, ваша величність, - хором відповіли йому всі четверо.

- Дякую. А де полковник Груд?

- У руках укрусів: вони захопили табір зненацька.

І раптом старший міністр не витримав:

- Ваша величність! Давайте запропонуємо вождеві такий варіант: ми наближаємося до огорожі, а він - відповідно - теж вирушає нам назустріч. Тобто з таким розрахунком, щоб вас не дісталася їхня куля.

- Так, так, ваша величність! - дружно підтримала решта. - Навіщо спокушати долю: хтось, що в цього дикуна на думці?!

Монарх серйозно і твердо по черзі глянув кожному з них у вічі:

- ...І наочно показати, як ми боїмся? Як їм не довіряємо?.. Що тоді подумає про мене вождь і його все плем'я?! Як мене поважатимуть інші?! Він же, Білокінь, не побояється йти сюди зі своїми сумнівами, маючи всього тисячу малонавчених і погано озброєних людей... Ні, хто вважає, що я помиляюсь, хай лишається. Запевняю: я не ображусь ні стілечки (!) і погано про нього не подумаю. В такій ситуації кожний з нас розпоряджається тільки власним життям. - І король рішуче пішов уперед.

- Заради бога, ваша величність! - заспішив Устюг. - Авжеж ми підемо всі. Боялися ж тільки за вас, бо зобов'язані берегти монарха. - І високочиновні особи, пришвидшивши крок, ураз порівнялися з Вінценосним.

- Що - і варту не візьмемо? - якось розгублено спітив Кутень.

- А якщо Білокінь захоче нас перебити, то навіщо гинути ще цілі сотні молодих хлопців? - засміявся у відповідь король.

Міністрам стало трохи не по собі, але вже не від страху: їхній монарх був дуже витримана людина - то правда, але так же ж рідко сміяється!..

Не пройшли вони і кількасот метрів, як табірні ворота навстіж розчинилися, відкривши очам невисоку одиноку постать. То був сам Білокінь. Ось він козирком приклав долоню до брів - роздивився ще пильніше і раптом сам рушив назустріч. Міністри полегшено зітхнули і перезирнулися: чи не скаже їм король зупинитися і тут чекати на вождя, але той, наче відгадавши їхні думки, лише підбадьорливо скинув головою:

- Пішли, пішли!

Ворота ще були далеченько - на відстані, більшій від прицільного вогню, коли до короля вже наблизився Білокінь - шанобливо припав на коліно і поцілував руку:

- Вітаю тебе, вінценосний миротворче! Радий бачити живим і здоровим.

- Радий зустрічі і я, достойний муже! Як поживаєш ти і народ твій?.. Та, зрештою, про справи ми ще встигнемо поговорити, було б тільки довір'я та добро в серцях наших. Як на мене, то я зараз охочіше роздивився б укрусів, бо, крім тебе самого, ніколи їх не бачив. Тим часом усяк знає: краще збагнеш клопіт і болі народу тоді, коли познайомишся з ним близче... То як - покажеш?

- О, будь ласка, з превеликим задоволенням!.. Хай повиходять!

- Е, ні. Один же йде до тисячі, а не навпаки, - і король, ні на кого не дивлячись, рушив до табору. Вже не викликав добровольців у супутники, але всі три міністри і начальник гарнізону тепер без вагання рушили й собі.

За ворітами вони мусили переступити суцільний свіжий окоп, що, скільки було видно оку, простягся вздовж парканів. В ньому - перед рушницями в земляних бійницях - через рівні проміжки стояли воїни. Всі наголо пострижені, в легких плащах з відкінутими на плечі башликами.

- Непогано! - вирвалося в начальника гарнізону.

- Так, - стверджив король, - і до вождя: - А які ж твої хлопці на ногах?

Білокінь тут же кинув дві короткі фрази, на що з окопу миттю вискочила група воїнів і, підбігши до нього, завмерла в стрункій шерензі. То були добре засмаглі чорняві і біляві парубки, на зріст однакові з благостенцями.

- Хороші в тебе хлопці, - похвалив король. - А тепер відпусти їх на місце... Між іншим, я щось не бачу тутешніх "старожилів", де вони?

- Всі організовано сидять у своїх бараках. Їх попереджено, що у випадку непорозуміння тут може виникнути стрілянина і таке інше, - Білокінь посміхнувся і замовк. - Там же, коло них, і наші коні.

- Гаразд, гаразд, - хутко погодився король. - То що - подивимось далі?..

Посередині табору вони з подивом побачили рівні ряди невеликих зелених наметів.

- Мої воїни не люблять чужих будівель, - вибачливо пояснив Білокінь. - Та й сам я в дорозі звик до такого даху...
- Тоді запрошуй до своєї хати, - весело сказав король, сам рушаючи до найбільшого з наметів. - Я не помилився?
- Авжеж ні, - просяяв Білокінь. Хутко заспішив наперед короля і відкинув полог.

Високі гості вийшли до просторого, але скромно впорядкованого житла воїна. Та не встиг вождь і запропонувати сісти, як монах невимушене запитав:

- Може, ти хочеш сказати мені щось наодинці? - і виразно глянув йому у вічі.

- Саме так, ваша величність, - спохопився Білокінь.

- Тоді ви, добродій, будь ласка, зачекайте тут, а я з вождем вийду на хвилину, - звернувся король до свого оточення. І вони тут же вийшли, залишивши в наметі дещо зніжковілих гостей.

Король мовчав. Та, коли обидва віддалились на добру сотню метрів, несподівано повернув до вождя серйозне обличчя й упівголоса попросив:

- А тепер заарештуй усіх чотирьох і тримай кожного окремо. Мені випусти лише полковника Груда.

З ними обома - Білоконем та Грудом - і повернувся до свого почту. Відразу ж розпорядився поставити намет - посередині між табором і гарнізоном.

- Ну ось... наш тимчасовий штаб готовий, - гостинним жестом запросив він Білоконя і сам увійшов слідом.

Спочатку викликав до себе батальйонних і коротко повідомив:

- Обставин склалися так, що в деяких важливих питаннях я мушу розібратися сам, через те кожному з вас наказу: від цієї хвилини виконувати мої і тільки мої розпорядження. Так триватиме доти, доки я сам не скасую свого наказу.

Тоді знову зажадав бачити вчорашнього начальника табору:

- Добродію Груд! Я не помилився щодо вас і сьогодні тим дуже задоволений. Ви подали дуже цінну ідею, успішно втілили її в життя, і за те корона відзначить вас особливо щедро. Зараз же, у нелегкий для мене час, я прошу вас виконати ще одне доручення: допомогти мені якнайшвидше ліквідувати наслідки шкідливих для короля і народу інтриг. Чи готові ви до рішучих дій?

- За короля і народ! - виструнчився полковник.

- Дякую за вірність. Тоді слухайте моє перше завдання: візьміть із полку кінну сотню (але не кажіть, для чого) і привезіть сюди начальника столичної поліції та весь його адміністративний апарат. Усім їм поясніть: цим розпорядженням я ще никого ні в чому не звинувачую, а тільки хочу особисто з ними порозмовляти. ...Ось вам для цього мої письмові накази. Дайте!

З наступним наказом король послав гінця назустріч мервинському полку, який ішов на допомогу столиці. Тепер він мусив повернутися назад... а й справді, чого вже йому сюди йти?! Щоб тільки налякати і без того підозріливих укруїв? Раз король і вождь сидять поруч, то, будьте певні, справа закінчиться миром. Он як усі, в першу чергу стрільці, полегшено зітхнули!. А де нині перебувають три міністри й один полковник - тим ніхто не журиється. Підлеглі не звікли цікавитись, де ходять їхні командири, тим більше, аналізувати вчинки короля. ...Може, Вінценосний лишив їх у таборі заложниками за вождя? Або з'ясовує якусь їхню провину? Бо ж недарма закрутись ота катавасія з укруїами. Чогось-то йшли вони такий світ, якусь-то свою кривду несли на королівський суд!.. Кажуть, Верховний пастир затискає їхню релігію... Кажуть, але як та що докладно - про те короля не спитаєш. І вголос ні з ким не поділишся: мусиш дбати насамперед про себе, якщо ти не хочеш провікувати у сотниках. Бо військо є військо: що вища посада в ньому звільняється, то довго буде низка просувань по службі. То тільки одному Грудові пощастило знайти інший, напевне, самим Дволиким підказаний, шлях.

А той легкий на згадку Груд уже примчав до королівського намету і з молодечим виглядом доповідає про виконане завдання. Ну як же не похвалити його за таку сумліність?! Але поки що розмовляти з поліцейськими чинами король не міг: попросив їх зачекати в таборі. Зараз він знову захотів бачити батальйонних. І коли ті з'явилися йому на очі, цього разу затримався на них поглядом значно довше.

- Яке ваше ім'я? - несподівано запитав найстаршого з них.

- Шостак, ваша величність.

Монах похитав головою:

- Якщо не помиляюся, за рік-два уже виходите на пенсію, а досі ще в батальйонних... Це несправедливо!

Очі батальйонного вміть заслала слізоза. Помітивши те, Геліодор усе зрозумів. Він піднявся і вроцісто сказав:

- Добродію Шостак! Коловорт уже вийшов у відставку, тож з цієї хвилини ви полковник і командир столичного гарнізону. Бажаю вам успіхів!

У горлі Шостака щось кілька разів булькнуло, та, нарешті, він спромігся на переривистий, схожий до півнячого вигук:

- За короля і народ!

- За народ! - скромно відповів король і, не зволікаючи, повів далі: - Добродій старшини! Повинен вас повідомити, що ми з достойним нашим вождем досягли повного порозуміння. - Король повернувся до Білоконя, і - той ствердно кивнув головою. - Отож повідомте про це стрільців і повертайтесь у казарми. Після обіду, добродій, передайте всю зброю до складу і ведіть полк до міста Вітоніжа на переформування... Щодо сьогоднішніх дій гарнізону, то я цілком ними задоволений - дякую вам, і, якщо так триватиме далі, то, даю королівське слово, кожний з вас піде на пенсію полковником. Оголосіть, будь ласка, мою подяку і стрільцям - тут же, на полі.

Полковник Шостак шанобливо виструнчився:

- Слу хаєш, ваша величність!

Коли старшини вийшли, Геліодор злегка торкнувся пальцями скронь і втомлено опустився у крісло.

- Дорогий Білоконю! - сказав тихо і просто. - Здається, ми сьогодні одержали велику перемогу. ...Якби ти тільки зізнав, що за каторга жити під чужими прицілами! Так, бути вільним - найперший закон щастя.

Вождь співчутливо глянув на свого монарха:

- Як правило, каторга нищить людину, тут же навпаки: ти переміг її. Видно, цього випадку хотів бог, - з цими словами Білокінь засунув руку за пазуху і дістав чорного, зі скрупими штрихами персня: - Прошу прийняти назад: подарунок подарунком.

Геліодор узяв персня, вдячно схилив голову. Він хотів іще щось сказати, але з красномовним жестом замовк напівслові. Та через мить уже весело вигукнув:

- О, даруй мені, друже: я зовсім забув про обов'язки господаря, нам час обідати!

Пополудні Білокінь повернувся до своїх воїнів, а король знову приступив до невідкладних справ. Як було домовлено, першим до його намету привели колишнього міністра поліції.

- Ви, добродію, мабуть, уже помітили відсутність гарнізону?

- Так.

- Його відслали на переформування. Крім того, затримано весь поліцейський апарат столиці. Отож розраховувати вам на чиюсь допомогу вже нереально. Єдине, на що ви можете надіятися, - це на милість короля, чи не так?

- Так.

- Тоді слухайте мене уважно. Я зараз не маю часу копатися у ваших паперах, та й не все, певна річ, там значиться, тому ви мусите негайно назвати мені всіх "своїх" людей у моєму оточенні. Зрозуміли?.. І постарайтесь нікого не забути. Наголошую: зараз моя милість залежить саме від вашої пам'яті. А щоб вас не взяла спокуса десь лишити для мене потайну скалку, повідомляю: весь придворний штат буде все одно замінено. Обов'язково! До того ж, врахуйте, що опитуватимуть не лише вас, що на сьогодні я вже маю деяку змогу перевірити вашу ширість. А, як відомо, кожен рятуватиме насамперед власну шкуру, може, не так?

- Так.

- Коли "так", то ось вам папір, перо, і - дійте.

Кутень подивився на короля тільки йому зрозумілим поглядом і, не зронивши й слова, сів писати... Нічого не сказав і тоді, коли подавав уже списаний папір. Геліодор уважно все прочитав, а по тому зауважив:

- Між іншим, дехто з ваших людей не поспішить зголоситися королю. Я навіть сказав би: ніколи цього не зробить із доброї волі, і ви, зі свого боку, недарма про того "декого" щойно промовчали. Але доволі навідних запитань - скажу коротко і просто: якщо найближчим часом у палаці трапиться злочин, це механічно вплине на вашу долю.

На обличчі Кутня густо виступили краплини поту:

- Ваша величність! Якщо ви хвилюєтесь з цього приводу, то швидко оголосіть у палаці про мій арешт, і, як ви самі сказали, кожен подбає насамперед про власну шкуру.

"Здається, я потрапив у точку, - подумав Геліодор. - Кутень тепер у становищі, коли сам повинен боятися злочинного акту. Тож подивимося, що він робитиме далі..." І, зітхнувшись, сказав:

- На жаль, я поки що ніде не можу оголосити про ваш арешт - в інтересах слідства.

Другим воїні привели Мигаля - начальника столичної поліції. Той лише занепокоєно поглядав монархові у вічі, намагаючись прочитати в них причину такого незвичайного виклику. Він думав про це по дорозі сюди і в таборі, але без особливого страху: тяжких гріхів за собою не мав, та й король як-не-як повинен пам'ятати, хто привіз його з вигнання... І той справді нічого не забув - дав про це знати з перших же слів:

- Добродію Мигаль! Невдячність - велика ганьба, тож я добре пам'ятаю, до кого першого сів у карету там, на перевалі. Це немала ваша заслуга, бо дорога туди була справді нелегка. Але я знаю ще й інше: не комусь, а власній голові маю завдячувати тим, що не лишився лежати трупом десь неподалік вашої карети. І кажу вам це не для того, щоб оживити спогади - хочу, аби й ви зрозуміли: зараз ваше майбутнє теж залежить од вашої голови, оскільки обставини набагато складніші, ніж можуть видатись на перший погляд. Досить того, що міністри Онаць, Устюг, Кутень і начальник гарнізону Коловерт заарештовані. Певна річ, вони вже николи не повернуться на попередні посади...

Очі Мигаля вмить стали круглими, як ґудзики.

- Так-так, не повернуться, - повторив король. - І мені лишається з'ясувати лиш окремі подробиці їхньої та моєї справи.

- Запитуйте, ваша величність, - несподівано чітко вимовив начальник столичної поліції.

- Hi, ви спочатку самі - у довільній формі - розкажіть усе, що знаєте, про що здогадувались і що у вас викликало здивування або підозри.

- З моменту смерті вашого брата?

- Бажано долучити й часи його правління.

- Я знаю досить мало: не міністр; тим більше, покійний король часто переміщував людей. Наприклад, я сам лише два роки обіймаю нинішню посаду...

- Але певна група маєтних незмінно оберталася в "коридорах" влади і на підступах до її вищих поверхів. Не забудьмо також про тих, що ховалися в тіні. Стосовно ж вас, то ви й раніше служили в поліції і, маючи професійні навички, не могли не помічати різних епізодів, деталей.

Мигаль з готовністю взявся за перо.

Сонце вже попрощається з землею, коли монарх у супроводі Білоконя та його трьохсот воїнів повернувся до палацу. По прибулті він особисто допитав чотирьох чоловік зі своєї челяді й одіслав їх до в'язниці. Але на тому не заспокоївся: хтось особливо небезпечний залишився йому невідомим. Кажучи правду, боятися злочину тепер не було серйозних підстав: у палаці, мов у заточенні до штурму фортеці, повсюди стояли укруси, хвилювало інше: десь тут, поруч, зачайвся той, хто міг мати ключ до великої і жахливої таємниці. Сам Кутень, відомо, ні під яким

тиском того “ключа” не віддасть, от хіба лише страх за власне життя штовхне його до цілеспрямованих дій, а отже, змусить на чомусь оступитися. Бо, якщо Негаразда не помилилась і її справді збралися усунути, то комусь же у палаці те завдання було доручено! А тепер, після ультимативного попередження, Кутень за всяку ціну старатиметься його відмінити. Тільки ж як він для цього вийде на зв’язок? Може, треба “допомогти”?.. Ні-ні, найкраще буде, коли він шукатиме виходу сам... На цих думках Геліодор і заснув.

Та зовсім не спав тієї ночі Кутень. Варто було йому тільки заплющити очі, як у всіх кутках поставали грізні обличчя Дволикого. І то вже не ослячу, а його людську кров от-от скуштують визврені божі вуста, бо - чуєте! - як лунко загупали кроки кат?.. Ет, що за дурниці?! То проходить мимо вартовий... Але вартовий буде лиш сьогодні, ну, хай іще завтра, післязавтра, а там неодмінно прийде Той - з начорно пофарбованим лицем, з грубезними голими руками. І покотиться не чиясь, а його, Кутнева, голова... Ой далеко не проста голова! Йі, може, більше, ніж якісь інші, пасувала б королівська корона. Корона... він колись таки серйозно про неї подумував, аж поки не зрозумів, що реальну владу можна мати, і не володіючи цими іграшками. Тільки все те сьогодні настільки непотрібне!.. Чорне лице і до моторошного поважні очі, рухи королівського професіонала. Ось хто незабаром обережно візьме його під руку і поведе в останню путь. А за четверть години перед стратою вони обидва ще одержать по чарці найкращої хмелівки... Обидва: він і кат. Яке зворушливе товариство! Який небуденний супутник! Кат... у світі, мабуть, не існує ганебнішої професії, і, певне, відколи сонце, жоден юнак про неї не мріяв, то звідки ж тоді вони беруться?.. Ха, чи тобі, субчику, дивуватись, як їх знаходять?! А, до речі, сам ти хіба не вирікаєш на смерть інших? З тією лише різницею, що не чорнів собі обличчя та не оголяє своїх дистрофічних рук!.. Сам же ж ти кат, і бідна твоя жертва, прощаючись із життям, теж думала про тебе: звідки такі беруться?! О, що то за думки незнаними шляхами впovзають до голови, боляче шпигають його, раніше спокійну, свідомість?.. Невже вони - фатальна неминучість для кожного, хто чекає свого кінця? Невже тільки тоді, коли сам його чекаєш, годен зрозуміти або відчути стан інших смертників?.. Але стій: досить хандри! Коли хочеш жити - повинен думати не про смерть. Іще не все втрачено. Король попередив, що у випадку злочину відповідатиме він, Кутень. Це справді кепсько, та лиxo не без добра: раз монарх таке каже, виходить, дечого, найголовнішого, він іще не знає. Виходить, той найнебезпечніший язик ще не заговорив! ...Якби тільки його, єдиного, відрізати, а про останнє... що король знає і що доведе?! Ось навіть конкретного звинувачення не може виставити, а він, дурень, уже так розкис!..

Вранці Кутень підкликав до себе вартового і обережно спитав, чи відпускають їх, укруїсів, до міста, але той нічого не відповів. Хоч-не-хоч довелось чекати, коли на варту заступить інший воїн. І, треба сказати, прокантувався недарма: новий вартовий виявився повною протилежністю попередньому. Він, мабуть, і народився з відкритим, завжди готовим до усміху, обличчям.

- Як тебе звати? - спитав парубка тоном старшої і доброзичливої людини.

- Ходун.

- А скажи, Ходуне: вас до міста хоч іноді відпускають?

- Раніше було невелено, а тепер можна відпроситися, скажімо, щоб купити якусь дешницю для сім’ї або інструмент... Але розмовляти на посту мені заборонено, - і він промовисто оглянувся.

- Нічого, ми поговоримо трошки і тихенько, - не спускаючи з вартового очей, примирливо посміхнувся арештований. - Слухай, Ходуне: ти недурний хлопець і, певне, здогадуєшся, що маєш перед собою не простого міщуха... Зізнаюся, це справді так. Я один із найбагатших людей країни. В столиці володію будинками і слугами, за містом - землею і худобою. Відомо, такі, як я, не сидять довго під вартою: незабаром усе з’ясується, і мене випустята - можеш не сумніватися. Але я хочу наблизити той час, для чого мушу подати королю деякі важливі докази. Зібрати їх сам я зараз, певна річ, не можу, лишається тільки попросити домашніх. Заодно передав би ім кілька термінових розпоряджень по господарству, щоб у майбутньому не понести збитків. За послугу в цій справі я добре заплачу. Настільки добре, що ти не можеш собі уявити. Скажімо, як тільки передаси моїй дружині записку, відразу одержиш від неї сто золотих... О, з тими грішми ти заживеш, як і всі інші, хто має клепку в голові: зможеш покинути своє плем’я і поселитись навіть у столиці або заведеш велике господарство, де ютимеш та питимеш наїрні з вельможними. Та головне: тобі вже ніколи не доведеться коритися вождеві, навпаки, сам триматимеш добрій десяток слуг. І станеш тоді шанованим серед шанованих... Ось що я розповів тобі, Ходуне. Як хочеш - можеш донести на мене вождеві... Тільки подумай собі: що ти з цього матимеш! Ну, похвалить він тебе, як дитину, може, якоюсь дрібницею і відзначить, а далі?.. Я впевнений: завтра ж і забуде, бо ходунів у нього тисячі... Не син же ти йому рідний! Хіба не так?..

Ходун сидів зі складеними на колінах руками і мрійливо застиглим поглядом.

- Ну, то як!.. - тамуючи нетерплячку, спитав арештований.

- Так-так... Авже, - одірвавшись од своїх думок, закива в головою вартовий.

- Ходуне! В наше життя тільки раз приходить щаслива, послана самим господом хвилина. Упустиш її, і - замість долі матимеш один огризок. Тоді шкодуватимеш усе життя - мов за свою коханою, що дісталася іншому.

- Я згодний, ваша вельможність! - рішуче звівся на ноги парубок. - Давайте записку!

Досі Ходун ні разу не був у столиці, і велике місто відразу ошелешило його своїм невідвортним гамором, рухливими потоками чужих і байдужих до нього облич. Сторонячись копит і коліс, він затято тиснувся до стін будинків, а тут весь час доводилось обминати людей, що невпинно йшли назустріч. Незабаром це стало його дратувати. Дратувало і те, що досі не міг вийти до Сінного ринку, хоч запитував про нього не один раз. Бо саме звідти, як тлумачив господар записки, починається вулиця Тиха... Але нарешті Ходун трохи заспокоївся: він уже стояв очима до самого ринку і тепер думав, куди повернути далі. Сказано було: на захід... Ну от і все зійшлося. Лишилося тільки знайти будинок Кутня - найбільший на вулиці, з двома кам’яними мишами над ворітми. Ті

гризуни, виявляється, тут були у великій пошані. Йдучи містом, Ходун доволі частенько бачив їхні зображення і якось не витерпів - запитав про них у перехожого дідка. Старий здивовано подивився на хлопця:

- Як? Хіба ти не знаєш? - і раптом здогадався: - Ох, правда, ти ж нетутешній! - І вже докладно пояснив: - Цим тваринам поспівував сам господь. Не тільки врятував їх у страшносудній війні, а й зробив у тричі більшими, ніж вони були раніше. Каже, ніхто так не натерпівся за життя, як ви, усяк вас кривдив і зневажав без міри, хоч були ви найближче до людини... Отак, молодий чоловіче! Надалі щоб знов та іншому розказав... Однаке ти хто будеш? З якого племені?

- Я укрус, - відповів Ходун і, подякувавши дідусею, поспішив далі. "Авеж, тути люди живуть інакше, - думалось йому. - І віра в них інша, і мова, і звичай... От хіба що їжею своєю менше відрізняються від наших. Узяти хоч би жуків та бабок - цих комах тут ідять так само охоче: підсмажують просто на вулиці. А що ж, того добра довкола не бракує. Видно, і їх помилував бог, от тільки невідомо за що..."

Та ось він, схоже, і прийшов. Уважно оглянув міцну кам'яну браму - затримався поглядом на фігурах обох, застиглих у незворушному спокої, боговгодних тварин. На якусь мить від них справіді війнуло незагненно-вічним терпінням і, як йому ще здалося, глузливою всепереможною посмішкою. "Ну і живіть собі на здоров'я!" - майже весело подумав Ходун і кілька разів шарпнув за кільце у хвіртці.

На дзвінок вийшла чорнява і ще зовсім юна служниця. Вона досить безцеремонно оглянула прибульця і спітала:

- Тобі чого треба?

- Не чого, а кого!.. Я хочу бачити вельможну Вейгелу.

- Навіщо?

- А це вже, дорога комашко, не твоє діло, - і враз додав: - На щастя вам, на здоров'я!

То були слова, без яких тут за ворота чужого не пускали. І справді, після них обличчя смуглянки набагато подобрішало:

- Зачекайте хвилину, - зовсім іншим тоном промовила дівчина і зникла за хвірткою. Невдовзі вона повернулася - сплела на грудях руки, вклонилася: - Заходьте!

Служниця провела Ходуна до невеликої, та дуже вигадливо обставленої кімнати. Довкола, куди не кинь оком, стояли і висіли дорогі, часто зовсім незнайомі йому речі. Усі вони, безперечно, свідчили про неабиякі статки господаря.

- Посидьте тут: хазяйка незабаром вийдуть.

Ходун лишився сам. Не без цікавості оглядав кімнату далі: яка величезна різниця з його власним скромним житлом!.. Що не кажи, а Кутень знав, чим спокушати бідняка, може, навіть бачив їхні, укруські, вбогі мазанки... Та ось полог у дверях безшумно відхилився, і - до кімнати ввійшла сама господиня. Привітавшись, вона сіла навпроти хлопця і запітально глянула йому у вічі. Це була ще досить молода, але вже з першими ознаками повноти красуня. Її густе лед'яльне хвильясте волосся нагадувало світлу перисту хмарку.

- Та годі вже переминатися! - нетерпляче й весело сказала вона Ходунові, який відразу було зірвався на ноги і досі ще стояв, ніяковіючи. - Сідайте на місце і викладайте, з чим прийшли.

Почервонівши, той незагайно виконав наказ господині: опустився в крісло і подав складений пакетиком папір. Вона ж хутко пробігла очима невеличкий текст записки:

"Дорога Вейгело! Я вийхав у службових справах. На який час - поки що сказати важко. Не хвилюйся, бережи своє здоров'я. Чоловікові, що принесе цю звістку, терміново дай сто золотих і нічого не розпитуй. Цілу. Далі нехай читає Кліщ... Старий! Знайди моого синього торішнього зошита і - тримай напоготові. Простеж, аби вчасно скосили сіно. Розпорядися, щоб відлучили Гонористу і Буланого. Негайно підкуй Тихого. Якщо твій коваль виявиться неакуратний, домовся з Мурим і йому віддай уже всю роботу. Порядку сам, Кліщику, бо гарбуз хоч і на городі, але в кошику. Бувай!"

Прочитавши записку, господиня звела на парубка очі:

- Судячи з вашого одягу та вимови, ви прибули здалека. Я зараз же розпоряджуясь, аби вас нагодували і відвели в опочивальню.

- Ні-ні, - хутко заперечив Ходун. - Дуже вам дякую. Бачить бог, я страшенно поспішаю.

- Ну що ж, тоді зачекайте на мене трішечки.

Повернулась вона із шкіряним капшучком у руці, якого і простягла Ходунові:

- Тут рівно сто золотих. Дякую вам за послугу.

Ходун узяв гроші і, теж подякувавши, низько поклонився господині. Знайома вже йому служниця люб'язно вивела його за ворота. Навіть прощаючись, вона не могла стримати цікавості:

- А все-таки хто ти? З якого племені?

- Такий же комахоїд, як і ти, - засміявся Ходун і помахав її рукою.

Пообіді коло правого крила королівського палацу спинилась крита однокілка. Трохи постоявши на місці, вона раптом рушила - проїхала ще метрів п'ятдесят і знову застигла. З фургончика ніхто й не виглянув, лише коні - буланий і карий - без упину мотали головами та хвостами, відганяючи настирливих мух. За якихось чверть години візок помітили: з вузеньких дверей вийшов і попрямував до нього міцний, присадкуватий чоловік.

- Яка буде вночі погода? - підійшовши впритул, поцікавився він у візника.

- Така ж, як і вдень. ...Швидше сідай до мене: тобі треба тікати.

Ні секунди не роздумуючи, кремезний миттю забрався під облучку. Візник тут же стъобнув коней, і однокілка легко покотилася по бруку... Та незабаром довелося стишити хід: у напіврозчинених воротах їх доброзичливо зустріли два вартових укруси. Один із них показав рукою на свого товариша і промовисто потер пальцем об палець.

- Знову хоче монету, - буркнув візник і поліз до кишені.

- Хоч які вони занудні дикиуни, а гроші, одначе, люблять.

- Хто їх не любить?! - ледь не скрушно зітхнув кремезний.

Привітно посміхаючись і щось лопочучи незрозуміле, укруси з обох боків підійшли до фургончика. Воїн, що опинився справа, заглянув усередину і, радісно вигукнувши, потер пальцями ще й перед носом пасажира. Тому нічого не лишалось, як собі політи в кишенню... І раптом обидва укруси міцно схопили їздців за руки. Наче злєск батога, коротко і різко прозвучав недобрий чоловічий клич, на який миттю збігся цілий гурт воїнів. Вони одразу ж витягли з фургона ошелешених утікачів і зв'язали їм руки. Скреготнувши зубами, візник люто позирнув на свого супутника, той лише винувато опустив голову. Та ось до пасажира підійшов один укрус і, зацікавлено близнувши очима, щось проказав своєю мовою. Його відкрите, завжди готове до усміху, обличчя сяяло від задоволення. То був Ходун, і протяг він досить багатозначну для себе фразу: "Так он який ти, голубчику!"

Через годину кремезного ввели до глухої келії, де за низеньким столиком сидів сам король і вождь Білокінь.

- Чи ви знаєте, що означає мовою убивць "підкувати"? - якимось скорботним голосом запитав король.

- Ні.

- Тоді хай вам буде відомо таке: вчора - після свого арешту - колишній міністр поліції передав своїм людям записку, в якій стояло досить цікаве для вас речення: "Негайно підкуй Тихого".

В келії запанувала мовчанка.

- То вже пригадали, що означає це слово?

- Так.

- А тепер, - вів далі король, - розкажіть нам, кого уже встиг "підкувати" сам Тихий і кого ще тільки-но збирався?

- Мені не лишалось нічого іншого: міністр був сильніший від вас, і, якби я відмовився, мене чекала б смерть.

- А ви впевнені, що після вбивства самі лишилися б живі? Що Кутень дозволив би вам носити в голові цю, небезпечну для нього, таємницю?.. Здається, ви щойно переконались, як обходяться з виконавцями "делікатних" доручень.

- Ні, певності такої я не мав, але не послухатись було б іще гірше: потерпіла б уся моя сім'я. Щодо гігантки, то, як сказав міністр, ми зробимо лише корисну для спокою держави і самого короля справу. Бо вона проклята пророком, її життя не можна прирівняти до нашого.

- Що ж, у тому, як ви поціновуєте життя Негаразди, самі винуваті щонайменше. Але розкажіть мені, чим сподобились такої довіри в міністра? Якими попередніми заслугами? Сподіваюсь, вам не треба доводити, що зараз єдиний ваш козир - відвертість. І не забувайте: ви даєте свідчення не один.

- Так, я все скажу. Торік мені наказали вбити нічного світличного Пиря. Я його задушив сонного.

- Коли це було?

- На другий день після смерті вашого брата.

- Що ви про це знаєте?

- Дуже мало. Кутень сказав, що Пирій винуватий у смерті монарха, бо вночі надовго відлучився до своєї приятельки, а відтак не зміг вчасно подати хворому королю ліків та води. А я, мовляв, повинен виконати вирок від імені держави. Зробити це треба таємно, аби країною не пішли плітки про королівський двір.

- Ви повірили в це?

- Спочатку так: Пирій справді мав подругу з-поміж челяді, але король був досить суворий і не міг настільки розпустити своїх слуг. До того ж, я почав задумуватися, чому в палаці з'явилися такі люди, як Пирій та я. І тоді вперше зрозумів, яку велику силу має міністр поліції.

- Так-так, ми слухаємо вас.

- Річ у тім, що ми з Пирієм - кримінальні злочинці. Замолоду навіть трохи сиділи разом у в'язниці міста Новоселиська. Правда, тоді мій сусід називався Кусом. І лиш про це наше знайомство, мабуть, не знати Кутень.

- Зрозуміло. А тепер повернімось до Негаразди. Ви вже отримали завдання її умертвити?

- Вже.

- І як це збиралися зробити?

- Над способом я тільки-но почав думати.

- Чи знаєте у палаці ще когось із людей Кутня?

- Ні.

- А в місті?.. Крайні?

- Теж ні.

- Тоді хто такий Кліщ?

- Не знаю.

- А Колюх?

- І його не знаю.

- Та вас же разом із ним затримали біля воріт!

- Він мені не назався.

- А яке ваше ім'я?

- Прач.

Король на хвилину задумався, а тоді спитав Білоконя, чи не хоче він щось сказати або запитати Прacha, але вождь на те лише гидливо скривився і хитнув головою.

- Ну що ж, на сьогодні досить, - підсумував Геліодор і глянув на Прacha: - Ідіть, Тихий, та добре подумайте, які ще подробиці ви можете долучити до справи "Два королі та міністр поліції".

Через два дні перед королем поклали повідомлення про Кліща, Колюху, Прacha та Пирія-Куса. Виявилося, всі четверо у різний час були засуджені до смертної кари. А ще в поліцейських документах значилося, що злочинці втекли з-під конвою і загинули в пустині, де ховалися від властей.

Тої ночі монархові знову не спалося. Він узяв ключі - відмкнув шухляду нічного столика і дістав чималу, оздоблену вигадливими візерунками, шкатулку. Відчинивши її, виклав на стіл повні пригорії фамільних коштовностей і зазирнув у друге. Там, при скромному світлі свічок, зачорнів, узявшись холдним полиском, відомий тільки одному йому предмет. І відразу солодко защеміло серце, мов у того чаклуна, що нарешті приступив до свого улюблена дійства. О, скільки ночей він провів над цим таємним вітarem! ...Терпляче обстежував ефір - у всіх діапазонах, на всіх можливих хвильях, чи, бува, не озветься десь людський голос. Найбільшу надію покладав на Північну півкулю: за прогнозами, вона значно менше потерпіла від ядерних вибухів, а отже, там повинні лишитися великі групи незмінених мутацією людей. Але кожного разу його чекало розчарування: Земля трагічно мовчала. Тоді він, не знімаючи навушників, викликав мертвих - вмікав екран відеофона.

Тільки цього разу Геліодор уже не боявся, що його почують. Нарешті можна було не замикати дверей і не брати слухавок: у коридорі стоять надійні вартові. О, яке-то щастя, коли з твого серця звалиться важелезний камінь!.. Ale ефір як і раніше мовчить, лише сухо потріскуєтъ грозові розради. Планета німеє тяжко і багатозначно, ніби розплачливо виставляє перед космосом своє порожнє лоно... I раптом легеньким протягом війнуло по спальні. Геліодор мимоволі звів голову й - оторопів: на нього незворушно дивилось моторошне, в чорно-рудих плямах, обличчя. Ось воно стало наблизатися, і в Геліодора вмить пересохло горло, мов неживі, упали руки. А невимовно змаліла свідомість заметалася неприкаяно, як полохливе курча, - забилася кудись у куточок і лише зі смертельним жахом спостерігала, як в її світлиці-голові безцеремонно порається чужинець. Та ось почала знемагати і ця остання грудочка його "я", вже готова з розpacем розчинитися у безмежному жовтому полі... Тільки що то?.. Між нею і тим зловісним обличчям невідомо звідки взялася хитка фіолетова хмарина, що хутко почала рости і - несподівано витворилася в Анрі Лорана ... O, як він одразу заметувівся, люто замахав руками перед ворожим лицем, а тоді оперся в нього долонями і став одчайдушно пхати назад!.. За синюю спину привида воно було вже не таке виразне і страшне. А незабаром Геліодор відчув, як до нього швидко повертаються сили і той особливий ейфоричний стан, що завжди опановував його при відвідинах Анрі Лорана... Дякую тобі, великий Привіде: ти й сьогодні - через віки - рятуєш людей! I раптом зі страхом помітив: поступово тоншає, розсіюється туманом дорогий образ - чіткішим і знову моторошним стає поплямоване обличчя. Ale, здається, воно вже не таке навальне і небезпечне: напевне, як і всі, здатне втомлюватись. Та ще ось кинуло погляд на купу коштовностей - раз, удруге...

I тут Геліодора осяйнула думка: він блискавично вмікає відеозапис. У кімнаті могутньо звучить увертура до "Корiolana". I вороже обличчя відразу зацікавлюється шкатулкою. Геліодор бачить, як міняється його, раніше смертоносні, очі. Тепер вони дивляться розгублено і по-дитячому широко, здивовано... Проте Геліодор знає: зволікати не можна, тим більше, зараз, коли він майже повністю себе опанував, навіть уже помітив, що те муре обличчя має під собою досить звичайне людське тіло ба навіть менше і slabkіше, ніж у нього самого... Геліодор обережно виходить з-за столика і, вклавши всього себе в удар, б'є ворога під груди, затим - у щелепу... Все, той більше нічому не дивується: як міх, лежить на підлозі, тепер його треба ще зв'язати... Ale увертуру Бетховена почув не тільки чужинець: до спальні - теж здивовано і разом з тим занепокоєно - заглядають вартові. Побачивши на долівці незнайомця, вони дивуються ще більше, тоді, опам'ятавшись, хапаються за голови:

- O боже! Як він сюди потрапив?!

- Простіть, ваша величність!

- Не хвилюйтесь, хлопці, - поспішив заспокоїти їх король. - Отого чоловіка ніхто не міг би зупинити- I раптом спохопився: не все ще зроблено для безпеки. Лежачому треба зав'язати очі - найліпше парчею: вона з металевою ниткою... Так, Геліодор уже здогадався, хто його непроханий гість. Не інакше, як Мурий - останній і найпотужніший резерв Кутня. I, напевне, він із "болотних людей" - того малочисельного племені, фактично роду, що років двадцять тому прибився із півночі. Ці мутанти добре бачать навіть уночі і чують те, що не дано почути іншим. Вони найправніші лікарі, мисливці і злодії. Про них розповідають такі історії, що під кінець перестаєш вірити зовсім.

Незабаром знайшли і найближчого вартового. Він лежав загорнений у килим, без найменших ознак свідомості. A тоді одного за одним у такому ж стані виявили ще чотирох воїнів, які в різних місцях стояли на шляху Мурого.

Його відразу ж і допитали. Посадовили навпроти - уже цілком сумирного, переляканого, та пов'язки з очей не знімали.

- Що ти зробив із моїми хлопцями?! - гнівно grimнув Білокінь.

- З ними нічого поганого не трапиться: усі п'ятеро вже сплять і завтра прокинуться.

- Чи можеш ти у свій спосіб убити людину?

- Можу.

- I коли це робив?

- На прохання міністра поліції. Для цього він дав мені злочинця, засудженого на смерть.

- Він хотів переконатися у твоїх здібностях?

- Так.

- Коли і як ти познайомився з Кутнем?

- Одного разу я пішов на ринок, щоб "узяти" кілька кролів. I, коли вже поклав їх у мішок, несподівано підійшов інший продавець і вдарив мене чимось по голові. Потім покликали поліцію... Ale я приспав свого вартового і досить легко вийшов на волю. Вдруге заарештували мене вже у дома - цілим підрозділом - і надалі тримали з дрівним відром на голові, окремо від інших в'язнів. A згодом навідався сам міністр. Він прямо сказав, що такі люди, як я, дуже небезпечні, отож мене треба позбавити життя або в найкращому випадку осліпити. Зачу вши таке, я став дуже проситися, але він лишався невблаганим. I тільки тоді, коли я вже було втратив будь-яку надію, враз милостиво погодився відпустити. Так і сказав: "Гаразд, візьму гріх на свою душу, але ти повинен пам'ятати, хто подарував тобі життя".

- Тебе послав сюди Кліщ? Від імені Кутня?

- Так.

- Де він тепер?

- У мене вдома. Чекає, коли повернуся.

- А де ти живеш?

- На хуторі Вишневому - за південним мостом. А прізвисько моє Ковтун.

- Колох послав тебе вбити короля?

- Так. І сказав, що, коли я цього не зроблю, то мене вб'ють самого - з першої-ліпшої засідки.

- Він повідомив тобі, що Кутня заарештовано?

- Ні.

- Все зрозуміло, - рішуче поклав руку на стіл Білокінь і перевів погляд на все ще бліде обличчя короля: - Може, ви щось запитаете, ваша величність?

- Так. ... Чи є серед "болотних людей" ще такі умільці, як Мурий?

- Сьогодні я лише один, - не без гордоців відповів Ковтун. - Мати розказувала, що мій прадід міг навіть зупинити кінного і приземлити птаха.

- У мене більше нема запитань.

- Тоді виведіть його! - розпорядився вождь, суворо глянувши на вартових. - Та не забудьте прихопити коваля: хай зробить йому надійнішу пов'язку.

Коли Мурого вивели, Білокінь звелів покликати Ходуна: треба було ще привезти Кліща.

Як стало відомо зі свідчень та дворових книг, Пирія взяли молодшим світличним одразу за розпорядженням самого управителя двору. Вже через рік "дуже сумлінного та ввічливого слугу" перевели в старші світличні і наблизили до короля. Сам же управитель невдовзі помер, хоч почувався ще доволі бадьорим та міцним на силі. Все те давало підстави думати, що Пирія рекомендував управителеві не хто інший, як міністр поліції. Тим часом, за свідченням начальника канцелярії, покійний король двічі висловлювався про Кутня з помітним роздратуванням. Це означало, що на службовій драбині можна було чекати нового переміщення... Нарешті в уяві Гелідора вималювалася послідовна версія злочину. Тепер настив час влаштувати вирішальний допит колишньому міністрові поліції.

Він тривав від обіду аж до пізнього вечора. Безліч разів покривався холодним потом Кутень, звивався, мов змія, шукаючи хоч найменшого рятівного для себе лазу, безліч разів зіскачував зі стільця розлючений Білокінь, і стільки ж разів, міцно стулівши вуста, заспокійливо клав йому на плече руку Гелідор, до поки не назріла хвилина, коли остаточно переможений злочинець визнав свою тяжку вину перед народом, державою і особисто перед королем.

- Яку ти йому обрав смерть? - запитав вождь, коли знесиленої Кутня під руки вивели за двері.

- Ніякої.

- Як так - ніякої?! - аж застогнав Білокінь. - Він же погубив твого брата, інших людей, хотів убити й тебе, Негаразду!..

- Так, але це не означає, що я так само повинен хотіти вбити його... Отож ніякої більше смерті, друже мій. Заради великої нашої мети, назва якій Совість. І я мушу перший поступитися своїм правом на відплату, перший принести в жертву свої родинні почуття.

- Але ж інакше ти не забезпечиш у своїй державі твердого порядку!

- То далеко не найкращий порядок. Бо, караючи вбивцю смертю, ми теж показуємо приклад зневаги до життя, знецінююмо в очах народу це велике і святе диво. Кутень піде на рудники, де більше не зможе сіяти зло, але життя йому може відібрати лише той, хто дав, - природа, іншими словами, бог. Мораль суспільства повинна бути вищою від моралі злочинця на всіх рівнях, в тому числі і в поглядах на методи покарання. Тільки так ми зможемо утвердити культ життя, його священну недоторканність, усунути причини, що викликають ворожнечу, війни. Поступово наш бог мусить втратити своє друге - жорстоке - лице.

- Ти хочеш перебудувати релігію?

- Хочу її поліпшити. Щоб на всі віки вона виховувала в людей огиду до насильства, слідом за яким завжди ідуть страх, помста, кривда і підлість. Щоб тобі ніколи більше не доводилося хвилюватися за свої святині... Колись ти мені розповідав про творця муки злого А тома, так от: віднині ми кожен у собі будемо вбивати творця муки.

- Напевне, ти маєш рацію. Нехай же тобі щастить у задумах. А я буду тільки задоволений тим, що моя скромна допомога піде всім на добро.

Втомлений, але з великою полегкістю на серці, повертається король у своїй світлиці і, певна річ, не міг не підійти до цих заповітних дверей, не зупинитися перед ними... А тоді враз рішуче постукало і ввійшло до кімнати.

- Сідай, сідай, - зовсім просто махнув рукою дівчині, що відразу звелася йому назустріч. Підійшов ближче і несподівано для себе взяв її за руку: - Тепер, Негараздо, тобі вже нічо не загрожує... Віднині все буде по-іншому. - І подивився у вічі довгим лагідним поглядом: - З таких, як ти, треба писати картини, таким, як ти, треба співати пісень і дарувати квіти... Прости мені: я не міг відкритися тобі раніше.

Розгублена і радісна, дивилася дівчина на прояснене обличчя монарха і зовсім не помічала сліз.. Не помітила, коли і схилила йому на плече голову:

- Як добре, що ви є!

І хутко відсторонилася, випросталась. Очі її, сягнувши кудись удалину, зайнялися магічним трепетним сяйвом. Гелідор зрозумів: то сяйво натхнення. Негаразда починає творити нову, може, найкращу у своєму житті, пісню. А це означає: йому самому треба піти звідси якомога швидше.

По коридорах палацу ще метушилися прибиральниці, перебігали світличні і розпорядники, а Геліодор уже був на ногах. Зрештою, ніхто й не дивувався: на те він король, і, які в нього справи, того осягнути простому смертному не дано. Тим більше, тепер, коли до державного клопоту додалося ще розплутування тяжких злочинів. З неприхованим співчуттям поглядали прості челядники на свого монарха і водночас радили: добре, що хоч скінчилося все благополучно; не вбивці перемогли, а він здолав їх, ненависних. Переміг чисто і шляхетно, як завжди перемагає світливий лицар, як перемагає тільки добро... Пошли йому, боже, здоров'я, довгого віку та часливого царювання!

Геліодор сидів у кабінеті до самісінького обіду і, певне, повернувся б туди знову, якби не сьогоднішня церемонія. А так... за порогом чекав головний розпорядник урочистостей, який шанобливо взяв його величність під руку і повів до найбільшої світлиці, де вже статечно стояли найзнатніші люди не тільки столиці, а й ті, хто здалеку приїхав засвідчити королю свою відданість і підтримку. Але найбільше тут було вчених мужів, поетів і музикантів, більшість з яких сьогодні вперше запросили до двору.

Король промовляв недовго, але те, що він сказав про людину та її завдання на землі, запам'ятався всім довіку. Ніколи ще ні з чиїх вуст не злітали до них такі глибокомудрі і проникливі слова про найвище людське благо та честь. Любити людину! Любити більше, ніж ми любимо себе! - це, перше почуте, гасло вже бентежило найближчі серця і поспішало доторкатись до інших - найвіддаленіших. А першим прикладом тому була власна милість короля: жоден злочинець не наклав головою, всім даровано життя. О, то аж ніяк не свідчило про слабкість корони! Он як близькуче він, монарх, усіх їх викрив і знешкодив!.. Так милувати може воїстину тільки великий, посланий богом провідник, і йому лише одному відкрито вселюдські шляхи заповітні.

По закінченні тронної промови головний оповісник прочитав монарший указ про введення в крайні восьмигодинного робочого дня, створення незалежних від роботодавців профспілок і скасування фізичного покарання. Указ суворо забороняв будь-яке навмисне каліцтво людей, в тому числі дітей Аполлона, і чіткіше, ніж було досі, стверджував рівність громадян перед законом та їхню особисту свободу. Затим король власноручно прикріпив ордени Високої Заслуги вождеві Білоконю та полковникові Груду, що автоматично возводило їх обох у стан іменитих.

Розчулений Груд із неописанною відданістю їв очима короля і вкотре уже за останній час дякував долі. Та ще не міг не подякувати отому безвухому рудьку, що так слушно трапився йому колись у пивниці. Якби ж то він тільки зізнав, чого стала вартою всього одна-однісінька фраза!.. Полковник задоволено всміхнувся. Ale головна заслуга в тій справі, безперечно, його власна. Бо скільки-то різних слів - і вартих, і невартих уваги - щодня вилітає довкола з людських уст!.. І для того, щоб відібрати зерно від полови, треба мати голову. Причому, зауваж, повинен вхопити суть на льоту, а потім, що теж важливо, дати цій думці належний хід... I все те король оцінив так само швидко, на льоту. О, видно, має нюх на людей! Навіть серед вигнанців знайшов потрібних для себе і держави: вчора наказав повернути мало не цілу сотню. Каже, ви, полковнику, їх чудово перевиховали, з другого боку, поліція дещо перестаралася... I в числі повернених, певна річ, будуть колишні друзі монарха: сьогодні він так потребує вірних соратників!.. У довірливій бесіді з ним, Грудом, король відвірто сказав: "Наша знать вироджується: на першому місці в неї пиха, розкоші та інтриги, а не державні інтереси. Тим-то нас дедалі більше цікавитимуть різночинці - такі люди, як ви, полковнику..." А який він щедрий! I милосердний! Такому чоловікові, такому державцеві і служити честь. Бо кожному приемно бачити над собою крашого від себе, а не гіршого, навіть не такого, як ти сам. Ось уже завтра він, Груд, без вагань у серці вирушить у найдальшу губернію країни і буде там свято берегти інтереси Вітчизни й престолу...

I полковник не без задоволення відновлює у пам'яті решту сказаних королем слів: "Як ви самі розумієте, Онаць більше не може бути старшим міністром: хоч він і не був причетний до планів Кутня, проте не виконав свого найпершого обов'язку - не зберіг життя королю. Чого? Хтозна, може, недооцінював таку важливу для себе і всіх рису, як пильність, або, що теж не ліпше, відгородився своєю чиновницькою байдужістю... Та, як би не було, а ламати йому життя - не в моїх принципах. Навпаки, я дам чоловікові змогу виявити себе у знайомій та посильній для нього роботі. Онаць - досвідчений адміністратор й акуратний виконавець, тож завтра він вирушить до Мокрича - на губернаторство. Разом з ним виїде і найбільший наш інтриган Козій - той, хто вміє дуже тонко підводити до своїх цілей інших людей. Певна річ, Онаць знає про це і ніколи не вступить з ним у змову - не тільки через власну обережність: сам переконаний, що мати самостійного монарха краще, ніж ляльку в нечистих руках. Ale, як я вже казав, Онаць має деякі суттєві вади, позбутися яких йому навряд чи допоможуть навіть сурові уроки минулого. Одне слово, на Підгатті мені потрібне пильне державне око. I якщо ви погодитесь нимстати, я вас призначу туди віце-губернатором із дуже високими повноваженнями. У ваших руках буде вся місцева поліція і прикордонний форт, офіційне право інформувати короля через голову губернатора. З другого боку, що я теж повинен вам сказати, військова служба у нас втрачає перспективу. Ми будемо втрічі скорочувати армію, бо утримувати її в нинішньому числі немає сенсу: нам ні з ким воювати! A для чого тоді цей тягар для народу?"

O, то було неабияке довір'я! Воно означало перехід у ранг високих державних сановників. I полковник мимоволі виструнчився - груди йому знеслися від нової хвилі бадьюрості, за плечима ніби виростали могутні крила... У такому піднесенні він перебував уже до кінця сьогоднішньої церемонії.

Щойно король намірився йти до опочивальні, як йому доповіли, що зустрічі з ним наполегливо домагається Кутень - обіцяє повідомити щось надзвичайне.

- Гаразд, я спущуся в підвал, - погодився Геліодор. - Нехай арештованого виведуть із темниці.

Він іще здалеку забряжував ланцюгами - з малій і пониклий, з начисто посивілою головою. Коли ж йому дозволили сісти, опустив голову ще нижче і заплаяв. Усі мовчали - король, вартові. Було навіть чути, як легенько потріскують на стінах свічки. I ту підземнутишу тільки час од часу порушували тяжкі зипання дорослого чоловіка.

Але нарешті Кутень звів очі на короля, і в підземеллі глухо забився його розбитий голос:

- Я знаю, що не вартий твоєї милості, не вартий подарованого мені життя, до якого, правду кажучи, зараз не маю великої охоти. Але ти, крім усього, ще й змилувався над мосю сім'єю і - став для мене святым. Я ніколи не думав, що існують такі люди, тим більше, серед можновладців, не вірив у таку святість душі. Тільки недавно я зрозумів, яка то опора і надія для живого світу... Жаль, надто пізно я збагнув цю істину: гріхи мої неспокутуванні. Та є один, в якому ще не пізно покаятись, - Кутень брязнув ланцюгами і перевів подих. Було видно, як тяжко йому давалась ота сповідь. За якусь мить він хрипко повів далі: - Колись, може, років сім-вісім тому, рибалки виловили у морі пляшку. Як вимагає порядок, її негайно віднесли до поліції. У плящі виявилися густо списані три аркушки. Папір був дуже високого, невідомого нам сорту. Але прочитати ті листи поліцейські на місці не змогли: автор писав зовсім незрозумілыми для них мовами. Тоді знахідку передали в губернське управління поліції, а звідси вона вже потрапила до мене. Я ж одразу почав з'ясовувати, чи не знайдеться в Благостені людей, здатних розкрити таємницю. Певна річ, я шукав серед тих племен, що вилися в нашу державу найпізніше і ще не втратили своєї мови та писемності... Так черга дійшла до фланенків, які приблизно сто років тому прийшли до нас із півдня... На щастя, в племені ще збереглося кілька десятів людей, що не забули рідного письма. Мова фланенків виявилась дуже близькою до мови одного з листів. І ось таким чином я дізнався, яке повідомлення десять років несла в собі пляшка.

- Що після того ти зробив з читцем? - запитав король.

- Той чоловік був уже старий, і я лише сурово наказав йому мовчати, якщо він не хоче, щоб його діти пішли на рудники. Це прекрасно вплинуло.

- Так-так... і про що ж повідомлялося в листі?

- Про те, що за океаном живуть цілі племена гігантів. Їхні колишні держави не брали участі у війні, та все одно після неї розпалися і страшенно змінились. Особливо змінились їхні релігії, що повністю знищили і заборонили на майбутнє всю науку й техніку.

У підземеллі знову запанувала тиша. І раптом король швидко підхопився:

- Я так і думав: необмежений абсолютизм, ортодоксальна релігія, повне перекреслення всього попереднього досвіду!.. Знову задушлива атмосфера для духу і розуму - на цілі вікі!.. А тоді все спочатку... з таким же фатальним кінцем. Бо забудеться тяжкий урок, покриється землею його жахливі сліди... О, люди! - відкинути свій досвід?! Це означає відкинути мудрість!.. За що ж тоді було сплачено таку дорогу ціну?! Навіщо тоді взагалі жити?! Ні, в нас буде зовсім інакше... - і блиснув очима до Кутня: - Де зараз оті папери?

- Я готовий показати скованку.

- Тоді поїхали негайно!

Був уже пізній вечір. Король непорушно сидів у кабінеті і відсутнім поглядом блукав по розкладених на столі трьох папірцях. Одного з них, написаного мовою Анрі Лорана, він щойно перечитав од букви до букви. Інші два, що неважко було встановити, різномовно дублювали той самий текст.

Пляшка і хвилі - надія на сліпий випадок... Що ж, іншого способу автор не мав. І хто зна, скільки тих пляшок він, сердешний, випустив в океан?.. Зрештою, може, тепер у них заборонено і пляшки? Бо ж сказано: до рівня вітряка і млинового колеса, до часів Ісуса Христа. Бо ж сказано: коли ти заблудився - треба повернутись на попереднє, вихідне, місце, а ми ж он як тяжко заблудилися: вся цивілізація пішла в помилковому, згубному для себе напрямі. То ж треба: знищили самі себе!.. Що може заперечити цей сакриментальний аргумент?! Кому ж, як не богом обраним та порятованим народам, слід із ним погодитися?! І вони погодились. Релігійний фанатизм заполонив усе їхнє видиме і невидиме життя. Кожен крок тільки із Всешишнім, кожна книга тільки з його пророчим словом. Найперший твій батько і вчитель - інквізитор...

О людство!

ОБОВ'ЯЗКИ

Тим часом на східні околиці лапачівських земель поволі втягувався чималий піший загін. У призахідному сонці ще досить виразно курів його, збитий сотнями личаків, слід. Іти було копно, але люди, як видно, цим не переймалися: ніхто не нарікав і не відставав. Так ідуть лише згуртовані одною метою, так ідуть лише додому.

Десяток Гіля рухався з правого боку загону. Знаходячись oddalік, він мав завдання першим виявляти всі можливі несподіванки з південної сторони і, якщо це буде під силу, подбати, аби просування загону лишалося непоміченим. Однаке минав час, а жодна стороння людина на очі не траплялася. Зрештою, звідки її тут узятися - думає Найда. Довкола одні напівголі піски, де зрідка пробіжить ховрах чи ящірка, мигне в повітрі бабка, стрибунець, оса... Хіба що забрів би мисливець? Але згодом і його час минає. Он червонясте сонце посилає останнії свої промені і - повагом зникає за обрієм. Незабаром наступить темрява - надійний заслін від чужого ока, правда, вони, дозорці, і самі бачитимуть гірше, але то вже зло менше. От лише особисто йому, Найді, ніч заважатиме більше, ніж будь-кому з його товаришів: мусить пильнувати Лип'яха. Десятник навмисне розставив своїх підлеглих так, аби підозрілий весь час був у Найди на очах. Особливо треба дивитися за ним тепер, коли донедавні вигнанці вирушили назад. Усі вони вчора отримали цей новий і такий несподіваний наказ. Нічого певного командирі не сказали, та досить промовисто дали зрозуміти: на батьківщині відбуваються якісь надзвичайно важливі, сприятливі для них, події.

Поволі настала справжня ніч. Десятник уже наказав скоротити дистанцію до трьох кроків, і Найда, як йому здається, зовсім не хвилюється. Але це враження триває недовго: піски вже скінчилися - попереду і довкола все частіше трапляються чагарники, яри та гаї. Отож нині мусиш бути насторожі... Та всупереч усім цим турботам пам'ять зненацька виштовхує образ Китятки: вона сидить поруч із ним у фургоні... Або ні - краще так: він сам

прийшов до дівчини додому і допомагає їй готувати вечерю... Але геть спогади! Пильний і то добре пильний!.. А все-таки непогано вийшло, що головний обоз не встиг вирушити до новопоселенців, інакше б Китятка тільки дарма намучилася... Найда ще якусь хвилину дивиться невидячими очима і раптом спохоплюється: попереду нема Лип'яха! Хутко метнувся по колу - стиха гукнув, але де там!.. Тільки почув, як зліва за кущами подаленів дрібний тупіт ніг. Тоді Найда гукнув голосніше: "Втік Лип'ях! Я побіг за ним!" - і щодуху кинувся навзdogіn. Мабуть, хтось із товаришів помчав услід, але цього Найда вже не чув і про це не думав. Втікача треба наздогнати зараз: поки він біжить, поки чути цей тупіт і шурхіт гілля. Бо так бігти він буде недовго: тільки-но вирветься з того місця, де його можуть розшукувати багато людей, як причаїться за першим-ліпшим кущем і - спробуй тоді знайти!.. Ось Лип'ях бере ще лівіше, тоді ще... Ага, розраховує опинитись позаду загону, бо навряд чи будуть усі повернутись лиш для того, аби його впіймати. До того ж, обрав собі гайок: там легше бігти і буде менш помітний... Але, господи, скільки вже можна отак гнатися! Найда відчуває: ще хвилина-дві, і - він більше не витримає. Тільки ж так само має вибитися з сил і Лип'ях!.. Обидва майже водночас переходять на крок. "От і пробігайся!" - з серцем думає Найда. Ще несамовито стугонить у скронях, а вже гадючиться розпачливе передчуття: тут він його зараз і загубить. ... О, прокляття, вже загубив!.. Найда ступає від дерева до дерева, заходить у гущавину високої папороті: де він залиг? де притулівся?.. І за мить сам насторожується: треба бути обережнішим, а то раптом ударить зі свого прихистку - ножем, каменем чи палуюгою... Зупиняється. Ні, з того нічогісінько не вийде: він мене чує, а я його ні. І Найда поволі йде геть з уже небезпечного для нього самого місця.

Але на душі стає дедалі прикріше: не виконав обов'язку - так легко прогавив Лип'яха, і хтозна, чим нині обернеться для його товаришів ця історія. Бо неспроста шпик утік з півдороги: міг же дійти разом з усіма до столиці. Що там діється - знов не більше, ніж інші. Неспроста... виходить, хоче перешкодити вигнанцям вернутись додому. А яким чином?.. Зупинити загін може тільки гарнізон форту (!), і, осянний згадкою, Найда аж закрутівся посеред свого шляху, а тоді без вагань рушив на південний схід. Але що з ходьби?! Треба бігти! Треба опинитися попереду Лип'яха.

До форту дорога неблизька: за півдня навряд чи доберешся, та ще крізь переліски і чагарі. Але ж у таких умовах і провокатор, отже, першим дійде витриваліший та настирніший, той, хто обере найкоротшу путь... Утомившись, Найда знову переходить на крок і, відсапуючись, гарячково думає далі. Безперечно, гарнізон хутко наздожене загін: усі на конях. І легко його розгромить: кожний стрілець має зброю та набагато краще нею володіє. Так, буде кривавий нерівний бій, бо загін уже нізащо не вернеться назад. Не вернеться - це добре знає Найда і вже бачить, як густопадають під прицільним вогнем його товариші, як раптово застигають зініці в Гіля... О, швидше! Швидше до форту!

Над ранок, покусаний комашнею, Найда вийшов на першу людську стежку, що невдовзі привела його на узлісся. Тут його очам, яким уже набриди темні чагарі, відкрився краєвид з одиночкою, оточеною нивами, садибою. І відразу, немов на замовлення, звідти почувся дзвінкий голос півня, за ним кілька разів басовито гавкнув розбуджений собака. "Ці хуторяни повинні знати дорогу до форту", - подумав Найда. Але турбувати господаря було ще ранувато, разом з тим не вадило б трохи перепочити, і він сів під акацією, з полегшенням опустивши обважнілі повіки, та хутко схаменувся: так, чого доброго, можна й заснути! ...Рішуче труснув головою і - враз помітив, як неподалік злякано метнувся убік чималий ховрах. Оце здобич!.. І, хоч який був натомлений, схопився на ноги - за кілька стрибків наздогнав тварину і впав на неї грудьми. Коли ж відчув під руками гладеньку теплу шерсть, задоволено відзначив: "Десь кілограмчиків на чотири - не менше". Таким успіхом не часто може похвалитись навіть досвідчений мисливець. І якраз на руку: буде з чим завітати до господаря, тим більше, ховрах завдавав неабиякої шкоди його посівам... Згадавши про людську оселю, Найда раптом відчув гостру спрагу і - вже не витримав: навпросте зірвався на подвір'я. Але тільки-но знайшов колодязя і заскрипів журавлем, як з хати вийшов сам господар. Привітавшись, він одразу взявся допомагати. Турботливо злив гостеві на руки води, а коли той умився і напився, запропонував:

- Якщо не дуже поспішаєш, то ходімо до хати, - і аж тепер помітив у траві зв'язаного ховраха: - Може, впіймав десь поблизу?

- Тут, на узлісці.

- Це добре.

- Ховраха я віддам тобі, бо йти мені ще далеко. А сюди завернув, аби спитати дорогу до форту.

- О, дорога тут поруч! Та ліпше ходімо до хати. Бачу по тобі: йдеш здалеку, а ще скільки до форту!.. Обов'язково треба поснідати.

Лапача звали Курилом. Як і більшість хуторян, він був небагатослівний з чужими людьми. На вигляд іще не мав сорока, жив невеликою сім'єю - з дружиною та юнаком сином. У його повільнорозкотистому баритоні вчувалася статечність і спокійна сила хлібороба.

- Та ти не поспішай, голубе, - уже вкотре казав він гостеві: - Ми тебе підвеземо до самісінької дороги ба навіть далі: мені з сином якраз у той бік і треба. Маємо там кусник сіножаті.

Після сніданку Курило став запрягати коней - Найда кинувся допомагати. Лапач на те тільки приязно посміхнувся:

- А ти, бачу, таки з наших людей: умієш нуздати...

- Вважай, поцілив у точку. Я справді з сільських та й у місті довгенько візникував.

- Отож воно, гм, і видно.

До Великого шляху дісталися за якусь чверть години, далі віз по коти вся значно повільніше: почався глибокий пісок.

- За версту буде знову тверда дорога, - поспішив сказати Чиснець - молодший лапач. - І ми знову поїдемо швидко... Та ви-но погляньте: хтось попереду йде!

Найда рвучко ззвісся на ноги, і - серце його стрепенулось: то був Лип'ях. Великий Всеуд! І коли ж він устиг? Невже так само біг з усіх сил? Чи, може, обрав пряміший шлях?

- Спини коней, - звернувся до Курила. - Я повинен злізти коло того чоловіка.
- То давай і його візьмемо з собою: нам однаково ще їхати версті зо три.
- Ні, ні. Я зайду тут.
- Ну, як знаєш.

Лип'ях оглянувся на стукіт коліс і спинився - певне, розраховував під'їхати, але як угледів, хто зіскочив з воза, миттє пустився бігти. Не кажучи ні слова, Найда кинувся навздогін. Мабуть-таки, перепочинок пішов йому на користь, бо відстань до втікача хутко скорочувалась. Через хвилину вони вже борсались на дорозі, здіймаючи хмару куряви.

Вкрай здивовані, лапачі собі позлазили з воза і якусь мить лише мовчазно позирали на це несподіване видовище, але далі старший не стерпів:

- Та ви що - подуріли? - і досить рішуче порозкидав обох у різні сторони.

Звівшись на ноги, Лип'ях знову кинувся тікати, а Найда знову його наздогнав, і - почалося те саме. Лиш цього разу Курило їх уже не розбороняв:

- Ну що ж, поборюйтесь, коли маєте таку охоту, - ще трішки постояв над ними, тоді пішов до воза - взяв наготовлене для сина вужисько і, повернувшись назад, став його розмотувати. Покінчивши з цим, наблизився до забіяк і співчутливо запитав: - То як - уже добре потомились? - і до сина: - Давай-но їх швиденько пов'яжемо!

Спочатку лапачі зв'язали Найду, затім Лип'яха. А коли ті, нарешті, відсапались, Курило сказав:

- Я бачу, у вас неабиякі порахунки... Ось ти, - він тикнув пальцем у Лип'яха, - чого від нього тікаєш? Яку маєш провину?

- Найда не пускає мене до форту. А я мушу попередити гарнізон, що до столиці йде велика банда марновірців. У них є навіть зброя!.. Якщо ти чув, їх було виселено у край мавполюдей, але вони й не думали там розселятися: весь час крутились біля границі, виношуочи у своїх головах чорні задуми.

- І що, по-твоєму, повинен зробити гарнізон із тими марновірцями?

- Відомо, що - ватажків перестріляти, а решту загнати в Лихопілля. Коли ж банда чинитиме опір - знищити всіх... І ти мусиш мені допомогти, якщо не хочеш зазнати сурової карі.

- А з тим, - лапач кивнув у бік Найди, - що пропонуєш зробити?

- Тримай поки що зв'язаним, для певності можеш стукнути гарненько по голові. А коли відвеземо до форту, там уже знатимуть, про що та як з ним говорити... Найкращий кінець для нього - теж куля.

- Ось воно як повертається! - протяг Курило. - А ти, Найдо, що скажеш? Як, по-твоєму, я маю вчинити з твоїм ворогом?

- Я не хочу ні його смерті, ні навіть крові, хоч, зізнаюсь, маю велику охоту набити йому піку. Та головне своє бажання я можу сказати тобі лише на вухо, - і, коли лапач підійшов ближче та нахилився, гаряче зашепотів: - Прошу тебе: затримай цього поліцейського шпика бодай до вечора.

Курило випростався - задумливо подивився на свого сина і дуже серйозно йому сказав:

- Поможи-но мені покласти їх обох на воза.

- А чому я досі зв'язаний? - нетерпляче ворухнувся Лип'ях.

- Ви лишитеся зв'язаними обидва, бо сам я не можу розібратися, хто з вас має більшу рацію.

- Тоді негайно вези нас до форту!

- Ці коні не годяться длядалекої дороги. Он у корінного зовсім розбіте копито.

- Куди ж ти нас хочеш одвезти?

- До своеї клуні. А до форту поїду сам - на підкованому коневі. І таким чином хутчій туди дістануся.

- Ну що ж, вези вже до "своєї клуні", килу тобі в живіт. Лише послаб на мені свого шнуриська, бо, май на увазі, скуштуєш двадцять п'ять гарячих... Авжеж, панькатає з тобою не будуть, мене знає сам вельможний міністр поліції.

Так Найда знов опинився на ще донедавна гостинному для нього обійсті. Тільки зараз його поклали на свіже сіно, майже поруч із Лип'яком. Незабаром і почув голос господаря: "Виведи мені Лисого!" - здогадався: то сідлатимуть підкованого коня - в дорогу до форту... Он який великий страх у людей перед словом "банда"! І ще страх за себе, за власне гніздо! І водночас в якомусь хісткому притулку свідомості жевріла надія: не може Курило прислужуватись, не з того тіста чоловік. Але тут же відганяв цю думку: чого, дурню, втішаєшся? Хто йому ти?! І причому тут "тісто", коли хочеш мати сім'ю і жити з нею в спокої!.. Та ось до клуні знов увійшов господар. Побіжно оглянувши своїх бранців, ледь помітним рухом голови покликав за собою сина. Тим часом Найда кашлянув раз, удруге, намагаючись зустрітися з ним поглядом, але все марно: лапач навмисне відводив очі. "Ух ти ж, хутірський борсук!" - сердито подумав Найда і демонстративно перевернувся на другий бік.

Курило споряджався у дорогу: припасував сідло, до нього приторочив торбу з полуднем, а тоді ще знадобились якісь інструменти... І вже у повній виправі, сидячи на коні, знову гукнув сина:

- Тож дивись мені уважно: сам не розв'язуй і не дозволяй цього зробити їм самим, хоч би як хто просився. Особливо пильний за тим, що готовий стріляти і бити по голові, зрозумів?.. Інакше біди ми тут не оберемося, - і по тих словах легенько торкнув коня.

Лапач не поспішав. Іще не доїхавши до Великого шляху, завернув на потрібну йому галяву, тут прив'язав коня до дерева, а сам пішов трохи далі - до своєї пасіки. Задерши голову, з насолою дивився, як невгамовано клопочуттяся крилаті створіння - носять йому і його сім'ї чи не найліпші у світі ласощі. Потім ретельно перерахував усі кадуби, роздивився, чи нема поблизу муҳоловок - цих часто небезпечних для бджіл пташок, і лише після того

згадав про свого коня. Але тільки-но рушив з ним іти, як мусив одразу посторонитися: на галеву - під орудою відчайдушного півня - простувала чимала зграя диких курей. Стрічатися з ними голіруч ризиковано навіть дорослому: можуть виклювати очі тобі й коневі. Отак, відступаючи з галеви, лапач ненароком наштовхнувся на дозрілого боровика і збив йому шапку. Завбільшки з возве колесо, та шапка аж просилася господині на кухню, але Курило тільки підняв її та вчепив на сучку. “Не до тебе зараз мені”, - зітхнув, вилазячи на коня.

Довго ж сидіти без діла не хотів навіть верхи: проїхавши з версту Великим шляхом, дістав з торби незакінчену дерев'яну ложку і спробував було постругати далі, однаке це йому, напевне, кепсько вдавалося, бо незабаром зі смутком сховав її назад... Аби знайти якесь заняття, він іще заїхав на сіножаті, хоч добре знов: без воза там йому робити нічого. Та все одно обійшов кожну копицю - поправив і без того добре покладене зверху гілля, поставив, над чимось поміркував, а тоді, глянувши на сонце, знову сів на коня.

Обриси форту Курило побачив уже пізно пополудні. Тут же звернув у кущі і там, відбиваючись од настирних мух, узявся збивати з коня підкову... О, як гарно вона тут сиділа! Мов улита. І, бач, цю роботу нині треба псувати, руйнувати. А як підкують у форти - ще невідомо... Від тих думок лапачеві стало дуже кривдно, і враз пригадалися різні нехороші слова, які він без докорів сумління зараз почав слати на голови сьогоднішнім забродам. Але слово словом, а діло ділом. Із жалем кинувши підкову до торби, Курило тепер повів коня за вуздечку. Повів неквапом та обережно - просто до форту.

Найда ледве тамував радість: гарнізонники прибули аж пізно ввечері. Уже вдячним поглядом він знову шукав очі лапача, але той як і раніше намагався не дивитися в його бік. “Ого, який ти хитрючий! - думалося Найді. - А може, такий мудрий?..” Він ворушив розв’язаними руками, відчуваючи, як до них болісно повертається життя, і зовсім не турбувався тим, що зараз його питатиме сотник. А той чомусь і не присікується, навпаки, все більше супиться убік Лип’яха.

- Ти давно працюєш на поліцію? - питає його.

- Уже дванадцять років, - ображено відказує той і з деяким викликом додає: - Мене знає сам міністр Кутень. Я виконував особисто його завдання.

- Кажеш, знає міністр?.. Його завдання? - пожавлюється сотник. - Це справді цікаво, але розбиратися з вами обома будуть у столиці. Ми вас можемо забезпечити лиш надійним конвоєм.

Лип’ях на мить втрачає мову, а тоді враз вибухає:

- Мене під конвоєм! Разом з ним?.. Та я ж виконував свій обов’язок! Он і до вас біг з останніх сил, аби попередити про небезпеку.

- Ми вже не зможемо наздогнати загін. Але, певна річ, повідомили про нього голубиною поштою, хоч самі не переконані, що він для столиці небезпечний. У загоні, як тобі відомо, тільки кожен п’ятий має рушницю... І знай ще таке: його величність наказав повернути назад частину колоністів. Одне слово, бажаю вам обом щасливої дороги!

РЕАНІМАЦІЯ

Підрозділ за підрозділом верталися колишні вигнанці до столиці. Найстаріші з них одразу розходились по домівках, а решта розташувалась у казармах, що раніше належали міському гарнізону. Тепер той люд жававо гомонів на вулицях, ішов на службу до різних державних установ, молодь же стала кістяком нової королівської варти. Попросився у варту і Найда, дарма що не міг похвалитися своєю молодістю. “А що - буду візникувати, - сказав. - Без мосії професії вам однак не обійтися”. Із Китяткою, нарешті, порозумівся остаточно: тепер вони живуть удвох, в її хаті. Що не кажи, а розлука в таких випадках добре допомагає. Його колишній десятник Гіль служить у залізничному управлінні - днями з ним здібався. Авжеж порозмовляли, скільки дозволяв час, про старі порядки і нові. От лише капосного Лип’яха ніхто не бачив, і невідомо, куди той подівся... На жаль, не міг довше затримуватись Гіль: поспішав на якийсь мітинг, куди і його, Найду, кликав. Каже, подивишаєсь, послухаєш, як народ оживас; це ж такої події діжалися: король затвердив конституцію. Ось тобі і “відступник”. А як було на нього грішили!.. Виявився ж найвітряманий, наймудріший з усіх нас. Подумати лише, з яких тенет вирвав крайну!..

Найда торкає пужалном коня і свариться кулаком у бік уявних ворогів:

- А ви, тварюки безрогі, думали, що король - ваш? Та він був і буде нашим! - і знову повертається думками до розмови з інженером. Як приемно було чути його слова:

- Найдо! Кожний з нас мусить ворушитися - Гелідор усіх кличе до активних дій. Він так і сказав: “Сам я без вас нічого не зроблю, - і ще сказав: - У майбутньому роль монарха відімре - наступить повне народовладдя. То лише після великої війни вцілі рештки інстинктивно тулилися докупи, аби вижити в нових суворих умовах, аби зберегти залишки своєї культури. У майбутньому, коли землян стане знову багато, монархія, наче струхлявла клітка, розсиплетися від безлічі колективних й індивідуальних животворних імпульсів, кожен з яких шукатиме оптимальний варіант форми для власного розвитку”. - Як бачиш, Титус Гелідор I - сьогодні не просто король, він для нас провідник... До речі, тобі відомо, що незабаром почнуть виходити ще дві газети? І обидві незалежні?

- Як-то незалежні?

- А отак: вони будуть критикувати дії уряду.

- Ну і ну!

- Гелідор сказав: правда - як бритва, її треба гостріти з обох боків. І ще створено дві дуже важливі установи з високими повноваженнями: Інститут охорони природи й Інститут сумління. Вони видаватимуть власні часописи.

- А ти звідки знаєш слова короля та що й коли видауватимуть?..

- Товариші мої чули особисто. Зрештою, частіше заглядай до нашого тижневика. Ось навіть в останньому номері повідомлялося, що королівський двір відчутно міняє своє обличчя: набрано новий, втрічі менший, штат, скасовано добру половину церемоній. А ще, скажу тобі по секрету, наш монах незабаром одружиться.

- Ну, цей секрет я вже знаю кілька днів. Виходить, звичайній кухарці чи світличній доступне те саме, що й твоїм товаришам, - засміявся Найда. - А чи відомо тобі, хто перший благословив його на шлюб?

Гіль хитнув головою.

- Отож!.. Благословив молоду пару вождь Білокінь. В останній день свого тут перебування. Після того король урочисто дякував усім його воїнам і розпорядився видати кожному по десять золотих.

- Ще б пак, укруси допомогли нам колosalно.

- Не те слово!.. Ми з тобою прийшли, вважай, на готове.

- З цього боку, так, а з другого - вся робота ще попереду, і ми її вже ніколи не полишимо.

Найда поправляє свого форменного кашкета, вирівнює плечі. Так, нові часи дають про себе знати на кожному кроці. Те він сам бачить - без мітингу, хоч, правда, колись таки піде й туди. Раз Гіль кличе, то, будь певний, недарма. Гіль - чоловік правильний.

Вони стояли тут усі двадцятеро. Зі смаглявими та біленькими щічками, з карими та синіми очима. І дивились на незвичних гостей так, як можуть дивитися лиш діти. Бо то вже самі дорослі вишукують в їхніх поглядах якусь особливу печать від іще недавнього сусідства з лихом. То тільки дорослі знають, що ці двадцятеро - перші врятовані від каліцтва діти Аполлона.

Ось ясночубого кирпuna, як магніт, потягла блискуча брошка на грудях пишної гості. Він ворухнув своїми повними губами, показав на неї пальчиком, але тут же злякано сховав руку за спину.

- Як тебе звати, хлопчику? - присіла перед ним дивна гостя.

- Невгод.

- Невгод, Негаразда... - повільно проказала жінка і - враз упала на коліна, обхопила його голову долонями - розридалася. Так вона буде плакати довго, і ніхто її не заважатиме. Коло неї не раз витре хустинкою очі вже немолодий лікар, потечуть слізоз і в найвитриманішого.

Згодом, коли високі гості вже покидали пансіонат, на подвір'ї з'явився літнього віку чоловік із маленьким споторенним вухом. То був нинішній головний редактор тижневика "Наш виднокіл".

- Ваша величність! - хутко вклонився він монархові. - Дозвольте мені трохи втішити вашу супутницю. - І подав Негаразді свіжий номер газети. На її першій сторінці чітко вирізнявся королівський указ про те, що "...Віднині всіх дітей Аполлона і сім'ї, в яких вони родитимуться, держава бере під свою особливу опіку".

А через два дні, коли місяць подав сприятливий для одружень знак, Негаразда стала королевою.

Теплий південний вітер широким фронтом рухався на північні райони. Досяг і найдальшого в країні міста Мокрича - спокусив його мешканців настіж одчинити вікна. Ось він шелеснув паперами на столі просторого кабінету і торкнув чоловіка з присмінним обличчям та делікатними манерами. Загадково всміхнувшись, той легенько постукав себе згорнутою газетою по руці і сказав своєму співбесідникові:

- Що ж, цього і слід було сподіватися... Очевидно, такий хід історії: утверджується новий, гуманістичний, спосіб життя. Виходить, і до істини нема іншого шляху, як через добро.

Співбесідник же по-військовому прямо додав:

- Зізнаюся, ще недавно я думав тільки про кар'єру, про успіх. А тепер у моїй голові порядкує інша думка: якщо я служу совісті - я не помиляюсь. І це переконання допоможе мені ліпше виконувати свій обов'язок... От лиш одного не доберу: навіщо сьогодні нам здався ще Козій? Чому кореспондент із цієї нової газети просив його покритикувати уряд?.. Козій і так влаштувався непогано: його люди, як і раніше, продають тут залізоскоб'яні товари та хліб. Або взяти Устюга - той так само живе, розкошуючи, на своєму обійсті, тільки й знає, що підшукувати гарненьких служниць... І до того всього їм ще дай право на критичні виступи! Це що - якась тонка, незагненна для мене гра?

- Ні, то не гра. Король хоче встигнути більше зробити. А щоб зробити більше, треба робити краще. Тим часом краще буде виходити лиш тоді, коли менше помилитимешся. А помилки твої хто найревніше вишукуватиме?.. Певна річ, не однодумці. Звідси висновок: монархові потрібна опозиція... О, то надзвичайно мудрий підхід! І я широ дивуюся, звідки в нього така далекоглядність! Бо нічого подібного в нашій історії ще не було.

- Мабуть, за десять років з своєї самотності він багато чого передумав.

- Не тільки думав. Мудреці недарма казали: ніщо так не вдосконалює людину, як страждання...

Ой далеко той сонний Мокрич! Аж на підхід до безкрайх студених боліт, і дуже довго йдуть до нього газети.

Анрі Лоран явився до нього знову. Неначе блазень, пройшовся тронним залом: навмисне бундючився, випинаючи впалі груди, пихато одвертався від уявної челяді, тупав ногою і потрясав кулаками. А тоді одяг корону, взяв скіпетра і поважно розсівся на троні - застиг, мов ідол. Еге, вже й заснув!.. І раптом скинувся у саркастичній посмішці, як іграшку, покрутів у руці скіпетра - недбало жбурнув геть. І туди ж корону... О, Анрі! Анрі! Що я зробив не так? Або чого ще не сподобився зробити? Не терзай мене, Анрі!! Але привиди не говорять. Замість відповіді звідкись похоронно ззвучить реквієм...

Уранці головний писар записав до Книги монарших діянь та вроцістих актів: "Сьогодні, 18 липня триста двадцять шостого року, його величність Гелідор I розпорядився закласти п'ять великих кораблів і спорудити пам'ятника всім синам Аполлона, що загинули у братовбивчій війні".

А ще король терміново забажав бачити караванника Попелюха. І, коли того привезли до палацу, радісно пішов йому назустріч - обняв за плечі:

- Вибач, дорогий, що тільки аж тепер зустрічаю тебе, але ти добре знаєш: я не міг про тебе не думати.

- Здогадувався. І, коли за мною приїхали, відразу зрозумів, що старий Попелюх ще комусь потрібний. Не приховаю: дуже приємно стало мені від того на душі, але, повірте, ваша величність, я недарма тільки-но вимовив слово "старий": водити каравани мені вже не під силу.

- Друже! Як ти міг подумати, що я перестав тебе жаліти? І не будеш водити!.. Запевняю: далі сухого степу не підеш. Ти тільки посилатимеш їх у дорогу, тобто керуватимеш усією справою... Ну скажі мені: хто краще від тебе знає верблода і пустиню? Хто ще так добре зможе дібрати людей і подбати про них?.. Ніхто! І ще врахуй одну, дуже важливу, деталь: відтепер і ти, і твої хлопці знатимуть, куди йти, - Геліодор хутко відсунув на стіні ширмочку і не без задоволення подивився на Попелюха: - Це справжня карта для всіх наших майбутніх маршрутів, точнішої бути не може. - Караванник одразу прикипів поглядом до чималого, помережаного кольорами, квадрата, тим часом Геліодор узяв довгу загострену паличку і тикнув нею в якусь точку: - Отут наш Живгород. Он - синенька нитка - річка Витвиця, це кряж Сідлистий, а ходили ми вже туди... і туди. - Вражений Попелюх не зводив з карти очей, Геліодор же показував далі: міста, гори, моря і ріки, наприкінці ддав: - Стеж за моєю указкою: зараз іду кордоном нашої держави...

Нарешті караванник не витримав:

- Ваша величність, де ви тільки її роздобули?

- Це одна з тих небагатьох речей, які я взяв із собою, покидаючи Лихопілля... То як, погоджується?

- Як же тепер не погодитися?! - з усмішкою розвів той руками.

- Чудово! - зрадів Геліодор. - І врахуй ще таке: віднині ми більш-менш знатимемо, де слід шукати людей, бо знаємо, де вони розселялися.

Старий караванник знову вступився у карту. То було до обіду, а пополудні Геліодор іде у той же таки тронний зал на умовлену зустріч з однодумцями. Сьогодні він відкриє їм найпотаємніше, здобуте і вистраждане протягом довгих десяти літ, подумає з ними вголос. Лише про той останній, каторжний, рік промовчить. Не скаже, як його пекло тавро відступника, як тоді, на полі, облилося кров'ю серце, коли побачив мертвє обличчя Пугача, як в умовах смертельної небезпеки спілкувався і діяв лише з кількома найдовіренішими людьми, а потім ще ночами боявся за свою кохану... О, хай воно все поросте мохом забуття!

Вони були тут уже всі - його близькі товариші, побратими. Гаряче привітали, сплівши перед грудьми руки, зігріли й освітили своїми щасливими очима: говори! І він заговорив.

Ніколи ще його мова не була такою відвертою і проникливою, ніколи ще не тривала так довго. Яке-то щастя говорити, не криючись, і те, уві що віруєш, для чого посвятів усе життя!.. А зараз він їм покаже рухомі образи дітей Аполлона, їхні заняття, оточення - весь тогочасний світ... Ось які, дивіться, були наші землі і ті непрохідні болота, пустелі, що звідусіль облягли нас!.. Так, довкола себе маємо не просто територію, а суцільне кладовище, де поховано мільяди людей, третину видів рослин, більшість видів ссавців і птахів, багато видів риби. Інші - невільнанно змінилися. Інші - це і ми з вами, тепер низькорослі мутанти. Авжеж, ми не краща комбінація, як це твердять наші опоненти, бо не є результатом природного добору, тобто оптимальним варіантом людської форми і суті. Ми і фізично слабкіші, і живемо менше від своїх попередників, до того ж, розумово відсталих дітей народжуємо удвічі більше. І якби вони, ці діти, майже всі не вмирали через свою низьку життєздатність, наше суспільство сьогодні зіткнулося б із неймовірно тяжкою проблемою... Ось яка, бачите, наша вихідна позиція перед суворими вимогами життя, еволюції! Тим часом різних негативних рис маємо не менше. І найперша з них - агресивність. Ми так само широко застосовуємо насильство, що породжує страх і помсту, лицемірство і несправедливість... Усе те наводить на думку: якщо нам судилося не вимерти, то з розвитком науки ми нео дмінно знищимо себе, як і наші предки, та цього разу вже, мабуть, остаточно, бо тепер життєві сили природи значно менші. Убити ж у собі потяг до знань людина ніколи не зможе. Інакше для чого ж тоді їй існувати взагалі?! Щоб тільки законсервувати свій біологічний вид? Жити, як тварина?.. О ні, природа недарма створила цей потужний мозок, і недарма він вимагає для себе праці! Без мислення ми не мали б сьогодні і звичайної сокири, коси, вил... а ними ж, як захотіти, так само можна вбити. Виходить, суспільству треба шукати не форми інквізиції, а помилки! ...Якщо ти мало не загинув через свої неправильні дії, після того обов'язково врахувавши цей сумний досвід. А людству помилки властиві так само, як і окремій людині. Після власної реанімації воно теж мусить їх вразувати. Ось який висновок!.. Людству треба шукати свої помилки. І це добре зрозуміло наймудріші з наших предків, та пізно: творячи насильство і боячись насильства, їхній світ безперервно плодив усе жахливішу зброю. Один винахідник помирав, а його дослідження підхоплювали і розвивали інші. Над удосконаленням зброї працювали величезні колективи і, що важливо, зброярі завжди використовували досягнення цивільної науки, відкриті нею нові джерела і види надпотужної енергії. Нова "коса" вже могла за одним помахом знищити життя тисячі чоловік, ще новиша - мільйони... Людське ж сумління - цей незамінний компас для розуму - подібних привілеїв не мало. Та й чи можна його наростили шляхом тільки механістично-кількісного примноження ряду?! Ось як і виникла прірва між совістю суспільства та його енергетичним потенціалом, наслідком чого рано чи пізно мусило стати самогубство... Так, сьогодні ми з вами - це людство, що встас зі столу реанімації, насамперед в особі наших непошкоджених мутацією дітей. І перед нами священий обов'язок: уповні врахувати гіркий досвід попередньої цивілізації. Звідси наше завдання: перше - створити найкращі умови для розповсюдження здорового виду, друге - вчасно вилучати зі свого, а отже, і їхнього життя стимули до розвитку агресії... Ми не будемо вже сьогодні втілювати далекосяжні соціальні цілі, щоб у майбутньому не виникло гострих суперечностей між наявними і природними формами відносин, але свято берегти позитивні, вивірені попереднім життям, тенденції. Взяти від предків усе найкраще - так само наш святий обов'язок. То наша законна спадщина.

- Дозвольте слово, - звівся зі стільця рудуватий, літнього віку чоловік і повернувся до зали: - Я Рудь - головний редактор тижневика "Наш виднокіл". Маю запитання до присутніх: чи можна припустити, що за тодішніх обставин для наших попередників існував ще якийсь, менш трагічний, варіант долі? Скажімо, деградація суспільства до рівня примітивних форм життя.

І йому вже відповідає магістр Лемець:

- Певна річ, на висхідному шляху від звіра до людини спуститися легше, ніж піднятися. Але на це здатні лише ізольовані від суспільства одиниці. Людство ж у своїй сукупності може тільки затриматись у поступі, щось втратити, але ні в якому разі не повернутись на попередній рубіж. Цьому перешкодять насамперед його знання. Одне слово, я вважаю, цивілізація предків мусила або жити своїми здобутками, або вмерти. Третього її не було дано.

- Я теж маю запитання! - це голос наполегливого Космача - того, хто за дві доби зумів дістатися до укруїв, аби передати Білоконеві персня. - Ось ми з вами будемо ревне викорінювати такі негативні риси, як насильство, заздрість та інші, але яка гарантія, що ця тенденція не спаде після нас? - I він промовисто подивився на короля.

- Для цього мусимо добре подумати про умови для її збереження, - кинули із зали.

- Правильно! - підхопив Гелідор. - I найперша умова - це демократія, її основи ми спроможні закласти вже тепер, тобто за життя одного покоління. Ще - постараємося підготувати собі надійних послідовників. Для визначення ж їхньої придатності до керівних посад будемо складати спеціальні тести-завдання. I це практикуватимемо на всіх без винятку рівнях.

- Чи вистачить цього для подолання агресивності в суспільстві?

- Звичайно, ні, задоволений цим запитанням, усміхнувся Гелідор. - Найширшою і найтривалішою нашою роботою, я навіть сказав би, нескінченною роботою стане вдосконалення духовного світу нашого громадянина, його загальної культури. Бо що постійно живило в старому суспільстві тенденцію до насильства, до розвитку засобів знищення? Живила розхитувана глибокими суперечностями його мораль. I найбільше ці суперечності виникали через погоню за наживою, владою. Уподовж століть виростали зловісні постаті тлумачів істини - цих новітніх оракулів, які за своєю хворобливою пожадливістю забували не тільки про елементарну скромність, а й про здоровий глузд. Декотрі відмовляли у праві на власну мудрість ба й на життя цілим народам!.. Суспільство, навіть на пізніших своїх етапах, майже не мало науково- і морально виправданої системи добору керівників. I от: що більша влада зосереджувалася в руках державців, то більше людей вони могли послати на вівтар смерті... I посылали - щедро та легко, під хвалебну тріскотню запобігливих суесловів. Тим часом у кожній війні суспільство несло величезні духовні втрати. Бо якщо в мирний час його, підтримувана державними законами, мораль перебувала на вищому рівні, ніж мораль пересічного громадянина, то під час війни все мінялося: людина, що досі відчувала моторошну відразу до вбивства, змушенна була під тиском держави руйнувати в собі цей, створений природою, бар'єр перед знищеннем власного виду. A все те було спричинене серйозними вадами тодішнього масового виховання. Найперша з них полягала в тім, що людство забагато милувалося примітивними сторонами свого минулого, а то й сучасного життя. Це знову той же самий культ насильства. Вся писана історія старої цивілізації зводилася переважно до воєн, яких налічила близько п'ятнадцяти тисяч. Деталями війни і навіть дрібної сутички просто смакували, а тих, хто виявляв у бою найбільшу лютість чи винахідливість, звеличували як героїв. На воєнній тематиці прищепили романтику, на якій майже беззастережно виховувалися всі по коління. Грашками у вигляді зброї бавилися діти в кожному куточку Землі. Вигук малюка своєму ровесникові "Я тебе уб'ю!" був типовим для тодішніх вулиць і дворів. Не дивно, що, вихований на прикладах нищення, підліток теж марив воєнними подвигами, теж уявляв себе полководцем, який переможно встеляє свій шлях трупами ворогів. Поняття "війна", "воєнне" настільки міцно засіли у людській свідомості, що навіть таку мирну і святу справу, як жнива, називали "битвою за врожай"... Культ сили мав невиправдано велику підтримку в урядів і паразитував невиправдано довго. Наприклад, у світовій Римській державі рабовласницьких часів було публічне видовище: озброєні люди, так звані гладіатори, на смерть билися один з одним або й цілими групами. I в останню епоху цивілізації, коли людина вже навчилася лігати на планеті, глядачі втішалися тим, як хтось б'є суперника в обличчя, викручує йому частини тіла або повільно вбиває тварину. I, уявіть собі, до числа тих "героїв" приєдналися жінки! A тим часом більшості з них, якщо не кожному, так само нелегко було подолати захисний природний бар'єр, як і нелегко було глядачеві вперше дивитися на ці жорстокі ігри. Та ось допомогли старші - залучили, навчили. I ще раз про жінок: їм уже офіційно дозволяли вбивати у своєму лоні цей дивовижний бутон життя - дитину, що вони й робили в масовому числі. Так через повсюдний дефіцит совітів наближалось до свого критичного рівня тривимірне - у часі, кількості і просторі - знецінення людського життя.

Гелідор замовк, і тим одразу скористався молодий вчитель.

- Прошу слова!.. Наші діти так само вже бавляться дерев'яними рушницями і пістолетами: дивляться на дорослих. А ті - чом би не втішити синка чи внука! - ще й допоможуть вистругати... I хоч я не прихильник "замкнених дверей", однака ці іграшки пропоную заборонити державним актом, а то, чого доброго, їх невдовзі почнуть виготовляти на фабриці. I ще одне: оскільки ми прагнемо на противагу культові сили утвіржувати культ гуманного життя, чому б не дати нашій ідеї автономне серце? Тобто пропоную створити на зразок двох попередніх інститутів ще один центр - Інститут життя.

Розшарілій Маслюк сів, сам немало здивований власною сміливістю: досі він ніколи не виступав перед такою поважною публікою та ще в тронному залі, в присутності хоч і одновірця, та все ж короля... Ого! Та його, виявляється, підтримують, і в першу чергу - сам Гелідор!.. Це щастя треба витримати.

І знову запитання Йому:

- В інтересах нашої мети нам треба якомога швидше зв'язатися з Південною Америкою. Що для цього ми готові зробити?

- Дуже складне завдання, але, поза сумнівом, необхідне. Як же його виконати - давайте подумасмо разом. Єдине можу сказати вже зараз: кораблі будуть... і карта знайдеться.

А це нестримний і впертий Палюх, колишній перукар. Він уже має пропозицію:

- Якщо вони, американці, начисто відмовились від науки і техніки, то ми можемо без особливих труднощів ліквідувати їхні консервативні режими. Спочатку в одній країні, затім в іншій... Це, вважаю, найкоротший шлях до мети.

- Ох, знову "найкоротший"!.. - чомусь зітхнув Геліодор, але підхопив іншу думку: - Європейці вже раз завойовували Америку, лишивши досить сумний слід в історії. І насільки б наша експансія не була гуманніша, все одно це теж насильство. А силоміць ми нікого щасливим не зробимо. До того ж, сам факт вторгнення боляче вдарить по національній гідності тубільців, і цим обов'язково поспішать скористатись їхні мракобіси, щоб організувати проти нас, "поневолювачів", священну війну... Ні, це в корені суперечить нашим, тільки-но згадуваним, засадам. І якщо ми з вами нічого кращого не придумаємо, то почнемо налагоджувати стосунки вже у випробуваний спосіб - через торгівлю... Чи, може, будуть іще якісь пропозиції?

Та кращих варіантів поки що ніхто не знав. Безперечно, Геліодор має рацію: до людей треба йти лише з добрими намірами. І на цьому перше питання полишили - перейшли до адміністративно-господарських справ.

Здавалося б, не високого чину чоловік, не має ні роду знатного, ні талантів, але як без нього, незамінного, обйтися?! Коли він - перший символ непорушності престолу, неписаний, але добре всіма бачений, знак оклику після кожного королівського слова!.. І так було, відколи існують монархи та народи, наказ і послух, а значить, порядок, спокій. А тут узяли й викинули... За теперішніх часів можна було сподіватися чого завгодно, але щоб розрахували кату?.. Яка образа для нього самого, для його попередників, для всієї динас тії великих Титусів! - І він заплакав. Йому співчували, його втішали, а він усе не міг потамувати свого болю.

- Як тяжко дивитися, коли плаче такий здоровий і сильний мужчина, - сказала кухарка світличній, собі прикладаючи хусточку до очей. - Піду віднесу сердечному пообідати, а то вже він тепер і забув про кухню.

"Боже, боже, невже я в тебе останній?! Це ж треба, щоб через триста літ ця ганьба впала саме на мою голову!..." - у невеличкій сірій кімнатці, за простеньким казенним столом, тихо плаяв кат.

- І сам Найсвітліший невеселій, - зашелестіло довкіл, мов су хе листя. - Може, передумає!

Hi, Найсвітліший не передумас, але він справді надовго задумався, коли йому повідомили, що плаче кат.

- Знайдіть Корчакові місце на бойні - я ж вас просив! - не без докору глянув на дворецького.

- Знайшли, ваша величноте! Поруч, на ринку. І робота підходяща, і завше ситий буде... а він усе реве, безсоромний. Попрацював день і вже нарікає: що, мовляв, з худоби?! Гордості ніякої не відчуваєш ні за себе, ні за великих Титусів; навіть вина, бачте, не подають!

Нарешті король скupo всміхнувся:

- Перекажіть Корчакові, що я, Титус Геліодор I, даю йому відповідальне завдання: освоїти суміжну професію. А вино видавайте, як і раніше.

Згодом надійшла Негаразда - розквітла і свіжа, мов рожа після дощу, в перехопленому золотим шнурком волошковому платті. Вона принесла з собою невелику малахітову шкатулку.

- Геліодоре! Я готую скромний посаг Білоконевій доноці. Поможи відібрати кілька дрібничок... Як, по-твоєму: цей хризоліт годиться?.. А сапфір?.. Краще голубий або той, зелений, правда? Бо дівчина русява.

- Так, годиться - і той, і той... Але ліпше, дорога, порадься зі своїми батьками. Зізнаюсь, я в мінералах мало тямлю.

- Чому так сухо і безбарвно - "у мінералах"? Перед тобою коштовності, створена природою неповторна краса! І як це "мало тямлю"? Коли у твоїй династії мало не кожне ім'я - назва якогось самоцвіту. Он і сам: геліодор - золотистий, жовтий, зелений, оранжевий берил. Будь певний, деякі ваші потасмі книжечки я вже прочитала. Видно, серед засновників династії Титусів не обійшлося без ювеліра або геолога.

- Яка ж ти у мене допитлива! Яка до гадлива! - узяв її за руку і погладив. - А чи знаєш ти, що означає слово "геліодор"?

Цього Негаразда не знала.

- От бачиш... А мос ім'я в перекладі з грецької мови означає "сонцедар".

- О-о-о! То мій чоловік - сонечко, звідки не підступись! - віддала борт Негаразда і, похитавши головою, театрально звела очі. - А звідки прийшли твої сіроокі предки? Це ти хоч знаєш?

- От якраз цього я тобі не скажу: залишу на потім.

- Скажи... Зачекай-зачекай, а ти часом не грек?

- Хай покортиТЬ.

- А чому серед найдавніших живгородців переважають смагляви?

- Бо майже всі вони прийшли з-за Каспію - нашого найбільшого внутрішнього моря.

- Каспій? Чому ж це море так не називають нині?

- Бо ті, що вижили після війни, із забобонним страхом відмовлялися від усього, що нагадувало їм неправедний, апокаліптичний світ, у тому числі від його географічних назв. Навіть імена собі, як і на зорі своєї історії, брали з природи і побуту. А згодом це зрешення стало правилом, релігійним каноном держави.

- А що - за Каспієм проживало більше людей?

- Ні, там їх більше вціліло. Та все одно після війни їхні сухі рівнини швидко псувалися і ставали все менш придатними для обробітку. Населення почало масово вимирати від голоду та хвороб і врешті-решт його залишки змущені були назавжди покинути рідні краї.

- А чому вони раніше сюди не прийшли?

- Не можна було: ця земля ще дихала смертю, та й не так-то легко розлучитися з батьківчиною. Багато людей будь-що хотіли померти на землі своїх предків.

Гелюдор замовк: навіщо Негаразді знати подробиці? Але відразу перескочити на іншу тему не зумів. У пам'яті вже спливали рядки старовинного текstu: "...Не підете на північ і північний схід: там будуть болота. Не підете на південний схід: будуть пустині. Лиш підете на родючий і водою багатий захід. Але не раніш, як стліє волосся на останніх, похованих у тій землі, головах. Інакше одні трупи і виродки зостануться від народу вашого. Так сказав пророк".

У кожного народу був тоді свій пророк, що плакав разом зі співвітчизниками і проклинув їх. Та чи ж міг він чинити інакше? Коли на рідній землі бачив уже не людні міста, а "гніточе, вкрите пилом, громадя руїн та безліч гидкої молі, настільки великої, що одна ледве пролазила крізь очницю людського черепа..." Так, лиху славу залишили по собі кумири наші, страх як важко сьогодні міняти людські уявлення про них, але треба - ненастінно і терпеливо, розуміючи всі причини та обставини, що їх породили. Хоч, на жаль, деяким нашим товаришам дуже бракує цих рис: якщо хтось не погоджується, готові вбачати у ньому мало не ворога. Зляться й ненавидять інакодумця всією своєю зболеною і вже нестримною душою. То дуже небезпечні крайності, часто у стократ скідливіші, ніж сама байдужість...

- Задумалось ясне мое сонечко, - поцілуvala його Негаразда і встала: - Я піду.

- Ні-ні. Все... уже не думаю, на сьогодні досить.

- Ой нема для тебе того "досить!" - зітхнула дружина. - Будеш думати ще і ввечері, і вночі.

На п'ятницю скликано нараду - за участю уряду, губернаторів та градоначальників. Себто лишилося два дні, протягом яких він, Гелюдор, повинен докладно продумати, що скаже людям - своїм, майже повністю оновленим, вищій адміністрації. Доповідь із першого питання - на соціальну тему - можна сказати, вже готова. Її ілюстрованою основовою стали ретельно зібрани статистичні показники, а от щодо культурного будівництва - страшно підступатися. Але, як це не важко, починати треба, якщо не хочеш опинитися в ролі сумнозвісного трунаря. Бо, навіть коли ти сам ні разу не копнеш лопатою, вже копатимуть інші - всі ті, віками лаштовані, тисячі великих і малих лопат. Копатимуть не що інше, як братську могилу для самобутніх культур колись великих народів Землі...

Постукав і увійшов Маслюк - новий старший міністр. "Хороший хлопець, - думав Гелюдор. - Кинувся до роботи з усіма своїми нерозтрощеними силами. Правда, спочатку дуже ніяковів: ще б пак, така несподівана метаморфоза - з учителя на старшого міністра (!), але нічого, звикає".

- Ваша величність, аудієнції просить Шкуропад - колишній градоначальник з Яружина.

- Знаю такого... Він по дав якесь письмове клопотання?

- Так, ось воно... Шкуропад образився, що головою міської управи обрали не його, а пекаря Жмиха. Пише про свої минулі заслуги, нагадує, що він аристократ, а пекар - звичайний низовик.

Гелюдор посміхнувся:

- Аристократ - каже?.. Та який же він аристократ, коли з холопською готовністю скрізь без винятку поступається рідною мовою!! А на папері, он, ще запопадливіший: "З діда-прадіда ми, Шкуропади, віддано служили високому престолу в особі вінценосних Титусів, першими з нашого племені перейняли їхню мову і впродовж десятиліть наполегливо запроваджували її серед упертих яружинців. У пекаря ж усе навпаки: діти ще досі розмовляють мовою племені, і це свідчить про те, що в його сім'ї існує ґрунт для separatizmu..." Ось бачиш, Маслюче, як розуміє свою службу цей ренегат і яким хоче бачити мене? Пише відверто, бо ще не відає, о чим ітиме мова післязавтра. Тим часом добре знає, що його плем'я розмовляє мовою колись одного з найпередовіших народів у світі. Лише йому, Шкуропадові, це тепер ні до чого, оскільки має до життя одну мірку: а що мені з того буде?.. Перша прикмета, щоб визначити, яка-то насправді людина, який керівник і патріот: схильний жертвувати собою чи, навпаки, шукає тільки користі. - Зітхнувши, король узяв перо і розмашисто написав на Шкуропадовому поданні: "Не бачу підстав для скасування ухвали громадян Яружина. Розмовляти ж рідною мовою не вада, а честь". - От і все, Маслюче. Бачитися мені з ним уже нема потреби. А тепер мене цікавить, в якому стані проект земельної реформи. Канцелярія вже підготувала чистовика?

- Усе зроблено, ваша величність... Ото завилють поміщики: стільки землі втратити!

- Нехай повиуть. Земля - власність усіх без винятку, і володіти нею має право кожний, хто забажає. В достатній кількості і безкоштовно. Але, якщо ти отримав наділ, то, будь добрий, старайся давати йому лад. Не можеш, не любиш землі - поверни громаді назад, і та її знайде господаря... Земельна реформа - лише початок нашої нескінченної роботи в цьому плані. Чому нескінченої? Очевидно, тому, що для повного виявлення власної творчої суті людина ніколи не втрачатає своїх найголовніших сфер діяльності, в тому числі соціальної. Те, що суспільство не досягне абсолютноого соціального ідеалу ні на жодному з етапів розвитку, - аксіома. Образно кажучи, змагання за соціальну справедливість є тою ріпкою, яку людство тягтиме із землі протягом усього свого існування і, безперечно, витягуватиме дедалі більше. Але якщо тут воно просто необмежене часом, якщо може затримуватися, втрачати і до певної міри повернати втрачене, то цього аж ніяк не скажеш про культурні надбання, які можна втратити повністю і назавжди.

- Верховний пастир твердить, що це становище склалось історично, і його, мовляв, небезпечно ворушити, що хтось так чи інакше мусить понести жертву. А я йому відповів: складене шляхом насильства; з таким же успіхом поміщики можуть нам сказати, що історично склалася й земельна нерівність.

- Правильно відповів... Ти подивися, не може наш пастир без жертв і - край, наче йому ослячої крові мало? Як і не може зрозуміти, що існують інші напрями та шляхи, що зникнення самобутніх форм культури - це непоправна втрата для культури, а отже, духовного світу всієї цивілізації. Бо втрачає не лише окремий індивід. Зростання негативної кількості неминуче затримує на нижчому щаблі якості мораль цілих суспільних груп - і тих, хто

втрачає, і тих, хто спонукує до втрати. Це ще один зловісний ряд: насильство - приниження - біль - помста - взаємознущання. І, як ми вже знаємо, той ряд колись у свою чергу важко упав на терези спільноти долі наших предків: жити - не жити. Взагалі, знищенню чи витісненню культури є нічим іншим, як сумним анахронізмом. Історія старого суспільства показала, що ті явища були характерні переважно для більш ранніх, примітивніших суспільних організацій. У народів, як і в людей, обличчя різні, і тільки совість у них одна.

- Який невідворотний взаємозв'язок: мало дорожили людським життям і мало дорожили культурою!

- Так, друже. Настільки мало, що, уяви собі, спочатку забили на сполох з приводу зникнення певного виду рослин чи комах, а не своїх тисячолітніх духовних набутків - єдиної вищої форми народного бессмертя... Що до нас, то ми сьогодні тримаємо вже тільки "хвіст" колишньої національної проблеми, але це не означає, що повинні нею знехтувати. Оскільки деякі з наших етнічних груп ще остаточно не втратили рідної мови і традицій, мусимо їм допомогти вижити. Це наш братерський обов'язок. Певна річ, ми не відаємо, як названим багатством розпорядиться еволюція, та добре знаємо одне: творено його недарма, і краще той скарб її дати, ніж не дати. А ще знаємо: суспільство завжди сильніше тоді, коли в ньому домінує процес співіснування, а не поглинання... На цей предмет покійний учитель Трив'яз колись наводив досить цікаву і зрозумілу для мене, підлітка, ілюстрацію: "Два собаки - більший і менший - мають два варіанти, як використати один одного. Перший з них: більший собака з'їдає меншого і стає від того трохи сильнішим. Хоч покусаний, але впевнений: уже тепер менший нікуди від нього не втече. Другий варіант: собаки об'єднуються і разом добувають собі поживу... То який шлях забезпечить більшу собачу силу, ширші її можливості?" - питав учитель. І я відповідав: "Відомо, другий". - "Але менший собака, - додавав Трив'яз, - теж хай не буде дурний: він не повинен дозволити себе з'їсти під жодним соусом".

- Ваша величність! Процес безоглядної асиміляції у нас зайдов дуже далеко, і сьогодні культура кожної етнічної меншості перебуває в страшенно невигідних умовах порівняно з центральною. Вона, мов та людина, що по плечі загрузла в трясовині і вже не може розкинути руки, щоб утриматись на поверхні.

- От я і кажу: треба допомогти. Ми її в ту трясовину увігнали, нам і витягати.

- Ваша величність! Тоді ми повинні перш за все зупинити нашу ганебну естафету, в якій батько передає синові власну байдужість до народних святынь. Чому б, наприклад, не закріпити за дітьми право на рідну культуру від дня їхнього народження?! А дже вона - продукт усіх попередніх поколінь, а не особистий витвір батьків... Зробивши так, суспільство заборонить всіляким снобам, невігласам та шкуропадам обкрадати власних дітей, тобто усуне ще одне шкідливе для себе й майбутнього громадянина насилиство. Навіть за умови, що батьки втратили рідну мову з незалежних від них причин, це не означає, що її повинні втратити і їхні діти. Одне слово, закон буде дбати, щоб людина вчасно і сповна отримала культурну спадщину рідного народу.

Гелідор з відвертим захопленням ще якусь мить дивився на свого старшого міністра, а тоді встав і потис йому руку:

- Логіка - залізна... Молодець, Маслюче! Я радий, що в тобі не помилився. Так, суспільство нікому не дозволить руйнувати вищу форму народного буття - ні чиновникам з їхніми лініощами та великородженою пихою, ні міщухам з їхніми дрібноїгістичними інтересами. Бо кожне таке нищення - це перемога примітиву, крок до ентропії. Отже, батькові - батькове, а народу - народове!

- Мені давно не вкладалося в голові, як так: закон карає громадянина за те, що той украв снопа з державного поля (хоч сніп ще виросте), карає чоловіка, якщо той понівечив обличчя дружині (і треба, щоб карав), а от, якщо хтось заради своєї кар'єри, збагачення або психологічного лжекомфорту нищить (теж суспільне добро) національний продукт, - нічого! Коли нівечать обличчя і душу цілому народові - теж нема покарання!..

- Це не вкладалося в голові кожному, хто міг критично мислити, але, на жаль, тривало, бо у своїх поглядах на державну організацію абсолютна монархія стояла не вище від Верховного пастиря. Тепер же влада у руках нашої з тобою партії, вона проголосила інші ідеали, а значить, зобов'язана ліквідувати ці ганебні парадокси. - На мить Гелідор замовк, по тому, вступивши погляд в одну точку, задумливо вирік: - Культура, мова... А так - навіть рідне слово, якщо його все рідше вживати, потроху втрачає свій зміст аж поки не стане безтілесним, наче той привид. Вони повсюди зникає, та деякого, мабуть, не полишає довго. І мучить так само...

Монарх більше не говорив, але й погляду свого не відпускат. Старший міністр звівся на ноги і тихенько вислизнув зі світлиці.

Скінчилися жнива - сухі та врожайні. У неділю на вулицях Живгорода з'явилися пишно вбрани селяни із сопілками та бубонцями, з уквітчаними пучками колосків у руках. То їхній день: мають відспівати, відтанцювати на всіх тутешніх ринках і майданах, подякувати Всевидові за благодать, уклікнувши в його найбільшому храмі, та, відомо, піднести цьогорічного снопа королю. Але Гелідора в столиці не було, і навряд чи він встигне сьогодні повернутися, тож Негаразда вирішила сама вийти до прибулих женців. Такою - у повному народному строї, з великою спущеною косою - і побачив її вперше Найда. Потрапив же він сюди завдяки сотникові Бабаку, який відповідав за охорону королеви. "Ти, - каже, - добре знаєш сільські звичаї, а тому вистрибуватимеш там нарівні з усіма артистами". І Найда залюбки виконував покладені на нього обов'язки. Співав, пританцювував та часом не без посмішки поглядав на самого сотника, що невміло тупцював поодаль у широких селянських штанах. Але найперше мусив стежити за гуртом женців. І він стежив, хоч уже добре переконався: "чужого" тут нема - всі натуральні селяни. Поглядав на них навіть тоді, коли очі самі витріщувались на королеву... Справді, яка вона незвичайна! Яка прекрасна і величава! Мов та легендарна Берегіння, що вийшла із хвиль та своїм чарівним віялом очистила небо від смертоносних хмаровищ. І разом з тим у ній все було своє, близьке: і ті голубі, здатні хвилюватись, очі, і принадно свіжі вуста, і золотаве, у вінку, волосся. Та головне, вона одновірець, їхній символ!.. Безперечно, тільки така жінка, жінка-богиня, може бути вартою великого провідника Гелідора.

Тим часом женці подали королеві невеликого, вbraneого кольоровими стрічками, житнього снопа і опустилися на коліна. А її величність сердечно подякувала їм за працю, після того, як велить звичай, стала благословляти на

новий, ще багатший, урожай. Говорила чисто, проникливо, з іще досі помітним хвилюванням. І раптом голос її зламався, губи сіпнулися й затремтіли... “Та вона зараз, чого доброго, розплачеться”, - занепокоєно подумав Найдада, весь внутрішньо напружуясь. Але Негаразда миттю оволоділа собою і щасливо закінчила речитатив. Тепер вона з привітною усмішкою першої господині країни щедро обдаровувала гостей... У Найдади відіягло від серця. А коли побачив, як Негаразда чисто по-жіночому клопочеться над великими кошиками, як лагідно звертається до кожної людини, відчув, що йому самому на очі набігають слізози. “Нарешті ти, бідолашко, сподобилася достойного себе життя”, - подумав розчулено, мудро. І від усього того королева стала Найдада ще близька, дорожча.

Коли повертається зі служби, дуже схотілося зайти до Гіля - поділитися враженнями й самому щось почуті. Але знов: його нема вдома, виїхав інспектувати будівництво залізниці. Відтоді, як на узбережжі Південного моря задумали створити колонію для дітей Аполлона, виникла потреба і наростили в тім напрямі колію. А що ж, колонія - то вже реальне діло... Водночас відновлення колишньої раси відбуватиметься тут, на місці, - через мішані шлюби. Є серйозна надія, що минуть покоління, і - здоровіша плоть переможе повністю й остаточно. Тоді всі люди на землі будуть такі, як Негаразда... От якби знати, коли вони з'являться в його, Найдиному, роду! А може, дастъ бог, це відбудеться набагато раніше? Он Китятка має вже народити, але ш... ш... ш... у таких справах не можна загадувати наперед.

Погожі літні сутінки поволі проникали в палац, легкою поволокою лягали на килими, картини і лустро, затуманили узори на рушниках королеви. Негаразда відклала арфу і заплющила очі. Та її груди все одно здіймалися від хвилювання. О, вона зовсім з ним не боролася, не гнала геть! Те почуття було приємним, радісним. Тільки ж як його відокремити від страху, від щохвилинних сумнівів: а ти зумієш? Ну, з чого, наприклад, почнеш?.. Хвилюється Негаразда не без підстав: сьогодні її запропонували створити й очолити Академію мистецтв. Не чоловік - його другі. Певна річ, обіцяли допомогти. І жартували: “Ми тепер будемо тебе називати ще й королевою муз, тобі так личитиме ця нова корона”... Не інакше, як він сам - наслідувати Маслюку - і придумав ідею. Авжеж, на ідеї він майстер. За те, певне, і любить його чоловік. Та ще за шляхетну гордість. Каже, Маслюк не запобігає, не ловить моого погляду, має свою думку і чесно її захищає. Про такого старшого міністра я міг тільки мріяти... І знову думками - до майбутньої Академії, уже в її стінах... Ні-ні, назад!.. Без батька вона туди нізацько не ступить. Бо у цій справі ніхто її так не допоможе, як він, - досвідчений знавець та опікун мистецтва... І тут Негараздині думки перериваються: вона чує стукіт багатьох кінських копит. Виглядає у вікно... Людоњки! Та це ж повернувся з дороги її чоловік! Їздив у те далеке Лихопілля, де колись набрався стільки горя... Бачте, знову стали потрібні ті печери і шахти. Скільки, каже, там скарбів! Скільки заховано знань! Вистачить на віки. Ми носитимемо їх по краплині, як бджоли мед. І Негаразда сповнюється ще так мало знайомим її почуттям гордості: то подвиг дітей Аполлона, її великих предків...

Він увійшов легко і весело, схудлий і засмаглий, наче степовий мисливець. Ні слова не кажучи, обійняв її гарячими руками, припав до грудей.

- Довго не було моєї бджілки - далеко літала, - перебираючи йому волосся, майже по-материнському протягала Негаразда і поцілуvala в голову. - А я тут сама гуляла - від женчиків дари приймала...

- Молодець!.. Мені вже сказали. І дуже злякалася?

- Трішки було... Але, здається, час до столу!

- Я сьогодні вечерятиму зі своїми супутниками.

- То я перекажу кухареві.

- Він уже знає... Давай ліпше посидимо.

- Давай. І ти будеш розповідати - про лихопільські печери, про тамтешніх дивних мешканців... Ну, чого раптом спохмурнів? Що трапилося?

- З нами нічого. То я згадав, що трапилося з сім'єю Кривого Носа - одного з тих, місцевих, мутантів.

- Що ж саме?

- Торішній землетрус вивернув якийсь довоєнний схрон, де були також боєприпаси. Старший син Кривого Носа підібрав деякі предмети - приніс до дому. Одного з них він несподівано ввімкнув, і - сім'я побачила дивовижне для себе життя колишніх людей. А от другий мав інше призначення: вибухнув і знищив усіх довкола - дружину та обох синів. Кривий Ніс мало не збожеволів, довго блукав по лісі, навіть приходив до моого дому й шукав мене, але я тоді вже був тут... Отак відразу не стало цілої сім'ї!

Негаразда опустила голову: знову злочин дітей Аполлона! Подумати лише: через стільки віків, уже мертві, а ще вбивають!.. І знову вина лягає на неї, бо вона їхній прямий нащадок, бо має геть усі їхні риси та ознаки, варності і вади. А що ж: раз маєш право пишатися ними, то й відповідаєш за них!.. О господи! Як довго ще будейти луна від тієї проклятої війни?

І Негаразда розплакалася.

- Ну, заспокойся, - пригорнув її Гелідор, подумки лаючи себе на всі заставки: “Навіщо їй це вибовкав?! Бідолаха й так усе життя гнітилася своїм становищем - затацювана, відкинута суспільством... Але зараз каятись уже пізно, лишається одне: хоч якоюсь мірою послабити це навісне враження”. - І він, ласково гладячи її руку, заговорив знову: - Годі, Негараздо, будь мудра! Сам Кривий Ніс он як мужньо переніс цей удар. І сьогодні навіть допомагає своїм землякам - старшує в них, хоч там це поняття зовсім інше, ніж у нас.

Негаразда зацікавлено звела голову, і Гелідор вирішив розвинути цей успіх. Тепер він розкаже їй про тубільці в у дещо іншому ключі. Знав: дружина любить такі оповіді.

- Тамтешні люди не знають, що таке центральна влада. Її відсутність компенсується сувереною сімейною дисципліною, тобто інстинкт вожака далі сім'ї не поширюється. Не знаю, чим це пояснити: може, низьким рівнем розвитку, може, наслідками сильної мутації або спільним впливом обох чинників, проте тільки в найкращому випадку можна припустити, що вони сьогодні стоять на порозі якоїсь примітивної суспільної організації. Тим -то

слово “старший” важить для них так мало, що викликає тільки безпечну посмішку... Мені навіть важко визначити обов’язки їхнього старшого, та, без сумніву, вони дуже скромні, раз тубільці можуть обходитися без нього роками ба й десятиріччями.

- А коли ж вони його обирають?

- Тоді, як хтось погодиться... У тім-то й справа, що старшим ніхто не хоче бути.

- Не хоче?

- Не хоче. Бо, крім клопоту, це нічого там не дас. От і Кривий Ніс погодився не з добра. Йому приятель Довгий Сук та ще власне чуття підказали: треба рятуватись якимось заняттям, саме клопотом. Спочатку він і тікав од землячків мало не щомісяця - у своє нове гніздо, і кожного разу за ним дружно приходили. Слізно умовляли, бувало, стягували з дерева, а якось навіть зв’язали та понесли. І уяви собі: його ж охоронець допоміг в’язати.

- Охоронець? Та як же він посмів?! Як міг таке вчинити?

- А от учинив... Бо настільки прив’язався до Кривого Носа, що когось іншого в ролі старшого бачити не хотів. До того ж, - Геліодор усміхнувся, - він виконував волю народу.

- Мабуть, у них дуже важко бути старшим.

- Авжеж. Попередньому якийсь неповноцінний “громадянин” перегриз горло. Але то, правда, винято к.

- Бідний Кривий Ніс!

- Я йому подарував пояса з металевою пряжкою. Бачила б, як він зрадів! У подяку приніс нам торбу горіхів. До речі, цю торбу я взяв із собою - дуже майстерно сплетена. А Довгий Сук як почув, що я її хвалю, тут же побіг додому і приніс сітку, в якій він викрадав свою наречену... Як розпакують наші речі - все те побачиш.

- Як - там наречену викрадають? Проти її волі?

- Е, ні. Якщо вона не хоче - ніхто не викраде. Це в них такий звичай.

- А що ти подарував Довгому Сукові?

- Він приглядався до моого ножа, от я і подарував... Усіх їх дуже дивували наші коні, вози, інструменти. Приходили цілими сім’ями, годинами вистоювали неподалік, де котрі навіть пробували допомагати. Навідувались і печерні люди, які мало чим відрізняються від лісових: тільки їх того, що трохи більше ходять на задніх кінцівках. Вони так само обережно куштували хліб, рибу... а потім уже виявляли шалену радість, коли отримували цукор. Спостерігаючи за ними, я не раз дивувався їх сам: як горопахам щастить виживати в цих умовах?! Адже довкола така бідна природа! ...То ніким і ніде не врахований подвиг, - а далі Геліодор уже говорив до себе, не говорив - подумки сумував: “І, може, всі ті зусилля марні. Може, завтра ви, лісові та печерні люди, назавжди загубитесь у космічному феєрверку життя, щезнете як прикре непорозуміння, як химери моторошного сну... Зрештою, невідомо, що буде і з нами. Тільки вони, - Геліодор скинув погляд на дружину, - впевнено понесуть у своїх клітинах людське безсмертя”.

Німі безтілесні сутінки нарешті зімкнулися воєдино й утворили суцільну густу ніч. То була непроста ніч - умовний знак авторові та його героям, добрий знак “годі!” Починалась година гарячих молитов, коли сусід просить сусіда розбудити в собі космічного Всевида лише з одним любомудрим лицем. Коли сусід каже сусідові: “Завтра обов’язково наступить чарівний день, а з ним обов’язково з’являться привиди. За нашим бажанням вони стануть реалізовуватись у живих істот і продовжувати свої вчоращені справи. Тож будьмо обережні, бо ті привиди різні: добрі й ліхі, творці і вбивці!..”

“Щира правда! - стрепенувся автор і знову схопив перо: - Всі-всі до вівтаря Добра! Поспішайте!.. Інакше трапиться гірше, ніж я припускав. Інакше - амінь. Більше ніякого дня не діждемося. Тільки одні привиди плакатимуть над пустельною планетою. Геліодора нікому буде народити і навіть вигадати!..” Напевне, то було все, що він міг сьогодні написати, бо далі вже тільки прошепотів:

- Sed spero meliora.*

1985-1986 pp.

© ОБЕРІГ.- К.: Боривітер, 1992.- №3/4.

© ПАЛІЙЧУК О. На дорогах Всесвіту. - К.: ПП “Боривітер”, 2005. - 232 с.

* Ale сподіваюсь на краще (лат.).